

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE SAVAŞ AYETLERİNDE TASVİR

YÜKSEK LİSANS

FATMA ARSLAN

Temmuz 2026

GÜMÜŞHANE

T.C.

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE SAVAŞ AYETLERİNDE TASVİR

DEPICTION IN THE WAR VERSES OF THE QUR'AN

YÜKSEK LİSANS

FATMA ARSLAN

Temmuz 2026
GÜMÜŞHANE

LEE

**GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ**

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE SAVAŞ AYETLERİNDE TASVİR

DEPICTION IN THE WAR VERSES OF THE QUR'AN

YÜKSEK LİSANS

FATMA ARSLAN

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ ADEL ŞATLA

Temmuz 2026

GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Adel ŞATLA danışmanlığında, **Fatma ARSLAN** tarafından hazırlanan “**Kur’ân-ı Kerim’de Savaş Ayetlerinde Tasvir**” isimli bu çalışma, 01/07/2026 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA (Başkan)

.....
Dr. Öğr. Üyesi Adel ŞATLA (Danışman)

.....
Dr. Öğr. Üyesi Fikri Güney (Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali, ... /..... /..... tarihli ve / sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görüşülmüş ve tez yazım kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

Prof. Dr. Duygu Özdeş

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Kur’ân-ı Kerim’de Savaş Ayetlerinde Tasvir**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, danışmanımın sorumluluğunda hazırladığımı, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

01/07/2026

.....

Fatma ARSLAN

TEŞEKKÜR

Çalışmanın başından sonuna kadar her türlü aşamasında görüş ve uyarılarından istifade ettiğim, kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Adel ŞATLA'ya, her daim yol gösteren, tez süresince yardımını esirgemeyen Dr. Arş. Gör. Hatice Kübra ÖZDEMİR ve Fatih KOÇ hocalarıma çok teşekkür ederim.

Fatma ARSLAN
GÜMÜŞHANE – 2026

ÖZET

Edebi tasvir perspektifinden bir inceleme sunmayı hedefleyen bu araştırma, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan savaş ayetlerini odak noktasına almaktadır. Araştırmanın temel problemi, savaş temalı ayetlerde kullanılan anlatım biçimlerinin belâgat ve edebi tasvir unsurları çerçevesinde nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve metin merkezli analiz kullanılmış; ayetler klasik belâgat ve modern tefsir yaklaşımlarıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca nüzul sebebi, siyak-sibak ilişkisi ve savaş terminolojisi dikkate alınarak çok yönlü bir okuma yapılmıştır. İnceleme sonucunda savaş ayetlerinin güçlü bir edebi tasvir içerdiği, bu yapının muhatap üzerinde görsel ve psikolojik etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu ayetlerin yalnızca hüküm içermediği, aynı zamanda estetik bir anlatım örgüsü sunduğu görülmüştür. Literatürde savaş ayetlerinin genellikle fıkhi ve tarihsel açıdan ele alındığı, edebi tasvir boyutunun ise sınırlı incelendiği belirlenmiştir. Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerim'in edebi yönünü savaş ayetleri üzerinden görünür kılarak belâgat temelli bir analiz yaklaşımı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Kur'ân-ı Kerim, Savaş ayetleri, Tasvir, Tefsir

ABSTRACT

This study aims to examine the war verses in the Holy Quran from the perspective of literary depiction. The core problem of the research is to reveal how the narrative forms used in war-themed verses are shaped within the framework of rhetoric and literary descriptive elements. In this study, qualitative research method and text-centered analysis were utilized; the verses were evaluated through classical rhetoric and modern exegetical approaches. Furthermore, a multi-faceted reading was conducted by taking into account the reasons for revelation (asbab al-nuzul), the context (siyaq-sibaq) relationship, and war terminology.

As a result of the analysis, it was determined that the war verses contain a powerful literary depiction, and this structure creates a visual and psychological impact on the addressee. Additionally, it was observed that these verses do not merely contain rulings, but also offer an aesthetic narrative structure. It was identified in the literature that war verses are generally addressed from jurisprudential and historical perspectives, whereas the dimension of literary depiction has been examined to a limited extent. This study presents a rhetoric-based analytical approach by making the literary aspect of the Holy Quran visible through the war verses.

Keywords: Rhetoric, The Holy Quran, War verses, Descriptive, Exegesis.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
SİMGELER VE KISALTMALAR	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı.....	3
1.4. Benzer Çalışmalar	4
BİRİNCİ BÖLÜM	6
EDEBÎ TASVİRİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE İŞLEVSEL BOYUTU	6
1.1. Edebî Tasvirin Kuramsal Çerçevesi	6
1.1.1. Edeb Kavramı.....	7
1.1.2. Tasvir Kavramı.....	9
1.1.3. Edebî Tasvirin Tanımı	12
1.2. Edebi Tasvirin Çeşitleri.....	13
1.2.1. Sembolik Tasvir.....	13
1.2.2. Beyânî Tasvir.....	13
1.2.3. Duyusal ve Duygusal Tasvir	14
1.2.4. Varlık Tasviri	14
1.2.5. Kişilik Tasviri.....	14
1.2.6. Hikâyevi Tasvir	14
1.2.7. Zaman Tasviri.....	15
1.2.8. Mekân Tasviri.....	15
1.3. Edebi Tasvirin Unsurları	15
1.3.1. Bakış Açısı	15
1.3.2. Anlatımda Seçicilik.....	16
1.3.3. Anlatım Düzeni	16
1.3.4. Sanatsal İfade	17
1.4. Edebi Tasvirin İşlevleri	17

1.4.1. Süsleme	17
1.4.2. İlham Verici Olma	17
1.4.3. Sembolleştirici Olma.....	17
1.4.4. Duyguları İfade Etme	18
1.4.5. Gerçeklik Hissi Uyandırma.....	18
1.4.6. Şiirsel Etki Sağlama	18
1.4.7. İspatlayıcı Olma	18
1.5. Edebî Tasvirde Kullanılan Yöntemler	18
1.5.1. Tecsîm (Somutlaştırma, Cisimlendirme).....	18
1.5.2. Teşhis (Kişileştirme) ve İntak (Konuşturma)	19
1.5.3. Beyân (Açıklama)	19
1.5.4. Mübâlağa (Abartı).....	19
1.5.5. Tahsîn ve Takbîh (Güzel ve Çirkin Gösterme).....	19
1.6. Edebî Tasvir Ve Belâgat	20
1.6.1. Teşbih	21
1.6.2. İstiâre.....	21
1.6.3. Mecâz	22
1.6.4. Kinâye	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	25
KUR'ÂN-I KERİM'DE SAVAŞ TERMİNOLOJİSİ VE SAVAŞ AYETLERİ.....	25
2.1. Savaş Terminolojisi	25
2.2. Zulüm	26
2.2.1. Fitne	26
2.2.2. Cihâd	27
2.2.3. Nefir	29
2.2.4. Gazâ.....	31
2.2.5. Harb.....	32
2.2.6. Kıtâl.....	33
2.2.7. Fetih	33
2.3. Kur'ân-ı Kerim'de Savaş Temalı Ayetler.....	35
2.4. Savaş Ayetlerinin Nüzûl Sebepleri	35
2.5. Savaş Ayetlerinde Tasvir Analizi	50
3. SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88
ZGEÇMİř	95

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselam
b.	: Bin
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
öl.	: ölüm
r.a.	: Radıyallahu anhu
sad.	: Sadeleştiren
sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yayın Yeri Yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı, Arap dilinin estetik imkânlarını kullanarak soyut hakikatleri somut ve canlı tasvirlerle dönüştürebilme kudretinde temellenmektedir. Geçmiş dönemde daha çok “tavsif” kavramı etrafında ele alınan bu ifade biçimi, Câhız'dan Curcânî'ye, Zemahşerî'den modern dönemde Seyyid Kutub'a kadar uzanan süreçte “edebî tasvir” anlayışıyla daha kapsamlı bir mahiyet kazanmıştır. Belâgat ilminin “istiâre, teşbih ve temsil” gibi temel unsurlarıyla doğrudan ilişkili olan tasvir, yalnızca bir anlatım tekniği olmanın ötesinde, muhatapın zihninde görsel, işitsel ve psikolojik derinlik inşa eden bir ifade tarzı olarak tebarüz etmektedir. Bu yönüyle tasvir, Kur'ân'ın anlam dünyasını kavramada vazgeçilmez bir işlev görmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan savaş ayetleri, edebî tasvir perspektifinden ele alınarak ilahî mesajın savaş olgusunu hangi imgesel ve sanatsal araçlarla yansıttığı incelenmektedir. Savaş gibi dinamik ve insan psikolojisini doğrudan etkileyen bir olgunun Kur'ân'daki varlığı, yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda anlatım biçimi bakımından da dikkat çekici bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışma savaş ayetlerinde kullanılan tasvirleri tespit etmeyi ve muhatap üzerindeki etkisini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada, klasik belâgat literatüründeki “tavsif” ve “temsil” yaklaşımları esas alınmakta; bunun yanı sıra modern dönemde geliştirilen sembolik, psikolojik ve kişilik tasvirlerine uzanan daha geniş bir sınıflandırma çerçevesi oluşturulmaktadır. Tasvirin çeşitleri, unsurları ve işlevleri ele alınırken, savaş terminolojisini oluşturan kavramlar arasındaki nüanslar ve ayetlerin nüzûl bağlamları da edebî çözümlemelerle birlikte değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, Kur'ân-ı Kerim'in hem tarihsel hem de evrensel boyutunu birlikte değerlendirme imkânı sunmakta; ayetlerin yalnızca indirildikleri dönem içerisinde değil, farklı dönemlerdeki muhataplar açısından da nasıl anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda savaş terminolojisini oluşturan kavramlar arasındaki nüansların dikkate alınması ayetin semantik derinliğini daha görünür kılmaktadır.

Araştırmanın önemi, savaş gibi çoğunlukla tarihsel ve fikhî boyutlarıyla ele alınan bir konunun, Kur'ân'ın belâgat örgüsü içinde estetik ve tasvirî yönleriyle incelenmesine dayanır. Bu yaklaşım, Kur'ân ayetlerinin yalnızca hüküm veya tarihsel bilgi

aktarmadığını; aynı zamanda muhatabı canlı sahneler içerisine dahil eden dinamik bir anlatım yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, Kur'ân'daki savaş ayetlerinin kavramsal ve sanatsal bütünlüğünü görünür kılmayı; tasvirin savaş ayetlerindeki işlevini ortaya koyarak Kur'ân'ın edebî i'câzına dair daha derinlikli bir kavrayış geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, literatüre hem klasik hem de modern bakış açılarının sentezinden oluşan kapsayıcı bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca araştırmanın alanında tek ve özgün nitelikte olması, bundan sonra yapılacak çalışmalara zemin oluşturacağı ve yön verici bir işlev üstleneceği öngörülmektedir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Kur'ân-ı Kerim'in üslup özelliklerini savaş temalı ayetler bağlamında inceleyecek olup, nitel araştırma ve metin merkezli analiz yöntemi esas alınarak yürütülecektir. Çalışmanın temel hareket noktasını, Kur'ân'daki savaş sahnelerinin belâgat ilminin temel unsurları olan teşbih, istiâre ve temsil çerçevesinde nasıl tasvir edildiğinin ortaya konulması oluşturacaktır. Söz konusu klasik belâgat yaklaşımı, modern edebî tasvir teorileriyle desteklenerek disiplinlerarası bir okuma perspektifiyle ele alınacaktır. Ayetlerin yorumlanmasında nüzûl bağlamı ile birlikte siyak-sibak ilişkisi gözetilerek, böylece metnin hem tarihsel hem de bütüncül anlam yapısının korunmasına özen gösterilecektir.

Metodolojik açıdan çalışma, Arap Dili ve Belâgati ile konulu tefsir disiplinlerinin kesişim noktasında konumlanmaktadır. Bu doğrultuda izlenen süreç; Kur'an ayetleri üzerinde sistematik bir tarama yapılarak savaş temasına ilişkin ayetlerin belirlenmesi, bu ayetlerin dilsel ve anlamsal açıdan analiz edilmesi ve seçilen tefsir kaynaklarıyla değerlendirilmesi aşamalarından oluşacaktır. İncelemelerde ayetlerin Arapça metni esas alınıp; meal verme sürecinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân Yolu adlı tefsirli mealinden faydalanılacaktır.

Tefsir literatüründen yararlanılırken, İslam düşünce geleneğinin farklı dönemlerini temsil eden müfessirler kronolojik bir hiyerarşiyle analize dâhil edilecektir. Erken dönem tefsir birikimini temsilen Taberî (öl. 310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân* adlı eseriyle rivayet ve dil tahlilleri noktasında çalışmanın tarihsel zeminini oluşturacaktır. Arap diline hakimiyeti ve belâgat merkezli yaklaşımıyla Kur'ân'ın edebî mucizesini kanıtlayan Zemahşerî (öl. 538/1144), *el-Keşşâf* adlı eseriyle sanatlı anlatımların tespitinde temel rehber olarak kullanılacaktır. Dilbilgisi açısından Arapçanın inceliklerini açıklayan, grameri tefsir içinde sunan Fahreddin er-Râzî (öl.

606/1209), *Miftâhu'l-Gayb* tefsiriyle lafızların semantik katmanlarını zenginleştirecektir. Dilsel açıklamaları veciz bir üslupla sunan Beyzâvî (öl. 685/1286)'nin *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* eseri ile kelâmî perspektifiyle ayeti yorumlayan Neseî (öl. 710/1310)'nin *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*'i klasik analiz halkalarını tamamlayacaktır.

Modern dönem analizlerinde ise, Kur'ân'ın canlı tasvir gücünü ve ayetlerin ruhundaki hareketi özgün bir üslupla ele alan Seyyid Kutub (öl. 1386/1966), *Fî Zilâli'l-Kur'ân* eseri ile çalışmanın yorum boyutuna edebî bir dinamizm katacaktır. Modern dönem birikimini sistematik bir formla sunan Vehbe ez-Zuhaylî (öl. 1437/2015), *et-Tefsîru'l-Münir* adlı eseriyle; klasik tefsirlerin özünü günümüze taşıyan Muhammed Ali es-Sâbûnî (öl. 1443/2021) ise *Safvetü't-Tefâsîr* adlı çalışmasıyla sürece dâhil edilecektir. Tüm bu silsileye ek olarak, Kur'ân'ın mecazî ve sembolik dilini sistemleştiren Şerîf er-Radî (öl. 406/1015), *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân* adlı eseriyle özellikle savaş ayetlerindeki imgesel anlatımların teknik çözümlemesinde anahtar bir rol oynayacaktır. Bu yöntem ve kaynak çeşitliliği doğrultusunda çalışma, Kur'ân'daki savaş tasvirlerini sadece dilsel bir yapı olarak değil; estetik, bağlamsal ve anlamsal boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaya çalışacaktır.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerim'in belâgat derinliğini ve estetik yapısını şekillendiren anlatım metodolojisinin merkezinde yer alan tasvir sanatını, Kur'ân'ın bütünü yerine savaş temalı ayetler özelinde ele alacaktır. Araştırma, edebi bir tasvirin zihinde eksiksiz canlanabilmesi için ayetin dilsel özelliklerinin yanı sıra, o ayetin arkasındaki tarihsel zeminin de bilinmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kurgulanacaktır.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan ilk bölümde; edebi tasvirin tanımı, çeşitleri, unsurları ve işlevsel yöntemleri teorik bir bütünlük içinde ele alınacaktır. Bu teorik zemin, Kur'ân metnindeki betimlemelerin hangi edebi ölçütlerle değerlendirileceğine dair bir yöntem belirleyecektir.

İkinci bölümde ise çalışma somutlaştırılmakta olup bu yöntem, Kur'ân'daki savaş ayetlerine uygulanacaktır. Analiz aşamasında tasvirlerin anlamsal bütünlüğünü korumak ve ayetin muhatap üzerinde kurduğu atmosfere hakim olabilmek adına; savaş terminolojisi ve ilgili ayetlerin nüzûl sebepleri birer ön veri olarak sunulacaktır. Böylece tasvir analizi yapılmadan önce ayetin hangi şartlar altında nazil olduğu netleştirilerek, edebi tahlil daha sağlam bir zeminde yürütülecektir.

Çalışma, konu bütünlüğünü korumak adına Kur’ân’daki savaş ayetleriyle sınırlandırılmış olup savaşın fıkhi hükümlerinden ziyade, bu ayetlerdeki tasvire dayalı anlatım gücü araştırmanın temel odağını oluşturacaktır.

1.4. Benzer Çalışmalar

Bilimsel bir araştırmanın sağlam bir zemine oturabilmesi, ilgili alanda daha önce ortaya konulan çalışmaların sistemli bir biçimde incelenmesine bağlıdır. Bu bağlamda gerçekleştirilen literatür taraması, araştırma konusunun kavramsal sınırlarını belirlemenin yanı sıra, mevcut yaklaşımları ve eğilimleri görmeye imkan tanır. Aynı zamanda önceki çalışmaların hangi yönleri yoğunlaştığını ve hangi alanlarda sınırlı kaldığını ortaya koyarak, yeni araştırmalar için özgün bir perspektif geliştirilmesine katkı sağlar. Bu doğrultuda yapılan inceleme neticesinde, Kur’ân bağlamında tasvir ve savaş konularıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olduğu tespit edilen çalışmalar aşağıda değerlendirilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’deki savaş temalı ayetler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu alandaki literatürün büyük ölçüde fikhî, tarihsel ve kavramsal çerçeve etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda Alimcan Buğda’nın “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad” ile “İslâm Savaş Hukukunda Nefîr-i Âmm (Genel Seferberlik)” başlıklı çalışmaları, savaş kavramlarını İslam hukuku içerisinde ele alarak kavramsal ve normatif bir çerçeve sunmaktadır. Benzer şekilde Hüseyin Çelik’in “Kur’ân’da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler” adlı makalesi ile Münir Hasan’ın Kur’ân’da Savaş Olgusu başlıklı doktora tezi, savaş ayetlerini daha çok içerik, hüküm ve tarihsel bağlam açısından değerlendirmektedir. Bu çalışmalar, savaş ayetlerinin anlam dünyasını açıklamada önemli katkılar sunmakla birlikte, ayetlerin edebî yapısı ve tasvir üzerinde sistematik bir inceleme ortaya koymamaktadır.

Kur’ân’ın edebî yönünü merkeze alan çalışmalar da literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede Fadime Kavak’ın Kur’ân’da Edebî Tasvîr adlı doktora tezi ile Kur’ân’daki tasvir sanatının genel çerçevesi ortaya konulmuş; ayrıca Hene İbrahim tarafından hazırlanan Kur’ân-ı Kerim’de Fiiller Bağlamında Tıbâk Sanatıyla Yapılan Tasvirler başlıklı yüksek lisans tezinde tasvir, belirli bir belâgat sanatı çerçevesinde incelenmiştir. Bununla birlikte bu tür çalışmalar, Kur’ân’daki tasvir unsurlarını genel bir perspektifle ele almakta; belirli bir tema etrafında, özellikle savaş ayetleri bağlamında yoğunlaşmamaktadır.

Şeyma Çetinkaya’nın “Cihâd ve Kıtâl Ayetlerinde Te’kîd” başlıklı çalışması ise ilgili ayetleri belâgat açısından ele alması bakımından dikkat çekmektedir. Ancak söz

konusu çalışma, tasvirden ziyade te'kîd sanatı üzerine yoğunlaşmakta olup, savaş ayetlerinin edebî tasvir boyutunu kapsamlı bir şekilde incelememektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Kur'ân'daki savaş ayetlerinin ya hüküm ve tarihsel bağlamda ele alındığı ya da edebî yönünün genel tasvir çalışmaları içerisinde dağınık biçimde incelendiği görülmektedir. Buna karşılık, savaş ayetlerinin tasvir boyutunu merkeze alan ve bu ayetlerdeki anlatım biçimini belâgat ve edebî tasvir çerçevesinde sistematik ve bütüncül bir şekilde inceleyen müstakil bir çalışmaya rastlanmamaktadır.

Bu araştırma ise Kur'ân-ı Kerim'deki savaş ayetlerini edebî tasvir perspektifiyle ele alarak, söz konusu ayetlerde kullanılan tasvir unsurlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, savaş ayetlerini yalnızca içerik ve hüküm açısından değil, aynı zamanda anlatım biçimi ve tasvir bakımından inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Böylece Kur'ân'ın savaş olgusunun nasıl estetik ve imgesel bir şekilde sunulduğu ortaya konularak, ayetin edebî i'câzına dair daha derinlikli bir kavrayışa katkı sağlanması hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBÎ TASVİRİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE İŞLEVSEL BOYUTU

1.1. Edebî Tasvirin Kuramsal Çerçevesi

Edebî tasvir kavramının kuramsal çerçevesini ortaya koyabilmek için öncelikle edeb, tasvir ve edebî tasvir kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Edeb kavramı, ıstılahî anlamda nazım ve nesir yoluyla aktarılan bilgi ve deneyimlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda edeb, insanın duygu, düşünce ve tecrübelerini sözlü ya da yazılı biçimde ifade etme sürecini kapsar. Bir anlatımın edebî nitelik taşıyabilmesi için dilin özenle kullanılması, ifade güzelliğinin sağlanması, lafız ve anlam uyumunun gözetilmesi ve hayal unsurunun belirleyici bir araç olarak kullanılması gerekmektedir. Bu unsurlar, edebın yalnızca bilgi aktaran bir alan olmaktan çıkarak estetik bir değer kazanmasını sağlayan temel ölçütlerdir.¹

Edebî anlatımın estetik boyutunu şekillendiren temel unsurlardan biri olan tasvir, insanlığın en eski ifade araçları arasında yer almaktadır. İlk insan topluluklarının mağara duvarlarına çizdikleri şekiller, bu anlatım biçiminin iletişim kurma ve anlam aktarma işlevini erken dönemlerden itibaren üstlendiğini göstermektedir. Zamanla sözlü ve yazılı anlatım biçimlerinin gelişmesiyle birlikte bu unsur, yalnızca görsel bir aktarım aracı olmaktan çıkmış; dil aracılığıyla kurulan bir anlatım tekniği hâline gelmiştir. Tasvirin sözlü anlatım geleneğindeki gelişimi incelendiğinde, anlatılmak istenen unsurun bir benzeriyle karşılaştırılması yoluyla yapılan anlatımlar, önce teşbihin, ardından istiârenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; bu anlatım biçimleri zamanla estetik bir nitelik kazanarak tasvirin edebî boyutunun gelişmesini sağlamıştır.²

Edebî tasvir kavramının Türk edebiyatında modern anlamda ele alınışı ise 19. yüzyılda başlayan Batılılaşma süreciyle birlikte mümkün olmuştur.³ Öte yandan, tasvir unsurunun Türk edebiyatında Batılılaşma sürecinden önce de var olduğu görülmektedir. Bu durum, Arap edebiyatının İran edebiyatı üzerindeki etkisi ve bu etkinin İran edebiyatı aracılığıyla Türk edebiyatına yansımalarıyla açıklanabilir. Nitekim bazı eski

¹ İn'âm el-Cundî, *er-Râid fi'l-edebi'l-Arabî* (Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1986), 1/36.

² Ahmet Atilla Şentürk, *16. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler* (İstanbul: y.y., 2002), 21.

³ Alim Kahraman, "Tasvir", "Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/136-138.

Arap müellifleri, Cahiliye şiiri ve ona bağlı olarak gelişen edebî ürünleri konu bakımından tasnif ederken tasviri temel başlıklardan biri olarak ele almışlardır.⁴

Giriş mahiyetindeki bu bölümde; edebî tasvir kavramlarının terminolojik kökenleri ile tarihsel gelişim süreçleri ele alınarak teorik bir zemin inşa edilmiştir. Edebiyatın yalnızca bir bilgi aktarımı olmadığı, lafız-anlam uyumu ve hayal unsuru gibi estetik ölçütlerle şekillendiği vurgulanırken; görsel kökenlerden belâgata evrilen tasvir olgusu, kişinin zihninin somuttan soyuta geçiş aşamalarını göstermesi bakımından önemlidir. Kavramın Türk edebiyatındaki seyrinin ise hem klasik İslami belâgat hem de 19. yüzyıl sonrası batılılaşma dalgası üzerinden iki aşamalı bir süreklilik içinde sunulması, edebiyat tarihindeki “süreksizlik” yanılgısını ortadan kaldıran, mukayeseli ve uygun bir akademik yaklaşım ortaya koymaktadır.

1.1.1. Edeb Kavramı

“Edeb” kelimesinin başlıca anlamları şunlardır: Edeb kelimesi “ziyafet, davet” anlamlarına gelmektedir. “Davet ettim” (أدبت القوم) “davet, ziyafet” (مأدبة) şeklinde kullanılır.⁵ Bir hadis-i şerifte bu sözcük şöyle geçmektedir: (إن هذا القرآن مأدبة الله فتعلموا من) ⁶ “Şüphesiz bu Kur’ân, Allah’ın davetidir. Onun davetinden ilim öğrenin.”

Edeb, “güzel davranış” anlamına gelip bir hadis-i şerife “Allah’ın edebi” ifadesi Kur’ân için kullanılmıştır.⁷ Kur’ân-ı Kerim edeb kavramını faydalı bilgiler ve alışkanlık haline gelmiş davranış olarak tanımlayıp ilahi bir edeb kaynağı olarak görür. Bu kavram hadis kaynaklarında da benzer şekilde kullanılarak desteklenmiştir.⁸ Bu bağlamda edeb dilin ve hitabetin kusurlardan arındırılması ve sözün estetik açıdan güzelleştirilmesini ifade eden ilmi bir disiplin olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁹

Edeb kelimesi cahiliye döneminde “ahlâki kural” anlamında kullanılmış olup; İslam tarihinin ilk safhalarından itibaren “eğitim” anlamında kullanılmıştır. Peygamber Efendimizin (أدبني ربي فأحسن تأديبي) “Rabbim beni eğitti (edeplendirdi) ve bunu ne güzel yaptı.”¹⁰ Hadis-i Şerifi bu anlama gelmesinde bir etken olmuştur.

Belâgatiyle ünlü olan Hâlid b. Safvân (öl. 135/752-753), edebî “Hükümdarların zarafeti” olarak tanımlayıp oğluna, edebi öğrenerek makamlara erişebileceğini

⁴ İsmail Durmuş, “Şiir”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/144-154.

⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru's-Sâdır, 1431-2011), “edeb”, 1/43.

⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Fevâz Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987), “Fedâilü'l-Kur’ân”, 1 (No. 3358).

⁷ Dârimî, “Fedâilü'l-Kur’ân”, 1 (No. 3364).

⁸ Mustafa Çağrı, “Edep”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1994), 10/412-414.

⁹ Abdullah Avde, *Edebu'l-keîlâm ve eseruhu fî binâi'l-alâkâti'l-insâniyye fî dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1425/2005), 40.

¹⁰ Ebû'l-Fida İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdis âlâ elsineti'n-nâs*, thk. Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed (Dimeşk: Mektebetü'l İlmi'l-Hadîs, 1421), 1/84.

öğütlemiştir. Aynı şekilde şair ve edip olan İbnu'l-Mu'tez (öl. 296/908) ise edebî “zihnin resmi” olarak görüp güzelleştirilmesi gereken bir unsur olduğunu söyleyerek edebînin önemine dikkat çekmiştir.¹¹ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere edeb “güzelleştirme” anlamını da içermektedir. Bu güzelleştirme davranışlarda olduğu gibi lisanda da güzelleştiren bir etkiye sahiptir.¹²

Edeb başlangıç da terzilik ve marangozluk vb. zanaatlerdeki gibi insanın iç dünyasında yer alan kabiliyet şeklinde tanımlanmıştır.¹³ Bu tanım ilerleyen zamanda gelişerek “manzum ve mensurda ki güzel söz”, “nefis eğitimi, öğretici edebî anlatımlar ve neseb öğretme” gibi anlamları ifade etmiştir. Önceleri filoloji konuları edeb başlığı altında toplanırken bu alanların zamanla gelişmesiyle her biri bağımsız bir hale gelmiştir.¹⁴

Edebînin ıstılahtaki anlamı nazım ve nesir olarak aktarılan her türlü bilgi şeklinde geçer. Bu bağlamda edeb kelimesi şu şekilde tanımlanmaktadır: Edeb, sözlü ve yazılı şekilde aktarılan insani deneyimlerdir. Bu aktarımın edeb sayılabilmesi için lafızların özenle seçilmesi, harflerin uyumu, ifade güzelliği, cümle ile konu arasındaki dengenin olması ve hayal unsurunun zorunlu bir araç olarak kullanılması gibi temel şartlardır.¹⁵

Edeb duygu, düşünce, hayal ve dilsel tasvirler gibi temel bileşenlerden oluşur. Bu tasvirler “şiiir” ve “düz yazı” olmak üzere iki türden oluşmaktadır.¹⁶ Edeb, muhatapların duygu dünyasını harekete geçirmeyi amaç edinir ve hayal gücüne başvurur. Edibin kullandığı bu dil tasvire dayalıdır ve mecâz, kinâye, teşbih ve istiâre gibi sanatlarla donatılmıştır. Bu nedenle içerdiği anlam, duygu ve durum bakımından günlük dilden ayrılır.¹⁷

Edeb kelimesinin kazandığı anlamları kronolojik olarak inceleyen İtalyan oryantalist Nallino (1872-1938), kelimeyi Cahiliye Dönemi'nden Hicri II. asra kadar “adet” ve “ahlâk” olarak görüp; Hicri III. asırdan itibaren ilimlerin sınıflandırılmasıyla sarf, nahiv ve beyân gibi disiplinleri kapsayan edeb, alet ilimleri arasında değerlendirmiştir. Bu kelimenin edebiyat anlamında kullanılması çok sonraki dönemlere dayanmaktadır. Çünkü VI. asra kadar bu terim Arap dili ile ilgili ilimlere tahsis edilmiştir.¹⁸

¹¹ Butrus el-Bustânî, *Cevahiru'l-edeb fî Edebiyyat ve İnşai Lugati'l-Arab*, thk. Selim İbrâhîm Sâdır (Beyrut: Mektebetu's-Sâdır, 1938), 3/16.

¹² İbrahim Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadis* (İzmir: Işık Yay., 1993), 19.

¹³ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Beyrût: Dâru'l İlm li'l-Melâyîn, 1981), 1/42.

¹⁴ Tâhâ Huseyn vd., *Mücmelü fî târihi'l-edebi'l-Arabî*, (Kahire: Matbaatü'l- Emiriyye, 1930), 1/11.

¹⁵ Cundî, *er-Raid fî'l-edebi'l-Arabî*, 1/36.; Abdülkadir el- Hüseyin, *Fennü'l-belâga* (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1405/1984), 46-47.

¹⁶ Cebbûr Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-edebî* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), “edeb”, 2/316.

¹⁷ Şevkî Dayf, *el-Bahsu'l-edebî* (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1992), 10.

¹⁸ Ignaz Goldziher, “Edeb”, *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 4/105-106.

Sonuç olarak edeb kelimesi İslam kültür tarihi boyunca geniş anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. İlk zamanlar gelenek, görenek, güzel ahlâk gibi anlamlara gelen bu kelime daha sonraki dönemlerde eğitim, ilmi çalışmalar, çeşitli meslekler, manevi disiplinler için kullanılmıştır. Ayrıca giyim kuşam, yeme içme adabı gibi sosyal davranışlara kadar çeşitli alanlarda bilgi ve davranış şekillerini kapsamıştır.¹⁹

Edeb kavramının etimolojik kökeninden modern edebiyattaki karşılığına kadar olan tarihsel seyrini ele alan bu bölüm, kelimenin geçirdiği anlamsal genişlemeyi kronolojik bir bütünlük içinde sunmaktadır. Metinde kelimenin ilk anlamı olan “ziyafet/davet” olgusunun İslamlaşma ile birlikte “ruhi bir ziyafete” dönüştürülmesi ve peşi sıra pedagojik bir içerik kazanması, kavramın Kur’ân ve hadis morfolojisiyle yeniden nasıl inşa edildiğini göstermesi açısından değerlidir. Klasik dönem düşünürlerinin yaklaşımlarında edebın “zihnin resmi” ve “lisanın güzelleştirilmesi” olarak tanımlanması, kavramın ahlaki-toplumsal bir norm olmaktan çıkıp estetik-belâgi bir disipline evrilme aşamalarını temellendirmektedir. Oryantalist perspektifli kronolojisiyle de desteklenen bu teorik çerçeve, edebın yalnızca yaratıcı bir yazım eylemi değil; pratik davranış kalıplarından dilsel yetkinliğe kadar uzanan hem normatif hem de estetik bir yaşam ve ifade disiplini olduğunu ispatlamaktadır. Dolayısıyla bu teorik arka plan, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan tasvir kavramının sıradan bir betimleme değil, yüksek düzeyde sanatsal ve zihni bir inşa olduğunu anlamlandırmak için güçlü bir alt yapı oluşturmuştur.

1.1.2. Tasvir Kavramı

Tasvir Arapçada (صور) kelimesinden türeyip tef’il babının mastarıdır. Çoğulu “tasâvîr” (تصاویر) olup isim hali “sûret” (صورة) şeklinde geçmektedir. Arapça sözcüklerde tasvirin anlamı oldukça geniştir. Tasvir: Betimleme, canlandırma, somutlaştırma, resmetme, hayal ettirme, süsleme, benzetme, Şekil verme, vasıflandırma, çizmek, fotoğraf çekmek, görüntülemek ve suretlendirmek anlamlarına gelmektedir.²⁰

Dil bilimsel bağlamda tasvir, kişilerin ve nesnelerin üzerinde resmedilmesi anlamına gelirken edebiyat alanında tasvir, duyular vasıtasıyla algılanan şeyi muhataba hissettirme ve görünür kılmaya olarak ifade edilir. Tasvir, kişiyi, nesneyi veya olguyu diğerlerinden ayıracak vasıfları görünür kılmaktır.²¹

¹⁹ Çağrı, “Edeb”, 10/412-414.

²⁰ Ahmed Mustafa Ali el-Kudât, *eş-Şerî’atü l-İslâmiyye ve l-funûn* (Beyrut: Dârü l-Cemîl, 1408/1988), 42-44.

²¹ Enver Naci Gökşen, *Kompozisyon İlkeleri ve Antolojisi* (İstanbul: May Yay., 1969), 254.

Geçmişte Araplar günümüzdeki tasvir kavramını istiâre olarak adlandırmaktaydı. Tasvirin ifade tarzı ve üslup zenginliğine sahip olması hasebiyle bu iki kavram arasında köklü bir ilişki olduğu görülmektedir.²²

Türkçede tasvir yerine “betimleme” kelimesi kullanılırken İngilizcedeki karşılığı “description”dur. Tasvirin anlamı bir şeyin kendine özgü niteliklerini sözlü ve yazılı şekilde aktarmak olarak geçmektedir.²³

Bir anlatım biçimi olan tasvir, manzum ve mensurdaki anlatım araçlarından biri olup amacı; doğadaki her şeyi muhatabın gözünde canlandırmaktır. Bu nedenle tasvir iç ve dış dünyadaki unsurların yazı aracılığıyla resmedilmesi olarak tarif edilir.²⁴

Tasvirin birçok yerdeki tanımına bakıldığında çeşitli sözcüklerle ifade edilmesine rağmen hepsinin aynı anlama geldiği anlaşılmaktadır. Ancak bazı tanımlar tasvirdeki nitelikleri vurgulayarak daha kapsamlı açıklamaktadır.²⁵

Tanımlar tasvirin temel işlevinin betimlenen şeyin zihinde canlandırarak görünür kıldığını belirtmektedir. Tasvir bir tür olmaktan ziyade edebi türlerin yanında bilimsel çalışmalarda ve günlük hayatta da sıkça başvurulanan bir anlatım unsurudur. Bu nedenle tasvirin temel hedefi anlatılanı etkili bir şekilde aktarmak ve muhatabın zihninde somutlaştırmaktır.²⁶

Çevremizdeki her şeyi betimlemek mümkündür. Muhatabın zihninde somutlaştırmaya, resmetmeye yarayan bu anlatım biçimi, insanın görmediği ve bilmediği şeyler hakkında bilgi edinebilmesini sağlar. Başarılı bir şekilde yapılan tasvirler zihinde bazen gerçek bir görselden daha çok etki uyandırabilir.²⁷

Tasvir, edebi türler için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu türlerin amacı muhatabın hayal dünyasını harekete geçirip estetik duygu sunmaktır. Bu anlatım biçimine yer verilmeyen metinler sığ bir anlatım olup sanatsal etkinliği zayıftır. Bir şeyin muhatabın zihninde somut imgeler oluşturabilmesi için bu unsur önemli bir yere sahiptir.²⁸

Arap Edebiyatının tüm dönemlerinde özellikle Cahiliye döneminde tasvir önemli bir yer teşkil etmiştir. O dönemin önde gelen şairleri çevrelerinden ilham alarak yaşadıkları coğrafi şartlardan etkilenip eserlerinde bu anlatım biçimine sıklıkla başvurup gözlemlerini şiir vasıtasıyla resmedip dile olan hakimiyetlerini bu yolla etkili bir şekilde ifade etme fırsatı bulmuşlardır. Böylelikle tasvir cahiliye şiirinin vazgeçilmez unsuru

²² Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *Nazariyyetu'l-tasvîri'l-fennî inde Seyyid Kutub* (Umman: Dâru'l-Faruk, 1437/2016), 81.

²³ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri* (Ankara: Engin Yay., 2009), “Betimleme”, 70.

²⁴ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü* (İstanbul: Okat Yay., 1962), “Tasvir”, 152.

²⁵ Zeliha Çilek, *Arapça Yazma Becerilerinin Geliştirilmesinde Edebi Tasvirlerin Kullanımı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 29.

²⁶ Çilek, *Arapça Yazma Becerilerinin Geliştirilmesinde Edebi Tasvirlerin Kullanımı*, 30.

²⁷ Çilek, *Arapça Yazma Becerilerinin Geliştirilmesinde Edebi Tasvirlerin Kullanımı*, 31.

²⁸ Çilek, *Arapça Yazma Becerilerinin Geliştirilmesinde Edebi Tasvirlerin Kullanımı*, 36.

haline gelmiştir. Tasvire Cahiliye döneminde sıklıkla başvurulduğundan birtakım biçimsel değişimlere uğrayıp Arap edebiyatının tüm dönemlerinden günümüze kadar ulaşmıştır.²⁹

Tasvirin edebi literatürde kullanım süreci farklı şekillerde ele alınmıştır.

Edebiyatta tasvir kavramına ilk değinen kişi Câhız'dır. (öl. 255/869) O, “Şiir, sanat ve tasvir biçimidir” der.³⁰ Kâmil el-Basîr (öl. 1408/1987) bu tanımdan yola çıkarak tasvirin hem içerik hem de şekil olduğunu belirtir.³¹ Câhız'ın ardından gelen Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948) ise Yunan felsefesinin etkisiyle “sûret” kelimesine odaklanıp edebî tasviri somut nesnelerle ilişkilendirir.³²

Bâkılânî (öl. 403/1013), Kur'ân'da tasviri ilk inceleyen alimlerden biri olup tasviri nitelenene tam uygunluk, niteleneni aşma veya nitelenenin gerisinde kalma şeklinde onu üçe ayırmıştır. Ayrıca Bâkılânî, Kur'ân'ın tasvir gücünü onun İ'câzı olarak kabul etmiştir. Zira o, soyut kavramları zihinde canlandırarak somut bir gerçekliğe dönüştürmede eşsiz bir yetkinliğe sahiptir.³³

Abdülkâhir el-Curcânî (öl. 471/1079) tasvir soyut olanı somut bir şekilde ifade etmektir diyerek bu kavramı temsil ve kıyas olarak tanımlar. Câhız ile Curcânî arasındaki temel fark; Câhız şiiri tasvirin bir çeşidi olarak görürken Cürcânî ona tamamen tasvirdir der. Ona göre bu kavram, anlamın gerçek ve mecazi olarak içine yerleştiği bütündür.³⁴

Zemahşerî (öl. 538/1144) tasviri, temsil ve tahyil kavramlarıyla ele alarak Cürcânî'nin çizgisini takip etmiştir. Ona göre bu kavramlar, zihinsel anlamların somut ve hissedilebilir kalıplarla anlaşılmasını sağlar. Ayrıca Zemahşerî, ayetleri ve dini meseleleri söz konusu yöntem ile izah etmeye çalışmıştır.³⁵

Modern tasvir yönteminin en önemli ismi olan Seyyid Kutub'a (öl. 1387/1967) göre tasvir; zihinsel anlamı, psikolojik hali, soyut unsurları canlı birer tabloya çevirme sanatıdır. Bu yöntem sayesinde soyut fikirler somut bir gerçekliğe, duygular ise

²⁹ Çilek, *Arapça Yazma Becerilerinin geliştirilmesinde Edebi Tasvirlerin Kullanımı*, 2.

³⁰ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnû's-Sûd (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/67.

³¹ Kâmil Hasan el-Basîr, *Binâu's-Sûreti'l-Fenniyye Fi'l-Beyâni'l-Arabî* (Bağdat: Matbaatü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1987), 28.

³² Abdüsselâm Ahmed er-Râgıb, *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Haleb: Fussilet li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1422/2001), 21.

³³ Hüseyin Elmalı, “Tasvir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/135-136.

³⁴ Fadime Kavak, “Edebi Tasvir ve Arap Edebiyatına Yansımaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1 (Haziran 2020), 210.

³⁵ Kavak, “Edebi Tasvir ve Arap Edebiyatına Yansımaları”, 210.

hareketli birer sahneye dönüşür. Kutub, tasvirin bu gücüne diyalogu da ekleyerek anlatımı tamamen canlandırma boyutuna taşımış ve gerçekliğe kavuşturmuştur.³⁶

Elbette ki canlandırma tekniği olan bu unsur edebi türlere mahsus değildir. Edebi üslubuyla ön plana çıkan kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerim de tasvire yer vermiştir.

Tasvir mefhumunun etimolojik yapısından günümüze kadar gelen süreci, bu kavramın sadece bir dış dünya betimlemesi olmadığını göstermektedir. Tasvir, aslında zihindeki soyut düşünceleri somutlaştırma sanatıdır. Klasik Arap edebiyatında Câhız'ın şiiri bir tasvir sanatı olarak görmesi, Bâkılânî'nin Kur'ân'daki tasvir gücünü mucizevi bir kanıt sayması kavramın önemini ortaya koymaktadır. Curcânî ve Zemahşerî gibi alimlerin geliştirdiği teoriler ise tasvirin, insan zihnindeki düşünceleri duyularla anlaşılır hale getirdiğini kanıtlamaktadır. Bu birikim modern dönemde Seyyid Kutub'un yaklaşımıyla daha da gelişmiş; tasvir durağan bir kelime olmaktan çıkıp hareketli bir sahne gibi canlı bir anlatıma dönüşmüştür. Sonuç olarak tasvir; edebiyatın, günlük konuşmanın ve kutsal metinlerin vazgeçilmez yapı taşı olup edebi tasvir kavramını doğru tanımlamak için güçlü bir temel oluşturmaktadır.

1.1.3. Edebî Tasvirin Tanımı

Edebî tasvir anlatımın özgün bir yöntemi olup, anlatılan konunun sunuş biçimini değiştirir. Edebiyat araştırmacıları edebî tasvirin tanımı üzerinde ihtilafli görüşlere sahiptirler. Bunun nedeni edebî sanatın sınırlarının zor çizilebilmesi ve edebiyat alanındaki araştırmacı ve eleştirmenlerin kültürel ve düşünsel ayrılıklarının olmasıdır.³⁷

Namık Kemal'e göre edebî tasvir; tahayyülde beliren bir resmi yahut iç dünyada oluşan bir hissi zihinde canlandırmadır.³⁸

Mustafa Nâsif edebî tasviri, duygusal ifade taşıyan her şeyi kapsar diyip bazen de istiâre kelimesiyle aynı anlamda değerlendirir. Araştırmacı şair Ahmed eş-Şâyib ise bu kavramı yazarın görüş ve hislerini okura ulaştırmaya çalıştığı araçlar olarak tanımlar.³⁹

Özetle edebî tasvir, duygusal veya hayali bir şeyin resmini çizerken kelimeleri araç olarak kullanma sanatıdır; buradaki kelime seçimi, renk ve vurgu ise resmi etkileyici kılan önemli unsurlardır.⁴⁰

³⁶ İbrahim Sarmış, "Seyyid Kutub'un Edebî Yönü", *Şehadeti'nin 30. yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, haz. Ahmet Ağırakça (İstanbul: İrfan Vakfı, ts.), 126-127 akt. Fadime Kavak, "Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatına Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1 (Haziran 2020), 211.

³⁷ Salih b. Abdullah b. Abdülazîz el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs* (Riyâd: Mektebetu't-Tevbe, 1993), 15.

³⁸ Kazım Yetiş, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., 1989), 337.

³⁹ Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 15.

⁴⁰ Hâlidî, *Nazariyyetu't-tasvîri'l-fennî inde Seyyid Kutub*, 81.

Ayrıca modern edebiyatta edebî tasvir yalnızca belâgat sanatlarıyla sınırlı kalmayıp psikolojik, sembolik vb. nitelikleri barındırıp kapsamı genişlemiştir.⁴¹

Edebi tasvirin metin içerisinde üstlendiği işlev yazarın fırçasını neye dokundurduğuna bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Nitekim klasik dönemdeki algısal ve hissi resmetme çabalarından modern dönemdeki psikolojik derinliğe uzanan bu kuramsal çeşitlilik, edebi tasvirin sabit bir şablona sığdırılamayacak kadar dinamik bir anlatım aracı olduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla metnin gerçeği yansıtırma biçimi ve okuyucu üzerinde bıraktığı etki, edebi tasvirin kendi içinde farklı alt başlıklara ayrılmasını zorunlu kılmaktadır.

1.2. Edebi Tasvirin Çeşitleri

1.2.1. Sembolik Tasvir

Sembolik tasvir art arda gelen canlandırmalardır. Bu tasvir türü muhatabın zihninde sonraki merhaleleri merak uyandıracak şekilde inşa edilmiştir. Güzelliği de buradan gelmektedir. Sembolik tasvirde canlandırmanın temel dayanağı duyu aktarımıdır. Duyu aktarımı, farklı duyulara ait özelliklerin birbirini çağrıştıracak şekilde kullanılması sonucu ortaya çıkan çağrışımsal anlatım biçimidir. Buna göre benzetilen şeyin benzeyen şeyi akla getirmesi olarak düşünülebilir.⁴² Örneğin nur ilmin, körlük hakikati kavrayamamanın, aslan cesaretin, beyaz güvercin barışın ve huzurun sembolüdür. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere sembolik tasvir, dış dünyadaki nesneleri kendi maddi gerçekliklerinin ötesine taşıyarak metne derin, zihinsel bir anlam katmanı kazandırma işlevi görmektedir.

1.2.2. Beyânî Tasvir

Beyânî tasvir teşbih, mecaz, istiâre, kinâye gibi söz sanatlarından oluşur. Klasik belâgat alimleri özellikle tasvirin bu yönüne odaklanıp sınıflandırmalar yapmışlardır. Batılı eleştirmenler ise tasvir ve edebî tasvir arasında ayırım yaparak bu sanatlar dışında kalanları genel tasvir içinde değerlendirmişlerdir.⁴³ Bu durum klasik ve modern yazın geleneklerinin tasvire bakışındaki metodolojik farkı göstermekle birlikte beyânî tasvirin metindeki estetik ve edebî derinliği doğrudan tayin eden en etkili unsurlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴¹ Hudayrî, *es-Sûretu 'l-fenniyye fi 'ş-şî'ri 'l-İslâmî inde 'l-mer'eti 'l-Arabîyye fi 'l-asri 'l-hadîs*, 17.

⁴² Kavak, "Edebi Tasvir ve Arap Edebiyatı'na Yansımaları", 204.

⁴³ Muhammed Ebû Mûsâ, *et-Tasvîru 'l-beyânî* (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1413/1993), 18-19.

1.2.3. Duyusal ve Duygusal Tasvir

Kişinin içinde bulunduğu durumu beş temel duyu organıyla betimleyen bu tasvir çeşidi muhatap üzerinde en çok etki uyandıran türüdür.⁴⁴

Tasvir edilecek şeyde, düşünülenin okuyucu tarafından hissedilmesi isteniyorsa bu türe başvurulur.⁴⁵ Mesela kapalı bir ortamın betimlemesi yapılırken sadece görme duyusu yeterli olurken hareketli açık bir alanda ise işitme, görme ve koku duyuları ön plana çıkar. Bu beş duyu aracılığıyla yapılan inceleme müşahade olarak adlandırılır. İyi bir müşahade yapmak dış dünyayı muhatabın ilgisini çekecek şekilde aktarmaktan ve gereksiz ayrıntılardan uzak durmaktan geçmektedir.⁴⁶

1.2.4. Varlık Tasviri

Bu tasvir türü, bir anlatıdaki tüm unsurların dış özelliklerini ve insanın iç dünyasını yansıtan, okurun zihninde somut bir imge oluşturmayı amaç edinen kapsayıcı bir betimleme türüdür.⁴⁷ Varlık tasviri, nesne ve figürleri süs olmaktan kurtarıp onlara hikâyede önemli bir rol ve kimlik kazandırır.

1.2.5. Kişilik Tasviri

Kişilik tasviri nesnel bir şekilde yapılması gereken bir tasvir türüdür. Bunu modern psikolojik veriler ışığında yapmak tasvire derinlik katar.⁴⁸

Portre bir kişinin dış ve iç görünüşünü anlatan sanat eseridir. Portre üçe ayrılır: Bireyin dış görünüşünü resmederek anlatmaya fiziki portre, duygu dünyasını tasvir etmeye ruhi portre denir. Bu iki portre çeşidi birlikte yapılacağı gibi ayrı ayrı da yapılabilmektedir. Genellikle somut (fiziksel) çözümlemelerden soyut (psikolojik) çözümlemelere doğru bir tasvir yapılmaktadır. Bazen de tam tersi şekilde olabilmektedir.⁴⁹ Anlatılarda genellikle somut çözümlemelerden soyut çözümlemelere doğru bir sıra takip edilse de yazarın üslubuna göre bu düzenin tersine çevrilmesi de kişilik tasvirinin psikolojik gerçekliğini güçlendiren esnek bir yöntemdir.

1.2.6. Hikâye Tasvir

Modern edebiyatçıların sıkça başvurduğu yöntemlerden biridir. Gerek sosyal hayatı betimlerken gerek monolog yaparken bu tasvir türünü kullanmışlardır.⁵⁰ Bu türün

⁴⁴ Hudaýrı, *es-Sûretu 'l-fenniyye fi 'ş-şî 'ri 'l-İslâmî inde 'l-mer 'eti 'l-Arabiyye fi 'l-asri 'l-hadîs*, 26.

⁴⁵ Burhan Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon* (Sivas: Vilayet Yay., 2012), 258.

⁴⁶ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2008), 1/163.

⁴⁷ Şentürk, *16. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 36.

⁴⁸ Şevkî Dayf, *Fi 'n-nakdi 'l-edebî* (Kahire: Dâru 'l-Ma'ârif, 2004), 58-68.

⁴⁹ Sabahat Emir, *Örneklerle Tasvir ve Tahlil* (İstanbul: Emir Yay., ts.), 8,37.

⁵⁰ Hudaýrı, *es-Sûretu 'l-fenniyye fi 'ş-şî 'ri 'l-İslâmî inde 'l-mer 'eti 'l-Arabiyye fi 'l-asri 'l-hadîs*, 218-229.

en önemli özelliği bir durumu oluş sırasına göre canlandırarak anlatmaktır. Bu yönüyle hikâye tasvir, metindeki durağan betimleme algısını kırarak tasviri olay örgüsünün ve zaman akışının doğrudan bir parçası haline getirmektedir.

1.2.7. Zaman Tasviri

Zaman tasviri, bir olayın geçtiği vakti doğrudan söylemek yerine, doğa olayları ve görsel betimlemelerle hissettiren sanatsal bir yönlendirme aracıdır. Örneğin yazar, günün başladığını belirtmek için güneşin doğuşunu ve sabah vaktini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder.⁵¹ Böylece zaman, soyut bir kavram olmaktan çıkıp okuyucunun atmosferi bizzat yaşayabileceği estetik bir dekora dönüşür.

1.2.8. Mekân Tasviri

Bu tasvirler olayın geçtiği yeri veya ülkeyi okuyucuya anlatmak için kaleme alınır.⁵² Mekân tasviri, çevre unsuru olduğundan anlatının inandırıcılığını ve sanatsal gerçekliğini pekiştiren en temel zemin olma özelliğini taşır.

1.3. Edebi Tasvirin Unsurları

Edebî tasvirin unsurları, tasvir yaparken takip edilmesi gereken yöntemleri ifade eder.

1.3.1. Bakış Açısı

Nitelikli bir tasvir yapmak gözlemcinin dikkat derecesiyle doğru orantılıdır. Ancak bu yetkinliğe sahip biri başarılı bir tasvir yapabilir. Tasvir yeteneğini geliştirmek isteyen kişinin müşahade yeteneğinin yüksek olması gerekir.⁵³

Tasvirde gözlem yapanın bakış açısını belirlemesi ve bunu muhataba yansıtması önemlidir. Muhatabın tasviri doğru kavrayabilmesi için gözlem yapanın konumuyla bütünleşmesi gerekir. Bu süreçte başarılı olunabilmesi için doğrudan gözlemlenen şeylere odaklanmak ve gözlemlenmeyen şeyden bahsetmemek gerekir. Ayrıca müşahade edilen etki uyandıracak detaylar seçilerek sade bir anlatımla ifade edilmelidir.⁵⁴ Dolayısıyla bakış açısı, tasvir edilen nesne ile okuyucu arasındaki mesafeyi ayarlayan anlatının merkezi yönlendirme mekanizmasıdır.

⁵¹ Şentürk, *16. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 36.

⁵² Şentürk, *16. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 36.

⁵³ Abdunnûr, “tasvir”, 1/69-70.

⁵⁴ Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyyat, 1983), 227-228.

1.3.2. Anlatımda Seçicilik

Etkili bir tasvirde gözlemlenen her ayrıntıya yer verilmez. Sadece konuyla bağlantılı unsurlara yer verilir. Örneğin bir denizin rengi, dalgası betimlenirken limana yanaşan geminin özelliklerinden bahsedilmez. Ayrıca seçilen ayrıntı okurun ilgi alanına bilgi düzeyine uygun olmalıdır. Okurun bağlantı kuramayacağı gereksiz ayrıntılardan kaçınılmalıdır.⁵⁵ Bu bağlamda anlatımda seçicilik, metni bir veri yığını olmaktan kurtararak ona sanatsal bir derinlik kazandıran ve okuyucunun zihnindeki imgeyi açık hale getiren en önemli ayıklama sürecidir.

1.3.3. Anlatım Düzeni

Tasvir yaparken sadece doğru detayları bulmak yetmez buna ek olarak detayların hangi sıralama ile sunulacağı da belirlenmelidir.⁵⁶ Ekseriyetle şu metodolojiler takip edilir:

A. Tasvir yapılan şeyin muhatabın zihninde canlandırılması için ayrıntılar tek bir izlenim etrafında toplanacak şekilde kurgulanmalıdır. Seçilen ve kurgulanan ayrıntılarda duyuların hepsinden faydalanılır ancak biri daha baskın hissedilir.⁵⁷ Bu ayrıntılar mantık çerçevesinde bir silsileyle birbirine bağlanır.⁵⁸

B. Tasvirde tümevarım veya tümdengelim yöntemleri kullanılabilir.⁵⁹

C. Gözlem yapan kişinin tasvir ettiği şey zamanla değişiyorsa ayrıntıyı oluş sırasına göre aktarmak doğru bir yaklaşım olur.⁶⁰ Örneğin tomurcuk halinde olan bir çiçeğin zamanla açılıp tam olgunluğa erişme sürecini herkesin zihninde canlanacak bir şekilde betimlemelidir.

D. Tasviri yapılan şey mekânsal konumuna göre belirli bir yön seçilerek aktarılabilceği gibi önem derecesine göre de düzenlenebilir.⁶¹

E. Tasvir yaparken karmaşık unsurlar için başlangıçta bir çerçeve çizilerek herkes tarafından bilinen benzerliklerden faydalanıp karşılaştırma yaparak ifade etmek gerekir.⁶² Tüm bu teknikler göstermektedir ki anlatım düzeni, estetik bir mimariyle inşa etme sanatı olup okurun zihnindeki canlandırma sürecinin hatasız ilerlemesini sağlar.

⁵⁵ Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 233-234.

⁵⁶ Şerif Aktaş-Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım* (Ankara: Akçağ Yay., 2003), 95.

⁵⁷ Emin Özdemir-Adnan Binyazar, *Yazmak Sanatı Kompozisyon* (İstanbul: Varlık Yay., 1969), 95.

⁵⁸ Aktaş-Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 95.

⁵⁹ Abdunnûr, "tasvir", 1/69.

⁶⁰ Kavak, "Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı'na Yansımaları", 207.

⁶¹ Kavak, "Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı'na Yansımaları", 207.

⁶² Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 237.

1.3.4. Sanatsal İfade

Edebi tasvirin amacı heyecan uyandırarak muhatabın zihninde canlı imgeler oluşturmaktır. Yazar tasvirin kendisi üzerinde bıraktığı izleri içsel duyguları okuyucuya etkili bir şekilde sunmaya çalışır. Bu süreçte beyân ilmi içerisinde bulunan sanatlardan faydalanılarak derin ve estetik duyguları uyandırmak hedeflenir.⁶³ Sözü edilen bu edebî unsurların ardındaki psikolojik derinlik ve etkileyici duyguları harekete geçirmek ve okuyucunun iç dünyasına işleyen estetik bir duygu dünyası inşa etmek adına önem arz eder.⁶⁴

1.4. Edebi Tasvirin İşlevleri

1.4.1. Süsleme

Tasvirin en kadim işlevlerinden biri olan süsleme batı kültürünün temel taşları olan İlyada ve Odysseia gibi eserlerde bu amaçla sıkça kullanılmıştır. Realistler tasviri, gerçeği nesnel bir şekilde ifade etmek için kullansa da onun estetik, süsleme niteliğini yok etmemişlerdir.⁶⁵ Bu doğrultuda süsleme işlevi, tasvirin sadece bilgi veren kuru bir anlatım olmasını engelleyerek metnin sanatsal değerini artıran estetik bir unsur olarak varlığını korumuştur.

1.4.2. İlham Verici Olma

Edebî tasvir, anlatılmak istenileni direkt söylemek yerine ilham vasıtasıyla dolaylı bir şekilde anlaşılmasını amaçlar.⁶⁶ Böylece tasvir okuyucunun zihninde yeni düşünce kapıları aralayarak onu metnin anlam dünyasını zenginleştiren aktif bir yorumcu haline getirir.

1.4.3. Sembolleştirici Olma

Özellikle öznel tasvirlerde görülen bu işlevde; metindeki kişi, tasvir edilen nesne ve olay arasında bağlantı kurularak sembolik bir anlatım oluşturulur. Örneğin bir kişinin ruh haliyle dış görünüşü arasında istiâre aracılığıyla benzerlik kurularak sembolik bir anlatıma ulaşılır.⁶⁷ Bu yönüyle sembolleştirici işlev, somut tasvir öğelerini soyut anlamların birer taşıyıcısı haline getirerek metne edebi bir derinlik kazandırır.

⁶³ Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 239-240.

⁶⁴ Muhammed Huseyn Ali es-Sagîr, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'l-meseli'l-Kur'ânî* (b.y.: Dâru'r-Raid li'n-Neşr, 1981.), 159.

⁶⁵ Safiye Akdeniz, "Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 13 (Ocak 2007), 12-13.

⁶⁶ Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 242.

⁶⁷ Kavak, "Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı'na Yansımaları", 208.

1.4.4. Duyguları İfade Etme

Tasvir, nesneyi tanıtmının yanı sıra o nesnenin uyandırdığı hisleri de aktarır. Yazarın seçtiği cümleler yaptığı teşbihler tasvire yansiyarak yazarın bakış açısını ortaya koyar.⁶⁸ Dolayısıyla bu işlev, nesnel gerçekliği duygusal bir potada eriterek muhatabın duygu dünyasına hitap eden bir atmosfer inşasını mümkün kılar.

1.4.5. Gerçeklik Hissi Uyandırma

Yazar, tasvirde detaylara başvurarak anlatılanın gerçekliğe yakın olduğu izlenimini bırakır ve okuyucu üzerinde gerçeklik hissi uyandırır.⁶⁹ Metindeki bu nitelikli detaylar, okuyucunun anlatılan olaylara ve mekânlara olan inancını kuvvetlendirerek kurgusal dünyanın sanatsal gerçekliğini pekiştirir.

1.4.6. Şiirsel Etki Sağlama

Yazar, sanatsal imge ve akıcı bir dil kullanarak şiirsel bir etki yaratabilir. Bu işlev, nesir halindeki bir metni bile estetik açıdan üst bir seviyeye taşıyarak okuyucuda sanatsal bir haz bırakır.

1.4.7. İspatlayıcı Olma

Edebî tasvire ikna edici bir yöntem olduğu için de başvurulur.⁷⁰ Bunun insanlar üzerinde en inandırıcı ve etkili örneği kutsal kitaplarda karşımıza çıkar. Özellikle metafizik aleme, eskatolojik süreçlere ve geçmiş kavimlerin kıssalarına dair yapılan tasvirler, soyut hakikatleri somut kılarak anlatının belâgi gücünü ve ispatlayıcı mahiyetini üst seviyeye ulaştırır.

1.5. Edebî Tasvirde Kullanılan Yöntemler

1.5.1. Tecsîm (Somutlaştırma, Cisimlendirme)

Bir durumun zihinde somutlaşmasını sağlayan tasvir, okuyucunun tahayyülünde bir zemin oluşturur.⁷¹ Bu tür metinler zihindeki gerçeklik algısını pekiştirerek metnin etkileyicilik gücünü ve ikna edici niteliğini en üst seviyeye taşır.⁷² Mesela, “*onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki*”⁷³ ayeti günah ve sevaplardan

⁶⁸ Kavak, “Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı'na Yansımaları”, 208.

⁶⁹ Akdeniz, “Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi”, 14.

⁷⁰ Akdeniz, “Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi”, 14.

⁷¹ Akdeniz, “Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi”, 14.

⁷² Şentürk, 16. *Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 21-22.

⁷³ el-En‘âm 6/31.

somut bir yükmüş gibi bahseder. Böylece tecsîm, anlaşılması güç olan soyut hakikatleri duyu organlarıyla algılanabilir hale dönüştürerek tasvirin zihinsel kalıcılığını artırır.

1.5.2. Teşhis (Kişileştirme) ve İntak (Konuşturma)

Teşhis, insan dışı varlıklara insani özellikler atfederek onlara söz söyletme sanatıdır. Genellikle teşhis ile intak sanatı birlikte kullanılır.⁷⁴ Mesela, “*gecenin durmadan kendisini kovalayan gündüze*”⁷⁵ şeklindeki ifade teşhise, “*gecenin Allah ile konuşması*”⁷⁶ ise intak sanatına örnektir. Bu iki yöntem, cansız tabiatı dinamik bir hale dönüştürerek metnin anlatım gücünü canlandırır.

1.5.3. Beyân (Açıklama)

Sözlük anlamı açıklık netlik olan *beyân* ilmi, bir düşüncenin çeşitli yollarla nasıl sunulacağını belirleyen bir disiplindir.⁷⁷ Teşbih, kinâye, mecâz gibi sanatları bünyesinde barındırır.⁷⁸ Bu ilmin amacı, duygu ve düşünceleri muktezâ-yı hâle muvafık bir surette ortaya koyabilmek ve bu doğrultuda edebî metinleri daha iyi anlamaktır.⁷⁹ Dolayısıyla beyân yöntemi, tasvirin estetik sınırlarını ve dilsel kurallarını belirleyen teorik bir kılavuz işlevi görür.

1.5.4. Mübâlağa (Abartı)

Mübâlağa; bir durumun etkisini arttırmak için gerçeklik sınırını aşan, abartılı bir anlatım diline başvurma sanatıdır.⁸⁰ Örneğin bir kişinin üzüntüsünü ifade etmek için tasvir edilen ağlamaktan nehirlerin taşması bu üslubun yansımasıdır. Kur’ân-ı Kerim’de de bu sanatla ilgili pek çok örnek vardır. Mesela, A’râf sûresinde “*onlar; deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir.*”⁸¹ ifadesi bu sanatın en güçlü örneklerinden biridir. Bu yönüyle mübâlağa, sıradan bir anlatımla aktarılmayacak kadar büyük his ve durumları okuyucunun algı dünyasında abartarak sarsıcı bir etki yaratır.

1.5.5. Tahsîn ve Takbîh (Güzel ve Çirkin Gösterme)

Tasvirin bir olguyu güzelleştirerek ve çirkinleştirerek gösterme gücü, muhatabı belirli bir yöne sevk etme amacı taşır.⁸² Yazarın psikolojik bir ikna aracı olarak

⁷⁴ Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar* (Konya: Çizgi Kitabevi Yay., 2002), 71,76.

⁷⁵ el-A’râf 7/54.

⁷⁶ Fussilet 41/11.

⁷⁷ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 6/22-23.

⁷⁸ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri* (İstanbul: İFAV Yay.,1993), 85.

⁷⁹ Hacımüftüoğlu, “Beyan”, 6/22-23.

⁸⁰ Hudayrî, *es-Sûretu 'l-fenniyye fi 'ş-şî'ri 'l-İslâmî inde 'l-mer'eti 'l-Arabiyye fi 'l-asri 'l-hadis*, 254-257.

⁸¹ el-A’râf 7/40.

⁸² Kavak, “Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı’na Yansımaları”, 214.

kullandığı bu yöntem, okuyucunun tasvir edilen unsura karşı hayranlık duyması ya da nefret etmesini sağlayarak metnin ideolojik ve ahlaki amacına hizmet eder. Nitekim klasik dönemden modern döneme kadar kullanılan tüm bu yöntemler, anlatımı tekdüzeliğinden kurtaran, metnin ikna kabiliyetini artıran ve soyut düşünceleri somutlaştıran önemli yöntemlerdir.

Edebî tasvirin bu kuramsal çerçevesi ve yapısal boyutları ortaya konulduktan sonra, bu anlatım biçiminin klasik belâgat ilmi içerisindeki yeri ve ilişkisi üzerinde durmak konunun bütünlüğü açısından gerekli hale gelmektedir.

1.6. Edebî Tasvir Ve Belâgat

Belâgat, “varmak, ulaşmak” anlamına gelip terim olarak ise nitelikli bir düşüncenin, duruma uygun ve etkileyici ifadelerle sunulmasıdır. Sözün belâgati ve hatibin belâgati olmak üzere iki kısma ayrılır. Sözün belâgati; kusursuzluk ve bağlam uyumuyla, hatibin belâgati ise her türlü maksadı açık ve net bir üslupla ifade etme yeteneği ile ölçülür.⁸³

Belâgat; sözün muktezâ-ı hâle uygunluğunu inceleyen meânî, anlamın en net şekilde sunulmasını konu edinen beyân ve sözü estetik yönden zenginleştiren bedî’ ilimlerinden oluşan kapsamlı bir disiplindir. Bu ilim, dilsel imkânların metin içerisinde nasıl bir üsluba dönüştüğünden ifadenin muhatap üzerindeki etkisine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.⁸⁴

Edebî tasvirin belâgatle ilişkisini açıklayan Rummânî (öl. 384/994), belâgî tasviri; soyut kavramların somut görüntüye büründürülmesi olarak tanımlar. Bu duruma şu ayet örnek gösterilir: “*Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” diye sorarlar.*”⁸⁵ Allah, Cehennemin şiddetli gazabını tasvir ederken “Neredeyse öfkesinden paralanacak” duruma geldiğini belirtmiştir.⁸⁶ Burada cehennemin dehşeti fiziksel bir parçalanma imgesiyle somutlaştırılmıştır.

Rummânî’nin fikirlerini takip eden Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1010), görsel tasvir konusunu daha ileri bir boyuta taşımıştır. Ona göre tasvir; teşbih ve istiâreden daha geniş bir çatı kavramdır.⁸⁷ Nitekim tasvir ve belâgat arasındaki bu yapısal bağ, edebî tasvirin yalnızca bir süsleme aracı olmadığını, aksine anlamı derinleştiren ve Kur’ân’ın i’câzını şekillendiren bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda edebî

⁸³ Bolelli, *Belâgat*, 20.

⁸⁴ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (İstanbul: Enderun Yay., 1989), 21.

⁸⁵ el-Mülk 67/8.

⁸⁶ Kavak, “Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı’na Yansımaları”, 221.

⁸⁷ Râgıb, *Vazîfetu’s-sûreti’l-fenniyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 22-24.

tasvirin belâgat ilmindeki yerini tayin edebilmek için konunun Kur'ân-ı Kerim'de sıklıkla kullanılan beyân ilmi içerisindeki edebî sanatlar ekseninde detaylandırılması gerekmektedir.

1.6.1. Teşbih

Sözlükte benzetmek manasına gelen *teşbih*, terim olarak aralarında ortak özellikler bulunan iki unsurdan birini diğeriyle özdeşleştirmeyi ifade eder.⁸⁸ Teşbihin temel amacı; karmaşık ve kapalı anlamları somut örneklerle netleştirmek, zihne uzak kavramları bilinen örneklerle muhataba yaklaştırarak anlatımı etkili kılmaktır.⁸⁹

Teşbih; benzeyen (müşebbeh), benzetilen (müşebbehün bih), benzetme yönü (vech-i şebah) ve benzetme edatından oluşan dört temel unsur üzere kurulur.⁹⁰ Belâgat ilminde bu sanat, belirli bir nitelikte üstün olan bir unsurun, o nitelikte daha üstün dereceye sahip olan başka bir varlıkla ilişkilendirilmesini sağlayan dilsel bir yapıdır.⁹¹

Örneğin: (العلم كالنور في الهداية) “İlim, doğru yolu göstermede ışık gibidir.” Burada; İlim (العلم) müşebbeh; nûr (النور) müşebbeh bih; hidâyet (الهداية) vech-i şebah; kâf (ك) teşbih edâtıdır.⁹² Bu doğrultuda teşbih tasvir edilecek unsurlar arasında mantıksal ve estetik köprüler kurarak, zihinde anlaşılır görsel imgeler inşa etmenin ilk basamağını oluşturur.

1.6.2. İstiâre

İstiâre kelimesi sözlükte; ödünç almak, bir şeyi bir yerden başka bir yere taşımak anlamlarına delalet etmektedir. Terim olarak ise istiâre; bir sözün aradaki benzerlik ilişkisine dayanarak gerçek anlamı dışında kullanılması sanatıdır.⁹³

Özünde bir teşbih olan istiâre, mecâzın teşbihle harmanlanması sonucu ortaya çıkar ve anlatım gücü bakımından teşbihten daha ileri bir seviyeyi temsil eder. Anlatımı teşbihten daha etkili ve derin kılan bu sanat; benzetme edatı ve bazı unsurların hafifedilmesiyle sözün gerçek anlamından uzaklaşması esasına dayanır. Teşbihte lafız asıl manasını korurken istiârede mecâzi bir boyut kazanması; bu iki sanatı birbirinden ayıran temel niteliktir.⁹⁴

⁸⁸ Mustafa el-Merâgî, *Ulûmu'l-Belâga el-Beyân, el-Meânî ve'l-Bedi'* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993), 213.

⁸⁹ Fadime Kavak, *Kur'an'da Edebî Tasvîr* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 61.

⁹⁰ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 134-135.

⁹¹ Kavak, *Kur'an'da Edebî Tasvîr*, 61.

⁹² Bolelli, *Belâgat*, 85.

⁹³ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 31.

⁹⁴ İsmail Durmuş, İskender Pala, “İstiâre”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 23/315-318.

Bir sözün istiâre kapsamında değerlendirilebilmesi için aşağıdaki şartların bulunması gerekir:

1. Söz gerçek anlamından uzaklaşarak mecâzi bir çerçevede kullanılmalıdır.
2. Sözün gerçek anlamının kastedilmesini engelleyen bir karinenin bulunması şarttır.
3. Sözün yeni anlamı ile asıl anlamı arasında bir benzetme gayesi bulunmalıdır.⁹⁵

İstiâre, soyut mefhumların somutlaştırılmasına ve cansız varlıkların kişileştirme yoluyla konuşturulmasına imkân tanır. Bu sanat, kelimelerin çağrışım gücünden ve yan anlamlarından faydalanarak muhatabın hayal dünyasında yeni keşif alanları açar. Nihayetinde istiâre, bir unsurun zihinde uyandırdığı benzerliklerin estetik bir biçimde ortaya çıkması esasına dayanır.⁹⁶

Zihinde canlandırılan bu estetik yapı, temsilî istiâre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir düşünce, davranış ve eylemin somut imgelerle sunulması esasına dayanan bu tür; teşbih unsurlarının sadece biriyle kurulur ve birden fazla benzerlik yönünü barındıran cümleler birbirine bağlanır.⁹⁷

Örneğin: *كُتِبَ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* ...Bu, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, her şeye galip ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için, sana indirdiğimiz bir kitaptır.⁹⁸

Bu ayette, karanlık ve aydınlık kelimeleri asıl manaları dışında kalan bir manada kullanılmıştır. Bu isti'âredeki alaka ise; sapıklık ile karanlık ve hidayet ile aydınlık arasındaki benzerliktir. Karine, bu kelimelerden önceki kısımdır. İki taraftan (müşebbeh ile müşebbeh bih) birisi ile vech-i şebah ve teşbih edatı hazfedilmiş bir benzetmedir.⁹⁹

Görüldüğü üzere isti'âre, kavramları durağanlıktan kurtarıp onları dinamik bir şekle koyarak, anlatımı sıradan bir betimlemenin ötesinde derin sembolik bir sahneye dönüştürür.

1.6.3. Mecâz

Sözlük anlamı yol katetmek, geçmek manalarına gelen cevz ve cevâz köküne dayanan *mecâz*; terim olarak bir lafzın hakiki anlamı dışında kullanılmasıdır. Bir ifadenin mecâz sayılabilmesi için kelimenin gerçek anlamıyla kullanılmasını engelleyen bir karine ve gerçek anlam ile mecâzi anlam arasında bağlantı bulunması şarttır.¹⁰⁰

⁹⁵ Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar* (Ankara: Akçağ Yay., 2005), 51.

⁹⁶ Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Bilimevi Yay., 2010), 118-119.

⁹⁷ Kavak, *Kur'an'da Edebî Tasvîr*, 73.

⁹⁸ İbrâhîm 14/1.

⁹⁹ Bolelli, *Belâgat*, 102-103.

¹⁰⁰ Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfî istilâhâtî'l-funûn*, nşr. Ali Dahrûc – Abdullah Hâlidî (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), "mecâz" 2/1458.

Mecâza başvurmadaki ana hedef; ifadeye estetik bir değer kazandırarak tekdüzelikten kurtarıp onu daha canlı etkileyici bir güce ulaştırmaktır.¹⁰¹

Örneğin: (فلان يتكلم بالدرر) “Adam, incilerle konuşuyor.” fasih kelimeler anlamında kullanılan (الدرر) kelimesi hakiki anlamı dışında bir manada kullanılmıştır. Çünkü (الدرر) aslında, gerçek inciler için vazedilmiş, sonra aralarındaki güzellik münasebetiyle fasih kelimeler için kullanılmıştır. (درر) Kelimesinin hakiki anlamı kastetmemize mani olan karine ise (يتكلم) kelimesidir.¹⁰² Bu yönüyle mecâz, kelimelerin sözlük sınırını genişleterek tasvir kalıplarına esneklik kazandırarak yazara dili daha etkileyici kullanma imkânı sunar.

1.6.4. Kinâye

Kelime anlamı örtmek olan *kinâye*, bir lafzın asıl anlamı yanında bu anlamla bağlantılı olan dolaylı bir anlamı da taşıyabilecek şekilde kullanılmasıdır. Mecâzdan farklı olarak kinâyede, sözün gerçek anlamda anlaşılmasına engel bir karine bulunmaz. Binaenaleyh kinâyede lafzın hem sözlük anlamı hem de işaret ettiği dolaylı mana geçerliliğini korur.¹⁰³

Kinâyeli anlatımda temel amaç benzerlik kurmak değildir. Kinâyeli bir ifade hem gerçek hem de mecâzi bir boyuta sahip olsa da asıl maksat, sözün işaret ettiği mecâzi mesajı muhataba ulaştırmaktır.¹⁰⁴

Kinâye, tamamen hayal ürünü olmayan, temelinde hakikati barındıran ve bu hakikati örtülü bir biçimde dile getiren sanattır. Örneğin eli açık ifadesiyle cömertlik, kapısı açık sözüyle de misafirperverlik gerçekliğini dolaylı bir üslupla sunar.¹⁰⁵ Bu tür ifadeler hem gerçek hem de mecâzi anlamı muhafaza eder. Dolayısıyla kinâye, tasvire derinlik katarak, anlatılmak istenen erdemleri veya durumları doğrudan söylemek yerine muhatabın sezgilerine bırakmayı sağlar.

Beyan ilmi kapsamında ele alınan söz sanatları, anlamın estetik boyutunu ortaya koyarken, bu anlamın hangi kavramsal çerçeve üzerinden şekilleneceğinin belirlenmesini de gerekli kılmaktadır. Edebî tasvirin kuramsal temelleri, yöntemleri ve belâgat ilmiyle olan bu ayrılmaz bütünlüğü netleştikten sonra; bu teorik birikimin pratik sahada özellikle de savaş ayetlerinde nasıl hayat bulduğunu incelemek çalışmanın seyrini tamamlayacaktır. Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde, Kur’ân-ı Kerim’deki

¹⁰¹ Mehmet Karaca, *İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi* (İstanbul: Hilal Matbaası, 1966), 7.

¹⁰² Bolelli, *Belâgat*, 99.

¹⁰³ Tehânevî, “*kinâye*”, 2/1384.

¹⁰⁴ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 144.

¹⁰⁵ Külekçi, *Açıklamalarla ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 68.

savaş ayetlerinde kullanılan terminoloji üzerinde durulacak; söz konusu ayetler, sebab-i nüzûl bilgileri ve tasvir unsurları çerçevesinde analiz edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE SAVAŞ TERMINOLOJİSİ VE SAVAŞ AYETLERİ

2.1. Savaş Terminolojisi

Savaş terminolojisi, yalnızca fiili silahlı çatışmayı değil, çatışmayı tetikleyen toplumsal ve siyasal sebepleri, savaş öncesi hazırlık safhalarını, çatışmanın başlamasına işaret eden aşamaları ve savaşın doğurduğu sonuçları kapsayan çok katmanlı bir kavramsal alanı ifade eder. Bu bağlamda savaşın ortaya çıkışında zulüm ve fitne kavramları temel amillerin başında gelmektedir. Zulüm, adaletin ortadan kalkması, haksızlık ve hukuki sınırları çiğneme anlamına gelirken;¹⁰⁶ fitne, toplumda karışıklık, bela ve felaketle imtihan etmeyi ifade eden bir kavram olarak çatışma ortamının oluşmasına zemin hazırlayan sebep olarak ifade edilir.¹⁰⁷ Bu şartlar altında cihâd, yalnızca silahlı mücadeleyi değil, genel anlamda dini, ahlaki ve toplumsal bir mücadeleyi ifade eden kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkar.¹⁰⁸

Fiili çatışmaya geçilmeden önce sefer, ordunun harekete geçmesi, muharebeye gitme ve savaş hazırlığını ifade eden ilk evredir.¹⁰⁹ Savaşın başlamasına işaret eden safhada nefir, yani toplu hücum ve harp çağrısı yapılır.¹¹⁰ Bu aşamada taraflar arasında henüz fiili silahlı çatışma başlamadan önce diplomatik veya siyasi gerilim anlamında çatışmalar yaşanabilmektedir. Fiili savaş sürecinde ise gazâ, gazve, cenk, kıtal, harp, muharebe ve genel anlamda savaş kavramları devreye girer. Gazve, Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı askerî harekâtları ifade eden teknik bir terim olurken;¹¹¹ gazâ peygamberden sonra yalnızca Allah rızası için yapılan askeri faaliyetleri ifade eder.¹¹² Kıtâl, harp ve cenk ise doğrudan silahlı mücadeleyi ifade eden kavramlardır.¹¹³

Savaşın sonuç aşamasında, elde edilen başarının ve otorite değişimini ifade eden iki kavram ortaya çıkar bunlar fetih ve hedmdır. Fetih, askeri veya siyasi hakimiyetin ele geçirilmesini ifade eder.¹¹⁴ Fetihle birlikte veya sonrasında, mevcut siyasi ya da ideolojik düzenin ortadan kaldırılması sürecini niteleyen hedm, tahrip etme ve yıkma

¹⁰⁶ İbn Manzûr, "zlm", 4/2756-2760.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, "ftn", 5/3344.

¹⁰⁸ Ahmet Özel, "Cihâd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 7/527-531.

¹⁰⁹ Fahrettin Atar, "Sefer", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/294-298; Mehmet Bahaettin Toven, *Yeni Türkçe Lügat*, haz. Abdülkadir Hayber (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2004), "Sefer" 644.

¹¹⁰ Toven, Hayber, "Nefir", 556.

¹¹¹ Hüseyin Algül, "Gazve", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/488-489.

¹¹² Cemal Kafadar, "Gazâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/427-429.

¹¹³ Ahmet Yaman, "Savaş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/189-194; Toven, Hayber, "Cenk", 98.

¹¹⁴ Mustafa Fayda, "Fetih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/467-470.

olarak ifade edilir.¹¹⁵ Nihayetinde savaş terminolojisi, sebep–süreç–sonuç ilişkisi içinde ele alınması gereken bütüncül bir kavramsal yapı arz etmektedir.

Bu genel çerçeve ışığında, savaş terminolojisinde kullanılan kavramların anlam alanlarının daha net biçimde ortaya konulabilmesi amacıyla bu terminolojiye dâhil olan terimler tetkik edilecektir. Bu bağlamda benzer anlamlar taşıyan terimler arasındaki nüanslar belirlenerek, kavramsal ayrımlar açıklanacaktır.

2.2. Zulüm

Sözlük anlamı itibarıyla bir şeyi kendisine ait olmayan bir yere koymak şeklinde tanımlanan *zulüm*; belirlenmiş sınırların çiğnenmesi ve adaletten sapılması anlamına gelir.¹¹⁶ Kur’ân-ı Kerim’de gerek inanç gerekse muamelat bağlamında incelenen bu kavram, meşruiyet ve adalet ilkelerinden uzaklaşan her türlü haksız eylemi kapsar.¹¹⁷ Mesela Sâd sûresinde vurgulandığı üzere, bireylerin kendi hak alanlarını aşarak başkalarına zarar vermesi veya otorite sahiplerinin haksız uygulamalara başvurusu zulmün bariz örneklerinden biridir.¹¹⁸ İnsanların vatanlarından zorla çıkarılması veya hak ihlalleri Kur’ân’da meşru bir savaş sebebi sayılmış, toplumsal huzuru bozan her kötülüğün temelinde adaletten sapmanın yattığı belirtilmiştir.

Nihayetinde, bir ülkenin ve toplumun bekasını tehdit eden en büyük tehlike, yöneticilerin halka karşı sergilediği haksız, adaletsiz ve hukuksuz tutumlardır.¹¹⁹ Bu noktada terminoloji açısından bir kıyas yapılacak olursa; zulüm bir haksızlık eylemi, fitne ise bu eylemin sonucunda ortaya çıkan sosyal kargaşa ortamıdır. Bu bağlamda zulmü bir kıvılcım, fitneyi ise o kıvılcımın yol açtığı yangın olarak nitelemek mümkündür. Hak ihlali ve adaletin terk edilmesiyle zuhur eden bu zulüm süreci, Kur’ân’ın ifadesiyle “öldürmekten daha şiddetli olan fitnenin”¹²⁰ kapılarını aralar.

2.2.1. Fitne

Sözlükte, altını içindeki yabancı maddelerden arındırmak amacıyla ateşe tutmak anlamına gelen *fitne*; sıkıntı, bela ve imtihanı ifade etmek için kullanılır.¹²¹ Buradan hareketle kişiyi vatanından koparan, sıkıntılara maruz bırakan fitne ortamı, öldürmekten daha ağır kabul edilir. Çünkü ölüm yalnızca hayattan koparıırken, fitne ise hem

¹¹⁵ Toven, Hayber, “Hadm”, 247.

¹¹⁶ İbn Manzûr, “zlm”, 4/2756-2760.

¹¹⁷ Mustafa Çağrı, “Zulüm”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/507-509.

¹¹⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020), 4/574-576.

¹¹⁹ Çağrı, “Zulüm”, 44/507-509.

¹²⁰ el-Bakara 2/191.

¹²¹ İbn Manzûr, “ftn”, 5/3344.

yaşamdan koparır hem de dinden çıkarabilir. Bu nedenle fitnenin zararı, sonuçları öldürmekten daha fazla olduğu için, Kur'ân ehven-i şer olarak savaşa cevaz vermiştir.¹²² İslam, savaşa müsaade ederken fitneye sebep olacak şeylerden kaçınılmasını da istemiştir.

İslâm'a göre savaş; zulmü engelleme ve düşmanca saldırıları bertaraf etme amacı taşıyan maslahat odaklı bir uygulamadır. Bu bağlamda savaşlar; ıslah odaklı ve ifsad merkezli olmak üzere iki şekilde değerlendirilir. İslâm'ın meşru gördüğü savaş; bozgunculuğun ve zulmün temelinde yatan unsurları tasfiye ederek barışı hedef edinen ıslah savaşıdır. Eğer adalet, nizama ve İslâm'a sahip çıkanlar bunu ihmal ederse yeryüzünde fitnenin hâkim olması ve insanlığın varoluşsal bir yıkıma sürüklenmesi kaçınılmazdır.¹²³

Bu teorik çerçevenin tarihteki somut ve trajik örneği, İslâm tarihinin erken dönemlerinde Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle tezahür etmiştir. Zira bu hadise fitnenin iç çatışmalara ve savaşlara zemin hazırlayabileceğini gösteren ilk ve en sancılı örnek olarak tarihe geçmiştir.¹²⁴

2.2.2. Cihâd

Cihâd, Arapça cehd (جَهِدَ) kökünden türetilmiş olup sözlükte “çaba göstermek, gayret sarf etmek, bir işi tamamlamak için tüm imkanları kullanmak” anlamlarını taşır.¹²⁵ Cihâd (جِهَاد) kelimesinin türetildiği fiilin kök harfleri cehede (جَهَدَ) dir. Cehede fiilinin mastarı hem cuhd (جُهِدَ) hem de cehd (جَهَدَ) olarak kullanılmaktadır. Her iki şekilde de Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır.¹²⁶ Cuhd (جُهِدَ) kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir kez Tevbe sûresinde geçmektedir.¹²⁷ Cehd (جَهَدَ) ise aşırı çaba demektir.¹²⁸ Cehd (جَهَدَ) ve cuhd (جُهِدَ) aynı anlama gelip insanın çaba, gayret ve gücünü göstermesi demektir.¹²⁹ Câhede (جَاهَدَ) fiili mufâ'ale vezninde bir fiil olup asıl mastarı mücâhede (مُجَاهَدَة) dir. Câhede (جَاهَدَ) fiili türevleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde geçmektedir.¹³⁰

¹²² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yay., ts.), 2/35.

¹²³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/146.

¹²⁴ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/156-159.

¹²⁵ İbn Manzûr, “cehd”, 1/708.

¹²⁶ Şeyma Çetinkaya, “Cihâd ve Kıtâl Ayetlerinde Te'kid”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2019), 123.

¹²⁷ et-Tevbe, 9/79.

¹²⁸ İbn Manzûr, “cehd”, 1/708.

¹²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdi, *Cemheretu'l-Luga*, thk: Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 1987), 2/452.

¹³⁰ el-Mâide 5/54; et-Tevbe 9/24; el-Hac 22/78; el-Ankebût 29/6; Lokmân 31/15; el-Hucurât 49/15; es-Saf 61/11.

İslâm literatüründe ise cihâd, Dinî emirleri öğrenip yaşamak, başkalarına öğretmek, marufu tavsiye edip münkerden uzaklaştırmak ve hem nefse hem de dış düşmanlara karşı mücadele etmek gibi çok yönlü bir çabayı ifade eder.¹³¹

Şer’î açıdan cihâd; can, mal, söz ve diğer araçlarla Allah yolunda elinden geleni yapmak, savaşmak, gerektiğinde bu uğurda canını ortaya koymaktır.¹³² Bu tanımlar ışığında cihâdın, kul ile Rabbi arasındaki duvarları yıkma gayreti olduğu söylenebilir; bu engeller kimi zaman kişinin nefsinden ve şeytandan, kimi zaman ise dış düşmandan gelen müdahalelerden kaynaklanmaktadır.¹³³

Kur’ân-ı Kerîm’de cihâd kavramı, vahyin geliş sürecine bağlı olarak farklı anlam ve boyutlar kazanmıştır. Mekkî sûrelerde cihâd, daha çok İslâm’ı yaymak, İslâm’ı, imanı yaşayıp korumak ve kâfirlerin baskılarına karşı manevi bir direnç ile sabır göstermek şeklinde geniş anlamlarda kullanılmıştır (büyük cihâd).¹³⁴ Medenî sûrelerdeki ayetlerde ise cihadın kapsamına fiilî mücadele, yani savaş eklenmiş ve düşmanla karşılıklı çatışmayı ifade etmeye başlamıştır.¹³⁵ Bu noktada çatışma; cihâdın niyet ve söz aşamasından çıkıp, fiili bir mücadeleye dönüştüğünü gösterir.

Cihâdın fiili boyutunun pratiğe dökülmesinde sefer önemli bir kavramdır. *Sefer*, sözlükte yolculuk anlamına gelmekle birlikte Kur’ân terminolojisinde çoğunlukla Allah yolunda yapılan askeri hareketliliği ifade eder.¹³⁶ Bu yönüyle sefer, bizzat savaşmayı değil; savaş için yola çıkmayı, mücadele alanına yönelmeyi ve bu süreçte gösterilen fedakarlığı kapsar.¹³⁷ Nitekim Kur’ân’da sefer, cihâd bağlamında ele alınmış; sefere çıkanlar, geride kalanlar ve sefere katılmaktan kaçınanlar üzerinden müminlerin sorumlulukları vurgulanmıştır.¹³⁸ Bu durum, seferin cihâddan bağımsız değil, onun fiili boyutu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sefer, cihâdın savaşla ilgili aşamasında, niyetin sahaya taşınmasını sağlayan tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Hadislere bakıldığında, cihâdın yalnızca savaş anlamındaki kıtal ile sınırlı olmadığı görülür. Hz. Peygamber, “mücahidi nefsiyle cihâd eden” olarak tanımlamış¹³⁹ ve “mümin kılıcı ve diliyle cihâd eder” demiştir.¹⁴⁰ Bu yaklaşım, mücadelenin sadece kılıçla değil, söz ve davranışla da olabileceğini gösterir. Ayrıca “En değerli cihâdın,

¹³¹ Özel, “Cihâd”, 7/527-531.

¹³² Bekir Topaloğlu, “Cihâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1993), 7/531-534.

¹³³ Hüseyin Çelik, “Kur’ân’da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/3 (2017), 24.

¹³⁴ Özel, “Cihâd”, 7/527-531.

¹³⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/122-123.

¹³⁶ Atar, “Sefer”, 36/294-298.

¹³⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/9-14.

¹³⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/44-45.

¹³⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1395/1975), 4/165, “Fedâilü’l-cihâd”, 2 (No: 1621).

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 25/63, 1 (No: 15785).

zalim bir yöneticinin karşısında hakkı söylemek” olduğunu belirterek adalet boyutunu öne çıkarmıştır.¹⁴¹

Cihâdın kapsamı, şu şekilde özetlenebilir:

A. Nefisle Cihâd: Kişinin günahlardan sakınmak için iman edip salih ameller işlemesi için verdiği mücadeledir. “*Kim (nefsiyle) cihad ederse o ancak kendisi için cihad etmiş olur.*”¹⁴² Ayeti bunun delilidir.

B. Söz ve İlimle Cihâd: İslâm’a, Kur’ân-ı doğru şekilde öğrenip öğretmek ve anlatmak; günümüzde cihadın en kritik boyutudur. “*Kâfirlere boyun eğme ve Kur’ân ile onlara karşı büyük cihâdda bulun.*”¹⁴³ Ayeti bunun delilidir.

C. Mal ve Can ile Cihâd: İslâm’a ve Müslümanlara yönelen saldırılara karşı fiilen yapılan savunma ve mücadeledir. Günümüzde Filistin’de yaşananlar, Filistin halkının işgale karşı topraklarını savunması, canı ve malıyla meşru müdafaada bulunması bu cihâd türünün en somut ve trajik örneklerinden birini teşkil etmektedir. Nitekim ayette şöyle buyrulmuştur: “*Gerek hafif gerekse ağır (silahlarla) hep birlikte savaşa çıkın. Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâd ediniz...*”¹⁴⁴

Fıkıh literatüründe cihâd, çoğunlukla hukuki çerçevede ele alınmış; fakihler cihâdın farz-ı kifâye olduğunu belirterek yükümlülük ve kapsamını tanımlamışlardır. Ancak bir İslâm toprağı saldırıya uğradığında cihadın o bölge halkı için farz-ı ayn haline geleceğini ifade etmişlerdir.¹⁴⁵ Bu çerçevede, cihâd hem bireyin içsel arınma sürecini hem de toplumsal adaleti sağlama amacını kapsayan, mücadele ve mücahede azmini barındıran çok boyutlu bir kavramdır.¹⁴⁶

Cihâdın bu geniş kapsamı ve seferin hazırlıktan sahaya taşındığı süreç, İslâm yurdunun korunmasının zorunlu hâle geldiği durumlarda, topyekûn bir seferberlik çağrısını ifade eden nefir kavramı ile tamamlanmaktadır.

2.2.3. Nefir

“*Nefir*” kelimesi sözlükte, heyecan verici bir emirden dolayı fırlayıp ileri çıkmaktır. Aynı kökten türeyen nüfur ise ürküp kaçmak demektir. Ancak nüfur yalnızca olumsuz anlamda kaçıp kurtulma durumlarında kullanılırken; nefir düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmayı ifade eder. Bu doğrultuda evlerinden çıkıp bir yere toplanan

¹⁴¹ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 7/193, 1(No: 7786).

¹⁴² el-Ankebût 29/6.

¹⁴³ el-Furkân 25/52.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/41.

¹⁴⁵ Özel, “Cihad”, 7/527-531.

¹⁴⁶ Mustafa Öztürk vd., “Hadislerde Cihad Nedir Ne Değildir?”, *Cihad Nedir Ne Değildir?*, ed. Adnan Demircan (Ankara: FCR Yay., 2019), 93.

topluluğa nefir, bu topluluğu oluşturan bireylerin her birine ise nefer denilir. Bir liderin, insanları cihâda teşvik etmesine istinfar denir; bu kavram Türkçede “seferberlik emri” olarak karşılık bulur. *İstinfar*, halkı yerinden kaldırıp ortak bir amaç doğrultusunda harekete geçirmek demektir.¹⁴⁷ Bu kavram tarihsel süreçte evrilerek günümüzde çok daha kapsamlı bir hal almıştır.

Günümüzde seferberlik; ülkenin askeri güçlerinin harbe hazır hale getirilmesinin yanı sıra ülkenin idari yapısının ve ekonomisinin savaş koşullarına uygun şekilde düzenlenmesini içeren hazırlık ve önlemlerin bütünüdür.¹⁴⁸

Klasik literatürde ise bu seferberlik çağrısı yani istinfar, kapsamına göre genel veya özel anlamda olur. Genel anlamda olanına “*nefir-i âmm*” denilir.¹⁴⁹ Özel kısmî anlamda olup savaş için yalnızca bir kısım kimsenin seferberliğe katılmasına ise “*nefir-i has*” denir.¹⁵⁰

Fıkhi bir terim olarak *nefir-i âmm*; bir İslâm toprağı düşman işgali tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, mevcut askeri birliklerin bu tehlikeyi bertaraf edemeyeceği durumda tüm Müslümanlara seferberlik ilan edilmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁵¹ Bu bağlamda fakihler cihadın olağan durumlarda farz-ı kifâye olduğunu; ancak genel bir seferberlik durumunda farz-ı ayn haline geleceği konusunda görüş birliği içindedirler.¹⁵² Buradan yola çıkarak nefir-i âmm; cihad kapsamındaki savaş faaliyetlerinin bir türü olup, çoğunlukla savunma amacıyla gerçekleştirilen savaşlarda karşımıza çıkmaktadır.¹⁵³

Tarihten günümüze sıkça başvurulanan nefir-i âmm, İslam tarihindeki yerini ilk kez Hz. Peygamber döneminde Tebuk Gazvesi ile almıştır. Bu gazvenin ciddi zorluklar ve meşakkatler barındırması nedeniyle Hz. Peygamber, askerlerin ona göre hazırlık yapmaları talimatını vermiştir. Medine merkezli yapılan genel bir çağrıyla da Müslüman kabilelere haber gönderilerek nefir-i âmm ilan edilmiştir.¹⁵⁴

Hülefâ-i Raşidin döneminde nefir-i âmm uygulamasının en bariz örneklerinden biri, fetihlerin ivme kazandığı Hz. Ömer döneminde görülmektedir. Müslümanlara

¹⁴⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avd Merab (Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 15/151-152.; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/344.

¹⁴⁸ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yay., 2005), “Seferberlik”, 1721.

¹⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/344.

¹⁵⁰ Alimcan Buğda, “İslâm Savaş Hukukunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (Aralık 2019), 376.

¹⁵¹ Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yay., 1968), 3/359.

¹⁵² Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Şerhu Kitâbu's-Siyeru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/128.

¹⁵³ Buğda, “İslâm Savaş Hukukunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, 359.

¹⁵⁴ İsmail Yiğit, “Tebuk Gazvesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2011), 40/228-230.

Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını aralayan Kâdisiye savaşı, genel seferberlik ilanının kritik örneklerinden birini teşkil eder.¹⁵⁵

En geniş sınırlara ulaşan ve asırlara yayılan ömrüyle ön plana çıkan Osmanlı Devleti'nde de nefir-i âmmın örnekleri ile karşılaşılmalıdır. Bilhassa Haçlı ordularının Osmanlı'ya karşı harekete geçtiği savaşlarda asker ihtiyacının had safhaya ulaşması üzerine cihadın farz-ı ayn olduğu fetvası verilerek nefir-i âmm ilan edilmiştir.¹⁵⁶

Günümüzde ilan edilen nefir-i âmm uygulamasının en bariz örneklerinden biri, İslâm dünyası için kutsiyet arz eden Kudüs'te Filistin direnişinde seferberlik ilanı yapılmasıyla müşahade edilmektedir. Ancak buradaki nefir-i âmm biraz farklılıklar barındırsa da; İsrail'in işgaline karşı Filistinlilerin başkaldırı niteliği taşıyan “*intifada*” hareketini, mevcut imkânlar ve halkın sefere katılması açısından değerlendirildiğinde nefir-i âmm olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Çünkü bu kavramın; bir İslâm toprağının işgal tehdidiyle karşılaşması ve mevcut askerlerle bu tehdidi bertaraf etmede yetersiz kalması durumunda, tüm Müslümanlara seferberlik ilan edilmesi şeklindeki tanımıyla intifada süreci birebir örtüşmektedir.¹⁵⁸

Tarihsel süreçteki çeşitli yansımalarının yanı sıra nefir-i âmmın yakın tarihteki en somut örneği, Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimi ile yaşanmıştır. 2016 yılında, dış güçlerin kontrolündeki FETÖ Terör örgütünün Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne darbe teşebbüsü üzerine; Cumhurbaşkanı'nın çağrısıyla meydanlara inen halk darbecilere karşı koymuş ve vatanına sahip çıkmıştır. Söz konusu bu çağrı seferberlik olarak adlandırılmasa da, şekli, özü ve sonuçları itibarıyla genel seferberlik örneği olarak değerlendirilebilir.¹⁵⁹ Seferberlik ilanı ile vücut bulan bu mücadele ruhunun bizzat uygulandığı gaza kavramını incelemek yerinde olacaktır.

2.2.4. Gazâ

İslam tarihinin erken dönemlerinde Hz. Peygamberin bizzat katıldığı seferleri ifade eden gazve, peygamberden sonra kâfirlere karşı yapılan askeri faaliyetler olan gazâ anlayışının temelini oluşturmuştur.¹⁶⁰

Sözlükte “kastetmek, amaçlamak, savaşmak, akın yapmak, düşmana karşı savaşmak ve onu bitirmek için savaş” gibi anlamlara gelen “gazâ”,¹⁶¹ istilahta “özellikle

¹⁵⁵ Buğda, “İslâm Savaş Hukukunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, 364-365.

¹⁵⁶ Murat Tuğluca, “Osmanlı'da Nefir-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi* 80/289 (Aralık 2016), 775.

¹⁵⁷ Buğda, “İslâm Savaş Hukukunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, 369.

¹⁵⁸ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Islâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 3/359.

¹⁵⁹ Buğda, “İslâm Savaş Hukukunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, 370.

¹⁶⁰ Algül, “Gazve”, 13/488-489.

¹⁶¹ İbn Manzûr, “gazâ”, 5/3253-3254.

Osmanlılarda din uğrunda icra edilen savaşları ve bir fetih doktrini ifade eden” savaşlar için kullanılmıştır. Gazâ savaş için kullanılmakla birlikte İslâm’ı yayma, gayrimüslimlerin eline geçmiş Müslüman topraklarını kurtarma ve Müslüman topraklarını genişletmek uğruna seferlere katılmak ve cenk etmek, gibi anlamlara gelerek anlam daralması yaşamıştır. Gazâ temelde yalnızca “i’lâ-i kelimetullah” için gerçekleştirilen cenktir. Bu manevi derinliği nedeniyle Osmanlılarda cihâd kavramına alternatif olarak gazâ kelimesi kullanılmıştır.¹⁶²

2.2.5. Harb

Sözlükte, “mızrakla vurmak, öfkelenmek, savaş, çatışma, helak olma, yazık olma” gibi anlamları barındıran *harb*, barışın karşıtı olan savaş manasını ihtiva etmektedir.¹⁶³ Kur’ân’da da bu manaya delalet edecek şekilde kullanılmıştır.¹⁶⁴ Bu fiilin mufâ’ale vezninde mazisi olan (حَارَبَ) ve muzarisi olan (يُحَارِبُ) fiilleri Kur’ân’da birer kez kullanılmıştır.¹⁶⁵ Fıkhi bir terim olarak ise; uluslararası ilişkilerde krize yol açan ihtilafların diplomatik girişimler, ara buluculuk veya ambargo gibi çözüm yollarının yetersiz kalması sonucunda taraflar arasında çıkan sert, şiddetli mücadele yöntemi olarak tanımlanır.¹⁶⁶

Kur’ân-ı Kerim’de farklı türevleriyle beraber 5 sûrede toplam 6 kez geçen bu kelime, her bağlamda doğrudan sıcak savaşa işaret etmese de genel itibarıyla bu anlamı barındırmaktadır.¹⁶⁷ Harb ve muharebe kavramları, bir tarafın diğerine üstünlük kurması veya onu mağlup etmesi amacıyla girişilen güç mücadelesi olarak nitelenir. Bu mücadele yalnızca askeri değil; fikir, ekonomi, siyaset, kültür ve medya aracılığıyla hayatın her alanına sirayet edebilen geniş bir yelpazeyi kapsar.¹⁶⁸

Hz. Peygamber’in “Harb, hiledir.”¹⁶⁹ hadisi bağlamında değerlendirildiğinde; harb kavramının, bir milletin varlık mücadelesinde düşmana karşı uyguladığı stratejik, taktiksel süreçleri ifade ettiği ve bu yönüyle “kıtal” teriminden daha kapsamlı olduğu görülür.¹⁷⁰ Ayrıca bu kavram hem Allah rızası gözetilerek yapılan hem de dünyevi çıkar odaklı mücadeleleri içine alır. Bu noktada, Allah rızası için olan mücadeleler “cihad”

¹⁶² Kafadar, “Gazâ”, 13/427-429.

¹⁶³ İbn Manzûr, “harb”, 2/815-816.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/279; el-Mâide 5/64; el-Enfâl 8/57.

¹⁶⁵ en-Nisâ 4/33; et-Tevbe 9/107.

¹⁶⁶ Yaman, “Savaş”, 36/189-194.

¹⁶⁷ Münir Hasan, *Kur’ân’da Savaş Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 38.

¹⁶⁸ Alimcan Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 37 (Nisan 2021), 198.

¹⁶⁹ Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fu’âd Abdülbâkî (Beyrût: Dâr İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1374/1955), 3/1362, “Cihâd”, 5(No: 1740)

¹⁷⁰ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, 198.

kapsamında değerlendirilirken, ilahi rıza gayesi taşımayanlar bu tanımın dışında kalır.¹⁷¹ Netice itibarıyla harb, stratejik bir mücadele zeminini ifade ederken; bu sürecin doğrudan cana kasteden ve meydana gerçekleşen fiili safhası kıtal kavramıyla tebarüz etmektedir.

2.2.6. Kıtâl

Arapça kökenli bir kelime olan *kıtâl*, sözlükte “savaş, çarpışma, muharebe” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷² Kur’ân-ı Kerim’de türevleriyle beraber 33 sûrenin 122 ayetinde toplam 165 kez geçmektedir.¹⁷³ Kıtâl (قَتَال) kelimesi (قَتَلَ) fiilinin mufâ’ale babında bir masdardır. Bu mastarın mazi hali olan (قَاتَلَ), muzari hali olan (يُقَاتِلُ) ve emir kipi olan (قَاتِلْ) fiil formları Kur’ân-ı Kerim’de birçok yerde karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁴ Kelimenin kökü olan (قَتَلَ) fiili, öldürmek demektir. Bu anlamı karşılayacak biçimde Kur’ân-ı Kerim’de pek çok yerde zikredilmiştir.¹⁷⁵ Kıtâl kelimesinin eş anlamlı mastarı mukatele (مُقَاتَلَة) kelimesidir. Karşılıklı olarak birbirini öldürmek anlamına gelmektedir.¹⁷⁶

Terim olarak ise Türkçedeki savaş kavramının yerini tutmaktadır.¹⁷⁷ Kur’ân-ı Kerim, hadis ve fıkıh kaynaklarında genellikle “iki grup arasında meydana gelen silahlı çatışma ve sıcak savaş” anlamında kullanılmaktadır. Kıtâl kavramı özü itibarıyla hem Allah rızası için hem de dünyevi menfaatler için yapılan sıcak savaşları ifade edebilir. Allah rızası gözetilerek yapıldığında cihâdın kapsamına dahil olurken; dünyevi çıkar ve menfaatler için yapıldığında cihâd kapsamının dışında değerlendirilir. Kıtâl kavramı bu teknik ve pratik anlamıyla Kur’ân’da en yoğun haliyle Muhammed sûresinde işlendiği için Muhammed sûresinin diğer ismi olarak bilinmektedir.¹⁷⁸

2.2.7. Fetih

Arapça “fe-te-ha” kökünden türeyen *fetih* kavramı sözlükte; “açmak, yol göstermek, hüküm vermek, galibiyet ve zafere ulaştırmak” gibi manaları ihtiva etmektedir.¹⁷⁹ İslami literatürde ise Müslümanların bir bölgeyi i’lâ-i kelimetullah gayesiyle tevhit inancına açmaları anlamında kullanılır.¹⁸⁰

¹⁷¹ Mustafa Zeki Terzi, “Savaş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/194-196.

¹⁷² İbn Manzûr, “Katl”, 5/3528.

¹⁷³ Münir Hasan, *Kur’ân’da Savaş Olgusu*, 37.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/190-192.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/54, 61, 71, 85.

¹⁷⁶ Çetinkaya, “Cihâd ve Kıtâl Ayetlerinde Te’kid”, 125.

¹⁷⁷ İbn Manzûr, “katl”, 5/3528.

¹⁷⁸ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve cihâd”, 199.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, “feth”, 5/3337-3338.

¹⁸⁰ Fayda, “Fetih”, 12/467-470.

Fetih kavramı, Müslümanların elde ettiği kazançları tarihte ve günümüzde bilinen diğer istilâ ve sömürgeci işgallerden ayıran temel ölçüttür. Bu noktada fetih, sözlük anlamı “yıkma ve tahrip etmek” olan hedm kavramının karşısı durumundadır;¹⁸¹ zira feth yıkmayı değil, adaletsizliği ortadan kaldırarak o bölgeyi ihya etmeyi esas alır. Bu kullanımın kaynağı, Müslümanların Kur’ân-ı Kerim’deki maddi ve manevi muzafferiyetlerini müjdeleyen Fetih sûresidir. Hz. Peygamberin rehberliğinde gerçekleştirilen zaferlerle dolu sefer ve savaşlar için kaynaklarda sıkça bu kavrama başvurulduğu müşahede edilir. İslâmiyet’in ilk yıllarında birbirine düşman olan kabilelerin, Kur’ân’ın irşadı ve Hz. Peygamber’in terbiyesiyle birleşerek i’lâ-i kelimetullah için idealist bir iman ve fetih ordusuna dönüşmesi; İslâm’ın evrensel adaletini ve mesajını tüm insanlara ulaştırma çabasıyla birleşmiş Türk-İslâm geleneğinde ise Kızılelma ülküsüyle bütünleşmiştir.¹⁸² Netice itibarıyla fetih sadece bir toprak kazancı değil, insanlığın hidayete ulaşmasındaki engelleri kaldırma ve ilahi kelamı yüceltme mücadelesidir.

Yukarıda savaş terminolojisine ilişkin kavramların anlam alanları ortaya konulduktan sonra, bu kavramların birbiriyle olan ilişkilerinin ve bilhassa cihâd kavramı etrafında nasıl konumlandıklarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gazâ, cihâd, harb, kıtâl ve fetih kavramları niyet ve amaç bağlamında güçlü bir benzerlik gösterir. Bu kavramlardaki temel ortaklık cihâd şemsiyesi altında toplanabilmesi için “ilâ-i kelimetullah” şartına bağlı olmalarıdır.

Nitekim harb ve kıtâl Allah rızası gözetildiğinde cihâd kapsamında değerlendirilebilmektedir.¹⁸³ Kıtâl, Allah rızası için yapılan sıcak savaş anlamında kullanıldığında gazâ ile örtüşmekte ve böylece cihâd kavramının içine dahil olmaktadır. Gazâ ve fetih ise her zaman cihadın bir parçası kabul edilir.¹⁸⁴ Cihâd nefse, şeytana, dış düşmana karşı yapılan her türlü mücadeleyi kapsayan en üst ve kuşatıcı başlıktır.¹⁸⁵

Bu kavramlar arasındaki farklar, kapsam ve uygulama alanında ortaya çıkar. Harb silahlı ve silahsız her türlü mücadeleyi ifade eden geniş bir kavramken; kıtâl daha dar bir anlamda olup silahlı sıcak savaşı ifade eder. Gazâ ise sırf Allah rızası için yapılan cenk ve askeri seferleri ifade etmesiyle kıtâlden ayrılır.¹⁸⁶ En büyük fark ise cihâd ve savaş arasındadır: Savaş sadece dış düşmana karşı yapılan fiziki müdahaleyken; cihâd kişi ile rabbi arasındaki engelleri kaldırma amacını taşıyan umum bir kavramdır.¹⁸⁷ Bu

¹⁸¹ Toven, Hayber, “Hadm”, 247.

¹⁸² Fayda, “Fetih”, 12/467-470.

¹⁸³ Terzi, “Savaş”, 36/194-196.

¹⁸⁴ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve cihâd”, 201, 204-205.

¹⁸⁵ Çelik, “Kur’ân’da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler”, 24.

¹⁸⁶ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihâd”, 199, 201.

¹⁸⁷ Çelik, “Kur’ân’da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler”, 24.

nedenle her harb ve kıtâl bir cihâd değildir¹⁸⁸ ancak her Allah rızası gözetilen savaş cihâdın bir parçasıdır. Ayrıca hiçbir cihâd yalnızca kıtâle indirgenemez.

2.3. Kur’ân-ı Kerim’de Savaş Temalı Ayetler

Bakara Sûresi: 177, 190-194, 216-218, 244-246, 248-250, 253, 273, 278-279.

Âl-i İmrân Sûresi: 13, 111, 121-127, 139-143, 146, 152-160, 165-169, 172-173, 195,200.

Nisâ Sûresi: 24, 71, 74-77, 90, 94-96, 104.

Maide Sûresi: 24, 33-35, 54, 64.

Enfâl Sûresi: 9-19, 39-49, 57-58, 60-66, 72-75.

Tevbe Sûresi: 12-16, 19-20, 24-27, 29, 36, 38-47, 60, 73, 81-83, 86-94, 107, 111, 118, 122-123.

Nahl Sûresi: 81, 110.

Enbiyâ Sûresi: 80.

Hac Sûresi: 39-41, 77-78.

Nûr Sûresi: 53-54, 61.

Furkân Sûresi: 52.

Neml Sûresi: 32-35.

Ankebût Sûresi: 6, 69.

Ahzâb Sûresi: 12-20, 25.

Muhammed Sûresi: 4, 7, 20, 31, 35.

Fetih Sûresi: 15-17, 22, 25.

Hucurât Sûresi: 9, 15.

Hadîd Sûresi: 10.

Haşr Sûresi: 2-8, 11-16.

Mümtehhine Sûresi: 1, 8-9, 11.

Saf Sûresi: 4, 10-12.

Tahrîm Sûresi: 9.

Müzemmil Sûresi: 20.

2.4. Savaş Ayetlerinin Nüzûl Sebepleri

Bakara Sûresi: Mushafta ikinci, nüzûl sıralamasında 87. suredir. Medine’de nâzil olup toplam 286 ayettir. Kur’ân’ın en uzun suresidir. Adını, 67 ve 71. ayetlerdeki kıssadan almıştır. Birçok ayetin özel nüzûl sebebi vardır.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihâd”, 204-205.

177: Kitap ehlinin, kıblenin değiştirilmesine yönelik meseleyi ileri götürmeleri, her iki grubun da kendi kıblelerine yönelmenin daha doğru olduğunu iddia etmeleri bu ayetin nüzûluna zemin hazırlamıştır.¹⁹⁰

190: Hudeybiye Antlaşması'ndan bir yıl sonra "Umretü'l-Kazâ" için Mekke'ye giden Müslümanların, müşriklerin sözünde durmayarak antlaşmayı bozup kendilerine saldırmasından ve haram aylarda savaşmak zorunda kalmaktan duydukları endişe üzerine nâzil olmuştur. Müslümanların mukaddes beldeye kan dökmeyi çirkin görmeleri sebebiyle Allah, bu ayetle kendilerine saldırılması durumunda aşırıya kaçmadan meşru müdafaa yapabileceklerini bildirerek müminleri endişeden kurtarmıştır.¹⁹¹

191-192: Bu ayetler önceki ayetle birlikte nâzil olup onları açıklama mahiyetindedir.¹⁹²

193: Müşrikler, Müminleri dinlerinden döndürmek için onlara çeşitli eziyet ve işkencelerde bulundular. Bunun üzerine bu ayet nâzil olmuştur.¹⁹³

194: Bu ayet, Hicretin 7. yılında yapılan Umretü'l-Kazâ süreciyle ilgilidir. Müslümanlar, bir yıl önce Hudeybiye'de müşrikler tarafından engellenmiş ve haram aylarda saldırıya uğramışlardı. Yapılan anlaşma gereği bir yıl sonra umre için Mekke'ye gitmek üzere yola çıktıklarında, sahabe arasında ciddi bir endişe oluşmuştu: "Eğer müşrikler yine haram ayda bize saldırırlarsa, biz haram ayda olduğumuz için karşılık vermeyip helak mı olacağız?" İşte bu tereddüt üzerine nazil olan ayet; müşriklerin antlaşmayı bozmaları ve saldırıya geçmeleri durumunda, Müslümanlara haram ayda dahi olsa kendilerini savunma ve karşılık verme izni vermiştir. Böylece hem önceki yılın haksızlığına bir karşılık verilmiş hem de müşriklerin olası bir saldırısına karşı müminlerin cevap verebileceği bildirilmiştir.¹⁹⁴

217: Bu ayet haram ayda meydana gelen bir çatışma ve esir alma olayı üzerine nâzil olmuştur. Söz konusu meseleye dair iki farklı yaklaşım mevcuttur. Birinci görüşe göre Müslümanlar, bu ayda yapılan savaş ve esir alma fiilinin hükmünün, bir hata mı yoksa yerinde bir iş mi olduğunu Resulullah'a sormuşlardır. İkinci görüşe göre ise müşrikler, Müslümanları haram ayın kutsallığını bozmakla suçlayıp ayıplamak amacıyla bu soruyu sormuşlardır. Her iki durumda da ayet; haram ayda savaşmanın büyük bir günah olduğunu bildirmek üzere nazil olmuştur.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/66.

¹⁹⁰ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzûl Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965), 1/134.

¹⁹¹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/159.

¹⁹² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/161.

¹⁹³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/163.

¹⁹⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/165.

¹⁹⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/208.

245: Medineli sahabi Ebû Dehdâh (r.a.) ile ilgili bir olaya dayanır: “Kim Allah’a güzel bir borç verirse...” ayeti nâzil olduğunda, Ebû Dehdâh Peygamber Efendimiz’e gelerek, “Allah bizden borç mu istiyor?” diye sormuş; “Evet” cevabını alınca da en değerli malı olan ve içinde 600 hurma ağacı bulunan bahçesini tamamen Allah yolunda bağışlamıştır. Bu samimi ve cömert davranışa karşı peygamberin söylediği övgü dolu sözler ayetin nüzûlu olarak kabul edilir.¹⁹⁶

273: Bu ayet, kendilerini tamamen Allah yoluna ve İslâm’ı öğrenmeye adayan, Medine’de ne bir evleri ne de bir gelirleri bulunan Eshab-ı Suffe hakkında nazil olmuştur. Mekke’deki tüm varlıklarını geride bırakıp hicret eden bu grup, kimseden bir şey istemez, vakitlerini ibadet ve cihatla geçirirlerdi. Ayet, bu mübarek topluluğa verilecek sadaka ve yardımlarda öncelikli verilmesi gerektiğini ümmete bildirmek için indirilmiştir.¹⁹⁷

278-279: Bu ayet hakkında da çeşitli görüşler vardır: Sakif kabilesinden Amr b. Umeyr oğulları Mahzum kabilesinden Muğire oğulları arasında geçmişten gelen bir faiz borcu ihtilafı vardı. O dönemde Peygamber Efendimizin amcası Hz. Abbas ile Hz. Osman, hurma ticaretiyle uğraşıyorlardı ve Sakif kabilesinden yüklü miktarda faiz alacakları bulunuyordu. Diğer taraftan Hâlid b. Velid de faiz alacaklarını tahsil etmek için girişimde bulundu. Sakif kabilesi, Müslüman olduklarını belirterek faiz ödemeyi reddedince konu Resûlullah’a iletilti. Bunun üzerine, Peygamber onların faizden vazgeçmesini, aksi halde Allah ve Resulü ile savaşın göze alınmış olacağını bildiren bu ayetler nazil oldu. Ayetlerin gelmesiyle birlikte Hz. Abbas ve Hz. Osman tüm faiz alacaklarından vazgeçerek sadece ana paralarını aldılar; Peygamberimiz de Veda Hutbesi’nde faizin kaldırıldığını ilan ederek bu sistemi tamamen sonlandırdı.¹⁹⁸

Alî İmrân Sûresi: Mushaftaki sıralamada 3, iniş sırasına göre 89. sûredir. Enfâl sûresinden sonra, Ahzâb sûresinden önce Medine’de nâzil olmuştur.¹⁹⁹ Adını 33. ayetteki “Âlî İmrân” tamlamasından almıştır. İmrân ailesi demektir.²⁰⁰

111: Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Yahudi iken İslâm’ı seçen kişilerin, yahudiler tarafından sözlü tacizlere, tehditlere ve baskılara maruz kaldılar. Yahudi topluluğunun bu yeni Müslümanları dinlerinden döndürmek ve zihinlerine şüphe düşürmek amacıyla başlattığı dil ezalarının üzerine bu ayet indirilmiştir. Ayet, düşmanların müminlere ancak sözlü ve psikolojik baskı gibi geçici rahatsızlıklar

¹⁹⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/255-256.

¹⁹⁷ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/275.

¹⁹⁸ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/281-286.

¹⁹⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/457.

²⁰⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/461.

verebileceğini, fakat dinlerine zarar veremeyeceklerini buyurarak Müslümanları teselli etmiştir.²⁰¹

121-122: Mekke müşriklerinin Bedir savaşının intikamını almak amacıyla Uhud’a gelmesi üzerine Hz. Peygamber, aralarında Abdullah b. Übey’in de bulunduğu bir heyetle düşmana nasıl karşılık verileceği hususunda istişare etmiştir. Übey ve beraberindeki bir grup, Medine dışına çıkılmamasını teklif etmişlerdir. Bu görüşmeler ve sonrasında yaşanan süreç nüzul sebebi olarak rivayet edilmektedir.²⁰²

139: Uhud Savaşı’nda yetmiş beş şehit verilmesi, Hz. Hamza’nın şehadeti ve Hz. Peygamber’in yaralanmasıyla sarsılan, yaşadığı derin üzüntü ve manevi çöküntüye düşen sahabeyi teselli etmek, düşman takibi emredildiğinde yorgunluk ve yeis havasını dağıtmak isteyen Yüce Allah, müminlere asıl üstünlüğün sayıca veya galibiyetle değil, iman gücüyle olduğunu hatırlatarak onlara moral ve direnç olması için bu ayeti indirmiştir.²⁰³

140-142: Uhud Savaşı’nda alınan mağlubiyet, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) derin bir üzüntüye boğmuştu. Hz. Hamza gibi 75 sahabenin şehit düşmesi üzerine Peygamber yaralı bir vaziyette Uhud’dan Medine’ye dönüyordu. Yolda karşılaştığı, eşini ve kardeşini kaybeden bir kadının feryat etmesi üzerine Efendimiz, kendi yarasını işaret ederek ona teselli vermişti. Bunun üzerine ayet nâzil oldu.²⁰⁴

143: Bedir Savaşı’na katılamayan ve oradaki müminlere verilen yüksek derecelere imrenen bir grup Müslüman, aynı şerefe nail olmak istiyordu. Uhud Savaşı öncesinde Allah Resulü (s.a.v.), Medine’de kalıp savunma yapma taraftarı olsa da bu grup, düşmanla mübareze yapmak için ısrar ederek ordunun dışarı çıkmasını sağladı. Ancak savaşın zor anlarında, bu kişilerin bir kısmı sabretmeyip geri çekildi. Bunun üzerine bu ayet nâzil olmuştur.²⁰⁵

146: Uhud savaşında Müslümanların bozguna uğrayıp dağılması üzerine zayıflık gösteren müminlere sebat etmeleri ve ibret almaları için bu ayet nâzil olmuştur.²⁰⁶

152-153: Bu ayetlerin sebebi nüzûlünde iki rivayet vardır: Birinci rivayet, Hz. Peygamber’in (s.a.s) rüyasında bir koçun boğazlandığını görmesiyle savaş meydanında müşriklerin sancaktarı Talha bin Osman ve ardındaki dokuz kişinin katledilmesiyle Allah’ın peygamberin rüyasını gerçekleştirdiğini gösteren bu ayet nâzil olmuştur. İkinci rivayet ise savaş esnasında okçuların yerini terk etmesiyle yaşanan mağlubiyet sonrası

²⁰¹ H.Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur’ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Kuzucular Ofset, 1979), 2/131.

²⁰² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/144-147.

²⁰³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/166.

²⁰⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/168.

²⁰⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/173.

²⁰⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/182.

Medine'ye dönen müminlerin, "Allah bize yardım vaat ettiği halde bu yenilgi neden geldi?" şeklindeki sorgulamaları üzerine bu ayetler nâzil olmuştur şeklindedir.²⁰⁷

154: Uhud Savaşı'nın en zorlu anlarında, Müslümanların üzerine büyük bir korku ve yorgunluk çökmüş; ancak Allah bir lütuf olarak gerçek müminlere güven veren hafif bir uyku göndermiştir. O esnada Hz. Zübeyr, uyku ile uyanıklık arasındayken münafıklardan Muattip bin Kuşeyr'in, "Bizim bu işte söz hakkımız olsaydı burada öldürülmezdik" dediğini rüyasında işitmiştir. Bunun üzerine ayet nâzil olmuştur.²⁰⁸

155: Bu ayet Uhud Savaşı'nda iki ordunun karşılaştığı sırada, kaçan müminler hakkında nâzil olmuştur.²⁰⁹

156-158: Abdullah bin Übey gibi diğer münafıklar, savaşta şehit düşen veya sefer esnasında vefat eden Müslümanlar hakkında: "Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyerek fitne çıkarmışlardır. Allah Teâlâ, müminlerin kalbindeki bu tür vesveseleri gidermek ve onları uyarmak amacıyla bu ayetleri indirmiştir.²¹⁰

165: Uhud Savaşı'nda mağlubiyet yaşanınca Müslümanlar, "Bu yenilgi bize nereden geldi?" diyerek sorguladılar. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre bu ayet, müminlerin Bedir Savaşı'nda esirlerden fidye almayı tercih ederek bir sonraki yıl kendilerinden de şehit verilmesi riskini peşinen kabul etmiş olmalarıdır. Bu ayeti kerime sorgulamaya son vermek amacıyla nâzil olmuştur.²¹¹

166-168: Uhud savaşında Müslümanların yenilmesi üzerine münafıkların dedikodu yapmaları ve sarf ettikleri sözleri müminlere bildirmek üzere bu ayetler nâzil olmuştur.²¹²

169-170: Bu ayetler Bedir, Uhud ve Bi'rî Maûne'de şehit olan müminlerin rızıklandırıldıkları ve saadete erdiklerini müjdelemek için nâzil olmuştur. Şehitlerin geride kalanlara cihâda rağbet etmeleri, Allah'ın mükafatından şük duymamaları yönündeki mesajlarını Allah vahiyle müminlere bildirmiştir.²¹³

172: Uhud Savaşı'nın ardından Mekke'ye dönen Revhâ mevkiine ulaşan Ebû Süfyan ve ordusu, Müslümanları tamamen yok etmedikleri için pişmanlık duyarak geri dönme kararı alırlar. Bu haberi alan efendimiz, düşmana gözdağı vermek ve Müslümanların sarsılmadığını göstermek amacıyla, bir gün önceki savaşta yaralanmış olan sahabelerine takip emri verir. Yaralarına rağmen tereddüt etmeden yola çıkan bu

²⁰⁷ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/189.

²⁰⁸ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/193.

²⁰⁹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/197.

²¹⁰ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/199-200.

²¹¹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/216.

²¹² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/219.

²¹³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/224-225.

birlik, Hamrâülesed'e kadar gider. Müslümanların kararlılığını duyunca Ebû Süfyan korkuya kapılıp kaçmıştır. Bu olay üzerine Allah bu ayeti indirmiştir.²¹⁴

195: Ümmü Seleme (r.a.) bir gün Peygamberimize “Ya Resulullah Allah’ın hicret konusunda kadınlardan bahsettiğini hiç duymadım” demiştir. Ardından amellerde cinsiyet ayrımı yapılmadığını ve hayırlı hiçbir amelin karşılıksız kalmadığını bildirmek üzere bu ayetler nâzil olmuştur.²¹⁵

200: Bu ayetin nüzûl sebebi bir rivayete göre Peygamber efendimiz döneminde sınır boylarında askeri nöbet yerleri yoktu bu yüzden ayetteki hazırlıklı olun emri, namaz vaktinden sonra diğer namaz vaktini bekleme hakkında nâzil olmuştur.²¹⁶

Nisâ Sûresi: Mushafta dördüncü, nüzûl sırasına göre doksan ikinci sûredir. Mümtehhine sûresinden sonra, Zilzâl'den önce inmiştir. Sûrenin tek ismi vardır, o da “kadınlar” anlamına gelen en-Nisâ'dır. Sûre adını muhtevassından almaktadır.²¹⁷

72-74: Münafıklar özellikle savaş zamanında gerçek yüzlerini ortaya çıkarırlardı. Bu ayetler münafıkların durumlarını bildirmek ve onları ihlasa davet etmek amacıyla nâzil olmuştur.²¹⁸

75-76: Bu ayetler, Mekke'de güçleri yetmediği için hicret edemeyen; müşriklerin baskı ve zulmüne maruz kalan zayıf müminler için nâzil olmuştur. Onları koruyacak kimseleri olmadığı için bu çaresiz Müslümanlar, “Ey Rabbimiz! Halkı zalim olan bu şehirden bizi çıkar, katından bize bir yardımcı gönder” diye dua etmişlerdir. Yüce Allah, hem bu mazlumların durumunu müminlere bildirmek hem de onları kurtarmak için savaşmaya teşvik etmek amacıyla bu ayetleri indirmiştir.²¹⁹

77: Birinci ve yaygın olan görüşe göre ayet, Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları gibi müminler üzerine nâzil olmuştur. Mekke'de müşriklerin eziyetlerine karşılık Hz. Peygamber'den (s.a.v.) savaş için müsaade isteyen bu sahabelere, o dönemde sadece namaz ve zekât emredilmiş; “Savaştan uzak durun” denilmiştir. Ancak savaş farz kılınınca, daha önce istekli olan bu kişilerden bir kısmı ağır davranmış; ayet bunun üzerine inmiştir.²²⁰

90: Müminlerle aralarında antlaşma bulunan iltica ile bir kavmin himayesine sığınan kimselerin müminler tarafından öldürülmemeleri hakkında indirilmiştir.²²¹

²¹⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/233.

²¹⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/280.

²¹⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/288.

²¹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/7.

²¹⁸ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/162-164.

²¹⁹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/166.

²²⁰ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/169.

²²¹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/188.

91: Bu ayet hem Müslümanlardan hem de kendi kavimlerinden emin olmak için ikiyüzlü davranışlarda bulunan Esed, Gatfan veya Abdüddar kabilelerine mensup bazı gruplar ve bir rivayete göre nifak çıkaran Nüaym b. Mes'ud hakkında nazil olmuştur. Her iki taraftan da menfaat sağlamayı ve emniyette kalmayı amaçlayan bu kişilerin durumunu bildirmek üzere bu ayet inmiştir.²²²

94: İslam ordusuna mensup seriyyeler, sefer esnasında Mirdas b. Nehiyk'in Kelime-i Tevhid ve tekbir getirmelerine rağmen; bu kişilerin samimi olmadığını, sırf canlarını ve mallarını kurtarmak için Müslüman taklidi yaptıklarını zannederek onları katletmiş ve mallarına el koymuşlardır. Bu hadise Hz. Peygamber'e ulaştığında, Efendimiz büyük bir teessür duyarak Usame'ye "Kalbini mi yarıp baktın?" diyerek kınamış; bunun üzerine Yüce Allah, müminlerin savaş ortamında bile olsa teslimiyet gösteren kimselere "mümin değilsin" dememelerini, dünya malı için haksız kan dökmemelerini ve zahire göre hükmetmelerini emreden bu ayeti indirmiştir.²²³

95-96: Bu ayetler cihâda gidenler ile gitmeyenler Allah katındaki konumlarını ortaya koymak için nâzil olmuştur. Ayetin ilk kısmı indiğinde, Abdullah bin Ümmü Mektum gibi görme engelli ve yaşlı sahabelerin durumlarını sorması üzerine "özür sahipleri müstesna" ibaresi eklenmiş; böylece meşru mazereti olanlar ayrılmıştır. Özürsüz olarak savaşa gitmeyenler ise şahsi ihmallerinden nifaklarına kadar çeşitli gruplara ayrılmış; özellikle münafıklık sebebiyle geri kalanların tövbe etmedikleri takdirde cehennemin en alt katında ebedi ve şiddetli bir azaba çarptırılacağı vurgulanarak, müminlerin her koşulda Allah yolundaki gayretleri derecelendirilmiştir.²²⁴

104: Uhud Savaşı'ndan sonra yorgun ve yaralı müminlere müşrikleri takip emri üzerine peygambere yaraları ve acılarından şikâyetle bulunmaları üzerine bu ayet nâzil olmuştur.²²⁵

Mâide sûresi: Mushaftaki sıralamada 5. nüzûl sırasına göre 112. sûredir. Fetih sûresinden sonra, Tevbe'den önce Medine'de nâzil olmuştur. 112-115. ayetlerde bahsedilen ve havarilerin isteği üzerine Hz. İsa'nın gökten bir "yemek sofrası" indirilmesi için dua etmesi üzerine Mâide adını almıştır.²²⁶

33-34: ayetlerin nüzul sebebi hakkında rivayet edilen tüm hadiseler, özünde toplum düzenini bozan, ahdini çiğneyen ve yol kesme/yağma faaliyetlerinde bulunan kişi veya grupların cezalandırılması etrafında birleşir. En güçlü rivayete göre; Müslüman olduklarını beyan ederek Medine'ye gelen, ancak Hz. Peygamber'in

²²² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/190.

²²³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/199-201.

²²⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/207-209.

²²⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 3/229.

²²⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/199.

yardımla sığındıkları merada iyileştikten sonra dinden dönüp çobanları vahşice öldürerek develeri gasp eden Ureyne ve Ukûl kabilesi mensuplarının bu ihaneti üzerine nazil olmuştur. Bunun yanı sıra; aralarındaki barış antlaşmasını bozarak bozgunculuk çıkaran bazı Ehl-i Kitap toplulukları ile Hilal b. Uveymir'in kavmi gibi kabilelere saldırıp mallarını yağmalayan grupların eylemleri de nâzil olduğu söylenir. Fukahanın genel görüşü ise, ayet özelde bu olaylar üzerine inmiş olsa da genelde yol kesen ve insanların can, mal güvenliğini tehdit eden herkesin hükmünü belirlemek amacıyla nâzil olduğu yönündedir.²²⁷

54: Ayet mürtedler hakkında nâzil olmuştur.²²⁸

64: İslamiyet'ten önce bolluk içinde yaşayan Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s.) Medine'ye hicret ettikten sonra İslâm'a karşı sergiledikleri inkârcı ve saldırgan tutumları nedeniyle darlıkla imtihan edildiler. Yaşanan bu rızık daralmasıyla Yahudi reisi Finhas b. Azura, Allah'ın rızık kısıtlamasını eleştirerek, "Allah cimridir" şeklinde büyük bir iftirada bulunmuştur. Bu çirkin sözü söyleyen kişiye toplum karşı çıkmamış ve desteklemişlerdir. Bu nedenle Allah, bu iftirayı tüm topluma mal ederek onların bu çirkin iddialarına cevap olarak bu ayeti indirmiştir.²²⁹

Enfâl sûresi: Mushaftaki sıralamada 8, nüzûl sırasında 88. sûredir. Bakara sûresinden sonra, Âl-i İmrân'dan önce nâzil olmuştur. Sûrenin Bedir Savaşı esnasında gelmeye başlaması ve Bedir de dahil olmak üzere savaşla ilgili bazı hükümler içermesinden dolayı Bedir ismiyle de anılmıştır.²³⁰

9-14: Bedir Gazvesi'nde bin kişilik müşrik ordusuna karşı Müslümanların sayısının üç yüz küsur olduğunu gören Resulullah (s.a.v.), şöyle dua etti: "Allah'ım! Bana verdiğin yardım sözünü gerçekleştir. Eğer bu bir avuç topluluk helak olursa, yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmaz!" diye dua etmeye başladı. Hz. Ebû Bekir Ey Allah'ın Nebisi! Rabbin O vaadini mutlaka gerçekleştirecektir" diyerek teselli verdi. Diğer tarafta Ebû Cehil'in de "hakka layık olana yardım et" duası üzerine bu ayetler nâzil olmuştur.²³¹

15-16: Savaş yerlerini terk edip kaçan müminler için nâzil olmuştur.²³²

²²⁷ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Ayetlerinin İnş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Kuzucular Ofset, 1980), 4/47-48.

²²⁸ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 4/81.

²²⁹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 4/102-103.

²³⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/658-659.

²³¹ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Ayetlerinin İnş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Kuzucular Ofset, 1981), 5/82.

²³² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/93.

17-18: Bedir savaşının zaferle sonuçlanıp ganimet elde edilmesinden sonra bazı sahabeler zafer sarhoşluğuyla ben yaptım diyerek övünmeye başlamışlardı. Yüce Allah bu ayetleri indirerek zaferin gerçek sahibinin kendisi olduğunu hatırlatmıştır.²³³

19: Bedir Savaşı öncesinde Ebû Cehl ve müşriklerin, “Allah’ım! İki ordunun en hayırlısına, iki dinin en üstününe ve iki topluluğun en doğrusuna yardım et” şeklinde dua etmişlerdir. Kendilerinden emin bir şekilde haklının ortaya çıkması için yaptıkları bu dua üzerine, Bedir’de ağır bir yenilgiye uğramalarıyla Allah, bizzat kendi istedikleri o hükmün Müslümanların lehine gerçekleştiğini bildirmek üzere bu ayeti indirmiştir.²³⁴

39-40: Bedir Savaşı’ndan sonra küfürde ısrar eden, İslâmiyeti yok etmek için Mekke’nin fethine kadar müminlere düşmanlıklarını koruyan Ebû Süfyan ve beraberindeki müşrikler eğer inkâr ve düşmanlıktan vazgeçip İslâm’ı kabul ederlerse geçmiş günahlarının tamamen affedileceği ancak küfür ve savaşta ısrar ederlerse ahirette şiddetli bir azaba çarptırılacaklarını ihtar etmek üzere bu ayetler nâzil olmuştur.²³⁵

41-44: Bedir savaşında elde edilen ganimetler hakkında nâzil olmuştur.²³⁶

45-47: Bedir Savaşı öncesinde Kureyşli müşriklerin kibir, gurur ve gösteriş dolu bir tutumları vardı. Ebû Süfyan’ın kervanı kurtardığına dair haber göndermesine ve “Geri dönün” çağrısına rağmen Ebû Cehl gövde gösterisiyle tüm Arap kabilelerine korku salmayı amaçlayarak geri dönmeyi reddetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), müşriklerin bu halini görünce Allah’tan vaat edilen yardımı dilemiş; nihayetinde müşrikler ağır bir hezimetle karşılaşmışlardır. Bu ayetler, müminleri müşriklerin durumunu bildirerek müminleri müşriklerin bu kibirli ve riyakâr tavırlarından korumak üzere indirilmiştir.²³⁷

48: Mekke müşrikleri Bedir’e hareket etmeden önce, husumetli oldukları Beni Kenâne kabilesinin saldırısından korkuyorlardı. Savaş başlamadan Şeytan, Beni Kenânedan Süraka bin Malik kılığında müşriklere göründü. Onlara, “Bugün ben de sizin yanınızdayım” diyerek onları cesaretlendirdi ve savaşa teşvik etti. Ancak savaş meydanında iki ordu karşılaştığında ve Allah müminlere yardım için melekler gönderdi, Şeytan korkuya kapılarak kaçmaya yeltendi. Kendisini tutmaya çalışan Haris bin Hişam’ı göğsünden iterek uzaklaştı ve şu sözleri söyledi: “Ben sizin görmediklerinizi görüyorum ve Allah’tan korkuyorum.” Savaştan sonra müşrikler yenildikleri için

²³³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/96.

²³⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/100.

²³⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/128.

²³⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/131.

²³⁷ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/140.

Süraka'yı sorumlu tutmuşlar Süraka, o gün orada olmadığını ve savaştan haberi bile olmadığını ifade etmiştir. Bu olay üzerine ayet nâzil olmuştur.²³⁸

58: Hendek savaşından sonra düşman birlikleri dağıldığında, Hz. Peygamber (s.a.s) eve dönüp silahlarını bıraktığı esnada Cebail (a.s) gelerek meleklerin henüz silahlarını bırakmadığını ve Allah'ın emrinin Benî Kurayza'ya yürümek olduğunu bildirip Benî Kurayza hakkında getirdiği bu ayeti okumuştur.²³⁹

60-61: Müminlerin, müşriklere karşı hazırlıklı olmalarını bildirmek üzere bu ayet nâzil olmuştur.²⁴⁰

63: İslamiyet öncesinde Arap kabileleri, özellikle Medine'de Evs ve Hazrec, Cahiliye asabiyeti içindeydi. Basit bir anlaşmazlığın bile bitmek bilmeyen kan davalarına ve büyük savaşlara dönüştüğü olurdu. Bu nüzul sebebi özelde Evs ve Hazrec'i kapsasa da, hükmü umumidir.²⁴¹

64-65: Hz. Ömer'i Müslüman olmasıyla Müslümanların güçlenmesini müjdelemek amacıyla nâzil olmuştur. Bu durumda ayet Mekke'de inmiş fakat Peygamber efendimiz medeni sûre arasına yazdırmıştır.²⁴²

66: Bir müminin on kafirle savaşması farz kılınmıştı. Bu müminlere ağır geldi. Allah müminleri hafifletmek üzere bu ayeti indirmiştir.²⁴³

72: Hz. Peygamber hicret etmeden önce Medine'de ensar ve muhacir arasında muahat yaptı. Mirasta veli vefatta varis olduklarını beyan etmek için nâzil olmuştur.²⁴⁴

73: Müminlerden biri Müşriklerden varis kılatabileceğini söyledi üzerine bu ayet nâzil olmuştur.²⁴⁵

74: Ensar ve muhacirin derecelerini bildirmek üzere nâzil olmuştur.²⁴⁶

75: Peygamber efendimiz döneminde Müslümanlar üç kısımdı. Bunlar: Ensar, Muhacir ve iman edipte hicret etmeyip Mekke'de kalanlardır. Muhacirler iki kısımdır. Bunlardan bazılarının Allah katında dereceleri çok yüksektir. Diğerleri ise sonradan hicret eden Müslümanlar olup ayette de anlaşılan bu ikinci hicrettir. Ayet bunu açıklamak üzere indirilmiştir.²⁴⁷

²³⁸ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/142.

²³⁹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/156.

²⁴⁰ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/160-162.

²⁴¹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/164.

²⁴² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/166-167.

²⁴³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/169.

²⁴⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/179-180.

²⁴⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/181.

²⁴⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/182.

²⁴⁷ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/184-185.

Tevbe sûresi: Mushaftaki sıralaması dokuz, nüzûl sırası 113. sûredir. Mâide sûresinden sonra, Nasr sûresinden önce Medine’de nâzil olmuştur. 104. ayette tevbe kelimesi geçtiği için bu isimle anılmıştır.²⁴⁸

12: Ayeti kerime sözlerini bozup İslâm’a dil uzatan, Resulullah’ı Mekke’den çıkarmaya çalışan Ebû Süfyan, Hars b. Hişam, Ebû Cehl vd. hakkında nâzil olmuştur.²⁴⁹

13-15: Müşriklerin müttefikleri olan Benî Bekr kabilesi, Müslümanların müttefikleri olan Benî Huzaa kabilesine baskın yapmıştır. Mekke’li Müşrikler bu baskına gizlice destek olarak antlaşmayı bozmuşlardır. Bu ayette Huzalılar katledilmesi üzerine nâzil olmuştur.²⁵⁰

19: Bedir Savaşı’nda esir düşen Hz. Abbas, Müslümanların hicret ve cihâdına karşı kendilerinin de Mescid-i Haram’ı imar ettiklerini ve sikaye görevini yerine getirdiklerini belirterek bununla övünmüşlerdi. Hz. Abbas Müslüman olduktan sonra da bu hizmetlerin hicretten daha hayırlı olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine Yüce Allah, bu ayeti indirmiştir.²⁵¹

29: Bu ayetin nüzûl sebebi hakkında iki görüş vardır: Mücahid’e göre bu ayet, Hz. Peygamber’in ümmetine Bizansla savaşı emrettiğinde nazil olmuş ve ardından Tebük Gazvesi gerçekleşmiştir. Kelbî’ye göre ise ayet, Medine’deki Benî Nadîr ve Benî Kureyza yahudileri hakkında nâzil olmuştur.²⁵²

38: Müminleri Tebük Gazvesi’ne teşvik etmek üzere nâzil olmuştur.²⁵³

39-46: Peygamber’in Tebük Gazvesi’ne çağrısı üzerine Müslümanların savaşa gitmede ağır ve isteksiz davranmaları, bahaneler sunup Peygamber’den izin istemeleri üzerine nâzil olmuştur.²⁵⁴

47: Münafıklar savaşa gitmemek için bahane uydurmakla kalmamış Müslümanların moralini de bozmaya çalışmışlar. Bu ayet bunun üzerine Peygamberi teselli etmek üzere nâzil olmuştur.²⁵⁵

60: Peygamber efendimiz sadakaları taksim ederken bazı münafıklar bu taksimi beğenmediler kendilere fazla verilsin istediler ve üzerine bu ayet nâzil oldu.²⁵⁶

81-82: Tebük seferi yaza denk gelmişti ve peygamberin çağrısına rağmen kimse sıcakta savaşa gitmek istemedi üzerine ayet nâzil olmuştur.²⁵⁷

²⁴⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/716-717.

²⁴⁹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/204.

²⁵⁰ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/206.

²⁵¹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/216-217.

²⁵² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/234.

²⁵³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/256.

²⁵⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/258-272.

²⁵⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/273-274.

²⁵⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/291.

²⁵⁷ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/325-326.

83: Sefere çıkmayan münafıklar hakkında nâzil olmuştur.²⁵⁸

86-89: Münafıkların ileri gelenleri savaşa gitmek istemediklerini söylerlerdi. Yüce Allah bu ayeti indirdi ve münafıkların savaştan korktuklarını savaşa ancak müminlerin rağbet edeceğini ve mükafatlandırılacaklarını bildirdi.²⁵⁹

90: Amir b. Tufeyl kabilesinden bir topluluk, Tayy kabilesinin baskın yapmasından dolayı Tebük Gazvesi'ne katılmak istemediler ve Resulullah'tan izin istediler bunun üzerine bedevilerin durumunu bildirmek üzere bu ayet nâzil oldu.²⁶⁰

91: Zeyd b. Sabit Tevbe sûresini yazıyordu. Resulullah'ın yanına görme engelli biri geldi ve bu halde savaşa gidemeyeceğini söyledi ve durumunu sordu ve Yüce Allah bu ayeti indirdi.²⁶¹

92-93: Fakir oldukları için savaşa katılamayanların durumunu açıklamak üzere indirilmiştir.²⁶²

94: Sefere çıkmayan münafıklar hakkında nâzil olmuştur.²⁶³

107: Medine'de İslâm'ın güçlenmesini kabullenemeyen ve "Fâsık" lakabıyla anılan Ebû Âmir, Şam'a kaçarak oradan münafıklara hazırlık yapmaları için talimat göndermiştir. Bu talimat üzerine Beni Gunem kabilesinden on iki münafık, Kuba Mescidi cemaatini bölmek amacıyla yeni bir mescid inşa etmişlerdir. Sözde hastalar ve yağmurlu gecelerde gelemeyenler için yapıldığını söyleseler de bu yapıyı meşrulaştırmak için Hz. Peygamber'i (s.a.v.) namaz kıldırma davet etmişlerdir. Bunun üzerine ayet nâzil olmuştur. Yüce Allah bu mescidin müminlere zarar vermek, küfrü pekiştirmek için yapıldığını bildirmiştir. Bunun üzerine Peygamber bu yapının bir ibadethane olmadığını anlayarak mescidin yıkılmasını emretmiştir.²⁶⁴

111: İkinci Akabe Biatı'nda Abdullah bin Revaha'nın, "Rabbin ve kendin için istediğini şart koş" talebi üzerine Resûlullah (s.a.v.); Allah için Ona şirk koşmadan ibadet etmelerini, kendisi için ise can ve mallarını korudukları gibi kendisini de korumalarını şart koşmuş; bunun karşılığında Cennet müjdesini alan Ensar'ın, "Ne kârlı bir alışveriş! Bu ahdi ne bozarız ne de bozulmasını isteriz" demelerine karşın müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında Allah'a sattıklarını müjdeleyen bu ayet nazil olmuştur.²⁶⁵

²⁵⁸ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/328.

²⁵⁹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/336-337.

²⁶⁰ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/338-339.

²⁶¹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/341.

²⁶² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/343.

²⁶³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/346.

²⁶⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/368-369.

²⁶⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/337.

122-123: Tebük Seferi sırasında savaşa katılmayan münafıklar hakkında ağır ayetler nâzil olunca müminler büyük bir pişmanlık duydular. Bir daha asla geride kalmamaya yemin ederek, Hz. Peygamber'in düzenlediği her seriyyeye katılmaya başladılar. Öyle ki, herkes cihâda gidiyordu ve Peygamber yalnız kalıyordu. Bu durum üzerine bu ayetler nâzil olmuştur.²⁶⁶

Nahl Sûresi: Mushaftaki sıralaması on altı, nüzûl sıralaması yetmiştir. Kehf sûresinden sonra, Nûh sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur. Sûre 68. âyette geçen "bal arısı" anlamındaki Nahl kelimesinden ismini almıştır.²⁶⁷

110-111: Hicret etmedikleri takdirde amellerinin kabul olmayacağına dair haber alan Müslümanlar, her şeyi göze alıp Medine'ye gitmek üzere yola çıkmışlar; yolda kendilerini durdurmak isteyen müşriklerle çatışarak bir kısmı şehit düşmüş, bir kısmı ise Medine'ye ulaşmayı başarmıştır. Bu ayetler, zorlandıkları ve işkence gördükleri halde hicret edip Allah yolunda cihâd ve sabır gösterenler için nâzil olmuştur. Diğer bir görüş ise Mekke'de müşriklerin ağır işkencelerine maruz kalan, baskı altında dinlerinden döndürülmeye zorlanan ve hicretleri engellenen Ayyaş b. Ebî Rebîa, Velid b. Velid ve Seleme b. Hişâm gibi sahabeler için nâzil olmuştur.²⁶⁸

Hac Sûresi: Mushaftaki sıralaması yirmi iki, nüzûl sıralamasında 103. sûredir. Nûr sûresinden sonra, Münâfikûn sûresinden önce nâzil olmuştur. Sûrenin üslûbu ve muhtevası, bir bölümünün Mekke'de, bir bölümünün de Medine döneminde nâzil olduğunu düşündürmektedir. Sûre adını 27.ayette geçen hac kelimesinden almaktadır.²⁶⁹

39-41: Mekke döneminde müşriklerin ağır işkencelerine, hakaretlerine ve saldırılarına maruz kalan Müslümanlar, Hz. Peygamber'den savaş izni istiyorlardı. Ancak efendimiz, bu yönde bir emir almadığını belirterek onlara sabrı tavsiye ediyordu. Hicret vuku bulup Müslümanlar Medine'ye yerleştikten sonra Allah Teâlâ, zulme uğrayan müminlere savaş izni veren ve savaş hakkında ilk nâzil olan bu ayetleri indirmiştir.²⁷⁰

Nûr Sûresi: Mushaftaki sıralaması yirmi dört, nüzûl sıralaması 102. sûredir. Haşr sûresinden sonra, Hac sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur. Sûre adını 35 ve 40. ayetlerden almıştır.²⁷¹

²⁶⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 5/405.

²⁶⁷ Karaman vd., *Kur 'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/375.

²⁶⁸ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Mustafa Naci Gücüyener Matbaacılık, 1974), 7/102-103.

²⁶⁹ Karaman vd., *Kur 'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/707.

²⁷⁰ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Mustafa Naci Gücüyener Matbaacılık, ts.), 8/45-46.

²⁷¹ Karaman vd., *Kur 'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/48.

53-54: Münafıklar, Resulullah'a gelerek; eğer emredilirse yurtlarını terk edeceklerine, mallarından ve ailelerinden vazgeçeceklerine ve her türlü cihâda katılacaklarına dair yemin etmişlerdir. Ancak Allah Teâlâ, onların birer yalancı olduğunu ve sadece zor durumdan kurtulmak için yaptıklarını beyan ederek bu ayetleri indirmiştir.²⁷²

61: Sakatın, hastanın savaştan muaf olduğunu bildirmek üzerine cihâd hakkında nâzil olmuştur.²⁷³

Ankebût Sûresi: Mushaftaki sıralaması yirmi dokuz, nüzûl sırası seksen beştir. Rûm sûresinden sonra, Mutaaffî'nin sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur. İsmini 41. ayette geçen örümcek ağı benzetmesinden almıştır.²⁷⁴

6: Mekke'de Müslüman olan bir grup mümin, Medine'deki Müslümanlardan "Hicret etmedikçe Müslümanlığınız kabul olmaz" şeklinde bir haber alınca yola çıkmışlar; ancak müşriklerin takibi ve işkenceleri sonucu geri döndürülmüşlerdir. Bu olay üzerine, imanın sadece "inandım" demekle olmadığını, sadakatin zorluklarla test edileceğini bildiren ayetler nazil olmuştur. Bu ilahi mesajdan sonra tekrar yola çıkan müminler, müşriklerle çatışmış; kimisi şehit düşmüş, kimisi de Medine'ye ulaşabilmiştir.²⁷⁵

Ahzâb Sûresi: Mushaftaki sıralaması otuz üç, nüzûl sıralaması doksandır. Âl-i İmrân sûresinden sonra, Mümtehhine sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.²⁷⁶

12-20: Bu ayetler Hendek savaşı hakkında nâzil olmuştur.²⁷⁷

Muhammed Sûresi: Hadîd sûresinden sonra Medine'de nâzil olmuştur. Ana konularından biri savaş olduğu için 20. ayette savaş anlamında geçen kıtâl kelimesinden dolayı bu isimle de anılmaktadır.²⁷⁸

4,7: Uhud Savaşı'nda yaralanan ve şehit olan Müslümanlar hakkında nâzil olmuştur.²⁷⁹

20: Müminler; müşriklerin yaptığı eziyetlere karşı sabırları tükenmiş bir halde, din kardeşlerini kurtarmak ve müşriklerle kıtal emri veren bir sûrenin nazil olmasını istiyorlardı. Buna karşılık münafıklar ve imanı zayıf olanlar ise savaştan büyük bir

²⁷² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 8/210.

²⁷³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 8/225.

²⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/250.

²⁷⁵ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Ülkü Basımevi, 1976), 9/2-3.

²⁷⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/362.

²⁷⁷ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 9/174-175.

²⁷⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/43.

²⁷⁹ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: Ülkü Basımevi, 1978), 11/63,69.

korku duyuyor, müşriklerle çarpışmaktan kaçınıyorlardı. Allah Teâlâ, bu iki zıt grubun durumlarını beyan etmek, münafıkları ihlasa davet etmek üzere bu ayeti indirmiştir.²⁸⁰

Fetih Sûresi: Cum'a sûresinden sonra, Mâide'den önce Medine'de nâzil olmuştur. Adını ilk ayetteki fetih kelimesinden almaktadır.²⁸¹

15-16: Peygamber efendimizle Hudeybiye'ye gitmeyen bedeviler hakkında nâzil olmuştur.²⁸²

17: Hasta ve sakatlar Peygamber'e gelerek savaşa gidememe özürlerinden bahsedip durumlarını sormuşlardır. Bunun üzerine ayet nâzil olmuştur.²⁸³

Hucurât suresi: Tahrîm sûresinden önce ve Mücâdele'den sonra Medine'de nâzil olmuştur. İsmi 4. ayette geçen hücrenin çoğulu olan hucurât kelimesinden almaktadır.²⁸⁴

9: Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm'a davet etmek amacıyla ashabıyla birlikte Abdullah b. Übey'in yanına gitmiştir. Oraya varıldığında Abdullah b. Übey, Peygamber Efendimizin bindiği merkebin kokusundan rahatsız olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ensar'dan bir sahabe, "Vallahi Allah Resulü'nün merkebinin kokusu senden daha hoştur!" diyerek karşılık vermiştir. Tartışma kısa sürede büyümüş; taraflar birbirlerine girmişlerdir. Müslümanlar arasında çıkan çatışma üzerine bu ayet nazil olmuştur.²⁸⁵

Hadîd sûresi: Mushaftaki sıralaması elli yedi, iniş sırası doksan dördtür. Zilzâl sûresinden sonra, Muhammed sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur. İsmi 25. ayetteki demir anlamındaki hadîd kelimesinden almaktadır.²⁸⁶

10: Ebû Bekir (r.a.) malının tamamını Peygamber efendimize vermiştir ve kendisi fakir düşmüştür. Yüce Allah da Peygamber'den Ebû Bekir'e benden razı mısın diye sordurtmuştur. O da razıyım demiştir. Bunun üzerine ayet nâzil olmuştur.²⁸⁷

Haşr Sûresi: Mushaftaki sıralaması elli dokuz nüzûl sıralamasında 101. sûredir. Beyyine sûresinden sonra, Nûr sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur. İsmi 2. ayetteki haşr kelimesinden almaktadır.²⁸⁸

5-7: Benî Nadirin bıraktıkları fey ve onların nasıl taksim edileceği hakkında nâzil olmuştur.²⁸⁹

²⁸⁰ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 11/84.

²⁸¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/62-63.

²⁸² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 11/120.

²⁸³ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 11/123.

²⁸⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/84.

²⁸⁵ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 11/171-172.

²⁸⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/233.

²⁸⁷ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: y.y., ts.), 12/52-53.

²⁸⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/280.

²⁸⁹ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 12/143-153.

11-17: Münafıklar Yahudilere boş vaatler verip; “Siz sürgün edilerseniz bizde sizle çıkarız savaş açılırsa biz de yanınızda oluruz” diyerek sonrasında müttefiklerinin yanında olmamaları üzerine bu ayet nâzil olmuştur.²⁹⁰

Mümtehhine sûresi: Mushaftaki sıralaması altmış, nüzûl sıralamasında 91. sûredir. Ahzâb sûresinden sonra, Nisâ sûresinden önce Medine’de nâzil olmuştur. İsmi 10. ayetteki “imtihan edin, sınavın” anlamındaki imtehinû fiilinden almıştır.²⁹¹

8-9: Huzaa kabilesi hicretten sonra Resulullah ile musâlaha yapmıştı. Sözlerinde durdukları için bu ayet nâzil olmuştur.²⁹²

Saf sûresi: Mushaftaki sıralaması altmış bir, nüzûl sırası yüz dokuzdur. Tegâbün sûresinden sonra, Cuma sûresinden önce Medine’de nâzil olmuştur. Adını 4. ayetteki “sıra, dizi” anlamındaki Saf kelimesinden almaktadır.²⁹³

10-12: Müminler aralarında Allah katında amellerin en sevimlisini bilseydik Allah’a onunla amel ederdik dediler sonra bu ayet nâzil olmuştur.²⁹⁴

Müzzemmil sûresi: Mekke’de nâzil olup toplam 20 ayettir.²⁹⁵

20: Yüce Allah Peygamber’e ve müminlere gece namazını emretmiştir. Ashabtan bazıları namazı kaçacak korkusu ile erkenden kalkıp kılmışlardır. Ve bu zorluğa dayanamayıp bazılarının ayağı şişmiş ve sıkıntılı bir hale düşmüşlerdir. Daha sonra Allah gece namazını müminlere hafifletmek için bu ayeti indirmiştir.²⁹⁶

2.5. Savaş Ayetlerinde Tasvir Analizi

Bakara Sûresi

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَءَاتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَءَاتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşıma yaptıklarında sözlerini

²⁹⁰ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 12/167-168.

²⁹¹ Karaman vd., *Kur ’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/305.

²⁹² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 12/200.

²⁹³ Karaman vd., *Kur ’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/329.

²⁹⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 12/232.

²⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur ’ân Dili*, 8/388.

²⁹⁶ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl Kur ’ân Ayetlerinin İnş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya: y.y., 1982), 13/159-160.

tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır.²⁹⁷

Ayette gerçek (الْبِرِّ) Birr (iyilik); iman esaslarına inanmak, Allah yolunda infakta bulunmak ve O'nun rızası için cihâd etmek olarak tanımlanır.²⁹⁸ Ayette peş peşe sıralanan sıfatlar arasında “sabredenler” (الصَّابِرِينَ) ifadesi diğer sıfatlardan ayrılarak ihtisas üzere nasb haliyle zikredilmiştir; bunun amacı, sabır sıfatının diğer özellikler arasındaki üstünlüğünü vurgulamak ve sabredenlerin makamını yüceltmektir.²⁹⁹ Bünyesinde barındırdığı şiddet sebebiyle savaşa; yine şiddetinde dolayı da azaba (بِأَس) denilmektedir.³⁰⁰ Özellikle ayette geçen “sıkıntı” ifadesiyle fakirlik, “şiddet zamanı” ile de savaş anı kastedilerek (البَّاسِ) kelimesi kullanılmıştır.³⁰¹ Ayetteki (و لکن البر من آمن) ifadesinde, mübâlağa yoluyla iyiliğin bizzat müminin kendisi sayıldığı görülmektedir. (و في فك الرقاب) ifadesinde (و في فك الرقاب) takdiriyle hazf icazı bulunmakla birlikte boyun zikredilip kişinin tamamı kastedilerek mecâz-ı mürsel yapılmıştır.³⁰² Netice itibarıyla bu zorlu süreçlerde gösterilen direncin ve sabrın ehemmiyetine dikkat çekilerek etkileyici bir şekilde tasvir yapılmıştır.

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْعُتُمُوهُمْ وَأَخْرَجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يَقْتُلُوَكُمْ فِيهِ فَإِن قَتَلُوكُمْ فَاغْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

*Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışarlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!*³⁰³

Ayette geçen fitne kelimesi müfessirler tarafından farklı fakat birbirini tamamlayacak şekilde tanımlanmıştır. Taberî fitne kavramını geniş bir yelpazede ele alıp doğrudan şirk olarak kullanmıştır.³⁰⁴ Râzî ise bu kavramı küfür yani şirk olarak kullanıp bunu şirkin kâtâlden daha büyük günah olduğuna dayandırmaktadır.³⁰⁵ Burada Taberî'nin fitneyi basit bir huzursuzluk olarak görmeyip şirk olarak resmetmesi, Râzî'nin kâtâl ile fitneyi

²⁹⁷ el-Bakara 2/177.

²⁹⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Taberî Tefsîri*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yay., 1996), 1/408.

²⁹⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2016), 1/596.

³⁰⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., (İstanbul: Huzur Yay., 2002) 4/278.

³⁰¹ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Beydâvî Tefsîri*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yay., 2011), 1/238.

³⁰² Muhammed Ali es-Sâbüni, *Tefsîrlerin Özü*, çev. Sadreddin Gümüş vd. (İstanbul: Ensar Neşriyyat, 2010), 1/212.

³⁰³ el-Bakara 2/191.

³⁰⁴ Taberî, *Taberî Tefsîri*, 1/457-458.

³⁰⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/431.

kıyaslayıp fitnenin ortaya çıkardığı tahribatın kitleden daha kötü olduğu şeklinde tasvir edilmesiyle birlikte fitne, soyut bir kavram olmaktan çıkarılıp somut bir şekilde tasvir edilmiştir.

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتِ قِصَاصٌ فَمَنَ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

“Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah’ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır.”³⁰⁶

Bu ayette geçen (من) edatı şarttır ve bu savaşın aynıyla karşılık verilmesi demektir.³⁰⁷ (الشهر الحرام بالشهر الحرام) ifadesinde hazf ile icaz yapılmıştır. Ayrıca (فمن اعتدى) ifadesinde olduğu gibi, lafızların aynı manalarının farklı olması esasına dayanan müşakale sanatına da başvurulmuştur.³⁰⁸ Burada suç olan ilk fiil (اعتدى) ile ona karşılık olarak verilen ikinci fiil (فاعتدوا), aralarındaki denklik ve adaleti resmetmek için aynı lafızla zikredilmiştir. Normalde cezalandırma eylemi bir (اعتدى) “saldırı” olmadığı halde, müşakale sanatı yoluyla saldırganın fiiline benzetilerek bu şekilde tasvir edilmiştir.

190-194. Ayetler Kur’ân savaş hukukunun kademeli ve sınırlı yaklaşımını göstermektedir. 190.ayette savaşın derken 191. ayette öldürün demekte olup burada aslında caydırma ve kararlılığı ifade etmektedir. Ardından 194. ayette aynıyla karşılık verin diyerek Yüce Allah’ın bu kademe ve sınıra dikkat çektiği görölmektedir. Ayrıca bu ayetlerde genel olarak tasvir aynı bağlamda fitne üzerine yapıldığı görölmektedir.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz.”³⁰⁹

Ayette geçen (وهو كره لكم) ifadesinde mübâlağa yapmak amacıyla ismi meful olan (مكروه) yerine, mastar olan (كره) “hoşnutsuzluk” tercih edilerek durumun zorluğu ve şiddeti vurgulanmıştır.³¹⁰ (كره) ifadesi nefse ağır gelen zorluğu anlatır; bu kerihlik/hoşnutsuzluk Allah’n emrine değil, savaşın meşakkatine karşıdır.³¹¹ Ayetin devamında ise (عسى أن تكرهوا شيئاً... وعسى أن تحبوا شيئاً) sevmek ile sevmemek, hayr ile şer

³⁰⁶ el-Bakara 2/194.

³⁰⁷ Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîr-i Nesevî*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yay., 2003), 1/552.

³⁰⁸ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 1/227.

³⁰⁹ el-Bakara 2/216.

³¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/688.

³¹¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 5/85.

şeklinde karşılıklı söylem olan bedi' ilminde mukabele sanatı icra edilmiştir. Son kısımda geçen (والله يعلم وأنتم لا تعلمون) “Allah bilir, siz bilmezsiniz” ifadesinde ise olumlu ve olumsuz fiilin bir arada bulunmasıyla tezatla ortaya konulan tıbak-ı selb sanatı yapılmıştır.³¹² Sonuç olarak soyut bir his olan kerih/hoşnutsuzluk, durumun şiddetini anlatmak için somut bir tablo gibi tasvir etmiştir. Ayrıca son kısımda geçen “Allah’ın bilmesi, insanın bilmemesi” arasındaki karşıtlık, Allah’ın kuşatıcı ilmi ve insanın sınırlı bilgisini zihinde mukayeseli bir tablo şeklinde resmetmektedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَرَالُونَ يَفْتُلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Sana haram ayı; onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. Allah’ın yolundan menetmek ve O’nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm’dan engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşır. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve ahirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemnin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdır.³¹³

Ayette “Haram ayı soruyorlar” diye geçse de hemen akabinde “onda savaşmayı” diyerek konuyu özelleştirip (الشَّهْرِ الْحَرَامِ) (قِتَالٍ فِيهِ) dan bedel-i iştimal yapılır. “Güçleri yetse” ifadesinde istib’âd (uzak görme) vardır.³¹⁴ Yüce Allah bu ifadeyle müşriklerin İslâm’ı yok etmelerinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifade müşriklerin İslâm’ı ortadan kaldırmak için bitmek bilmeyen hırslarını resmederken, diğer yandan da bu durumun imkansızlığını gözler önüne sererek tasvir etmiştir.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضْعِفُهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz.”³¹⁵

Ayette geçen “Allah’a ödünç verme” tabiri, karşılığında sevap beklenen amelleri ifade etmek üzere kullanılan darbimesel olup; bizzat cihâd etmek ya da Allah yolunda harcama yapmak kastedilir.³¹⁶ (يَقْبِضُ) kabz ve (يَبْسُطُ) bast kelimeleri arasında tıbak vardır. (قرضا حسنا) terkinde ise teşbih benzetme edatı olmadan yapılmıştır. Allah yolunda

³¹² Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 1/250.

³¹³ el-Bakara 2/217.

³¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/690-692.

³¹⁵ el-Bakara 2/245.

³¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/770.

yapılan infak ve Allah'ın kabul etmesi hakiki borca benzetilmiştir.³¹⁷ Bu ayet; insanın Allah yolunda infak ettiğini, Allah'ın kendisine karz-ı hasen gibi kabul ettiğini ve rızkı avucunu sıkarcasına daralttığını ya da cömertçe açarak bu borcu fazlasıyla vereceğini alışveriş sahnesi canlılığıyla gözler önüne sererek tasvir yapılmıştır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ أَبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُنْفِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” dediklerinde o, “Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım” cevabını verdi. “Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız!” dediler. Üzerlerine savaş farz kılınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir.³¹⁸

Ayetin başında geçen (الْمَلَأَ) kelimesi, heybetleriyle seçkin müşavere için toplanan liderler grubunu ifade ederken; kullanılan (من) edatları hem topluluğun bir kısmına tab'iz hem de sürecin Hz. Musa'nın vefatından itibaren başladığına işaret eder. Ayette sorulan soru, aslında bir kuşku değil; (هل) soru edatı ve (عسى) fiilinin gramatik yapısı gereği, onların korkup savaşmayacaklarına dair kesin bir durum tespiti ve isabetli bir tahmindir. İsrailoğullarının “Neden savaşmayalım?” diyerek verdikleri cevaptaki (و) harfi ise bir hâl edatıdır; yani savaşa girmek istemelerinin asıl nedeninin içinde bulundukları acı durum olduğunu dil bilgisel olarak pekiştirir.³¹⁹ Bu ayette; dik duruşlarına rağmen içleri korkuyla titreyen liderlerin, vatanlarından sürülmüş olmanın verdiği çaresizlikle, istemeyerek de olsa savaş kararı almalarındaki o hüznü ve gergin atmosfer resmedilerek bir durum tasviri yapılmaktadır.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبَّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

“Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da “Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!” diye niyazda bulundular.”³²⁰

Bu ayeti celilede (رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا) “Ey Rabbimiz bize sabır yağdır.” Temsilî istiâre olan bu ifade de “boşalt” (أَفْرِغْ) kelimesinin kullanılması anlatımı daha vurgulu hale getirmiştir.³²¹ Çünkü boşaltmak (ifrağ), boşaltılan şeyin yani sabrın genişliğini bolluğunu, hızını ifade ederek kişinin içinde bulunduğu zorluğa karşı Allah'ın

³¹⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/290.

³¹⁸ el-Bakara 2/246.

³¹⁹ Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, 2/104-105.

³²⁰ el-Bakara 2/250.

³²¹ Şerif er-Radî, *Kur'ân Mecazları*, çev. İsmail Durmuş, ed. Mustafa Çağrı (İstanbul: Kuramer Yay., 2016), 34

desteğinin kuşatıcılığını hissettirir.³²² Ayrıca bu niyaz, Allah katından coşkuyla gelen ve müminlerin üzerine akan bir sabır manzarasını tasvir eder.³²³

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”³²⁴

Allah yolunda sarf edilecek malların sarf edileceği yer; kendilerini Allah yolunda cihâd etmeye ve ilim öğrenmeye adadıkları ve bu sebeple rızık kazanma imkânı bulamayan, yeryüzünde kazanç peşinde gezip dolaşarak rızık temin edemeyen ihtiyaç sahipleridir.³²⁵ Ayette zikredilen (أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) “Kendilerini Allah yoluna vakfedenlerden maksat ise kendilerini Allah yolunda savaşılmaya, cihâda adayan ve aldıkları hasar ve bulundukları kısıtlı şartlar sebebiyle başka bir şeyle meşgul olamayan mücahitlerdir.”³²⁶ Burada çizilen canlı bir tablo; mağduriyetin ve adanmışlığın resmedildiği bir portredir.³²⁷

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

“Bunu yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere ana paranız sizindir.”³²⁸

Ayette geçen (فأذنوا بحرب) ifadesi faizle uğraşanlara yönelik şiddetli bir tehdit anlamı taşır.³²⁹ Kelimenin nekre olarak gelmesi, korkuyu artırmak gayesi taşımaktadır.³³⁰ Ayette (بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ) ifadesinin kullanılması mübalağayı zirveye taşıyarak meselenin önemini ortaya koymaktadır.³³¹ Ayetin devamındaki (لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ) kısmında ise aynı kökten türeyen kelimelerin farklı şekilde kullanılmasıyla cinâs-ı nâkıs sanatı yapılmıştır.³³² Nihayetinde bu ayet, diğer savaş ayetlerinden ayrılır; çünkü buradaki savaşın muhatabı gayrimüslimler değil, faiz yoluyla sınırı aşan ve bu sebeple Allah ile karşı karşıya gelen müminlerdir. Faizle uğraşan kişinin, Allah ve

³²² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 5/361.

³²³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç vd. (İstanbul: Birleşik Yay., 2012), 1/551.

³²⁴ el-Bakara 2/273.

³²⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2/154.

³²⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 5/540.

³²⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/101-102.

³²⁸ el-Bakara 2/279.

³²⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2/162.

³³⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 1/322.

³³¹ Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 2/175.

³³² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 1/322.

Resul'üne karşı tek başına durduğu, manevi yıkımın ve ilahi tehdidin altında kaldığı şiddetli savaş sahnesini gözler önüne sermektedir.

Alî İmrân Sûresi

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَن يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

(Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan bir grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.³³³

Ayette geçen (لَكُمْ آيَةٌ) ifadesinin aslı (آيَةٌ لَكُمْ) olup, burada öne geçene itina göstermek ve sonraya bırakılana teşvikte bulunmak maksadıyla kelimelerin yeri değiştirilmiştir; ayrıca (آيَةٌ) kelimesinin nekre gelmesi, “büyük bir ibret” anlamına gelecek şekilde tefhîm ve tâ’zîm anlamı içermektedir. (يَرَوْنَهُمْ) ve (تَرَوْنَهُمْ) ifadeleri arasında ise iştikak cinâs-ı bulunmaktadır.³³⁴ Tercih edilen (تَرَوْنَهُمْ) kıraatı uyarınca Müslümanların kâfirleri kendi sayılarının iki katı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Allah, hikmeti gereği onların gerçek sayılarını müminlere az göstererek psikolojik bir tecelli ile müdahale etmiştir.³³⁵ Netice itibarıyla (لَكُمْ آيَةٌ) ifadesinde (لَكُمْ) vurgusunun başa geçmesiyle ibretin muhataba özel bir tablo gibi sunulmasında, (آيَةٌ) kelimesinin nekre gelerek zihinde sonsuz bir mucize imgesi oluşturulmasında ve (تَرَوْنَهُمْ) ifadesiyle de Müslümanlara düşman ordusunun olduğundan az gösterildiği o sarsıcı savaş anının bir manzara gibi resmedilmesiyle etkili bir şekilde tasvir yapıldığı görülmektedir.

لَن يَضُرَّوْكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِن يُقْتَلُواْ يَوْمَئِذٍ يَوْمَ الْأَدْبَارِ ثُمَّ لَا يَنْصُرُونَ

“Onlar size incitmekten başka zarar veremezler. Sizinle savaşırlarsa geri dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez.”³³⁶

Ayetteki (يَنْصُرُونَ) fiili, dilbilgisi açısından bir başlangıç (isti’nâfiyye) cümlesi olduğu için sonundaki (ن) harfi düşmemiştir.³³⁷ Yüce Allah burada ceza hükümleri yerine haber verme hükmüne geçiş yapmış, sanki “Şimdi size haber veriyorum ki, onlar tamamen yardımsız bırakılmışlardır” buyurmuştur. Eğer bu fiil, şartın cevabı olarak cezmedilip “nûn” harfî hazfedilseydi yardımın kesilmesi sadece Müslümanlarla savaştıkları anla sınırlı kalırdı; oysa bu haliyle yardımın onlardan mutlak surette

³³³ Âl-i İmrân 3/13.

³³⁴ Sâbüni, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/348-349.

³³⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2/225.

³³⁶ Âl-i İmrân 3/111.

³³⁷ Sâbüni, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/413.

kesildiği vurgulanmıştır.³³⁸ Cümledeki (ثم) edatı ise mertebe açısından “terâhi” (sonralık) manasındadır ve olayların zaman içinde peyderpey gerçekleşeceğini bildirir; zira Yahudilerin tarih boyunca rezil bir duruma düşeceklerinin haber verilmesi, onların sadece bir savaşta arkalarını dönüp kaçacaklarını haber vermekten daha büyük ve kuşatıcı bir hadisedir.³³⁹ Sonuç olarak ayette (يَنْصُرُونَ) fiilindeki (ن) harfinin hafzedilmemesiyle yalnızca savaş anı değil bir topluluğun ilahi yardımdan sonsuza kadar mahrum kalmasını gösteren çaresizlik tasviri yapılmıştır; ayrıca (ثم) edatının kullanılmasıyla zilletin tarih boyunca sürececek bir perişanlık sahnesine dönüştüğü vurgulanarak durum tasviri yapılmıştır.

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقْعَدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Hani sen sabah erkenden aileden ayrılmıştın, savaşmak için müminleri mevzilere yerleştiriyordun. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir.”³⁴⁰

“Hani sen sabah erkenden ayrılmıştın” anlamına gelen (وَإِذْ غَدَوْتَ) ifadesi ayrıldığı zamanı hatırla mesajıyla (تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ) tabiri, Müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek, onları düzene sokup hazırlamak üzere yola çıkmak anlamı taşır.³⁴¹ Buradaki (مَقَاعِدَ) kelimesi geniş anlamda mekân vurgusu yaparak oradan asla ayrılmayacaklarına dair dikkat çekip o gün ki hazırlığın ciddiyetini sağlam ve sabitliğini gözler önüne sermektedir.³⁴² Hadiseler henüz çok yeni olduğu için bu manzara ashabin zihninde tüm tazeliğiyle dururken, Kur’ân-ı Kerim’in bu hadiseyi böylesine sıcak, canlı bir üslupla tekrar sunması, ashabin bizzat gördüğü maddi tablonun ötesindeki asıl hakikatleri yani Allah Teâlâ’nın her an Müslümanlarla beraber olduğu, aralarında geçen her şeyi işitip bildiği gerçeğidir. İslâm’ın terbiye metodunun üzerine inşa edildiği bu büyük esas, vicdanlara tam anlamıyla yerleşmedikçe İslâm nizamının tüm incelikleriyle hayata geçirilmesi mümkün değildir; bu nedenle Kur’ân, müminlerin tasavvurunda bu derin farkındalığı oluşturmak için son derece titiz bir anlatım sergiliyor.³⁴³

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Andolsun ki Allah size Bedir’de de yardım etmişti; oysa siz o zaman zayıftınız. Allah’a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız.”³⁴⁴

Arap dili grameri açısından “azlık çoğulu” (cem-i killet) kalıbında olan (أَذِلَّةٌ) kelimesi, sayısal azlığı ifade ederken; aynı kökten gelen (الذَّالَّان) lafzı ise “çokluk çoğulu”

³³⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., (Ankara: Akçağ Yay., 1989) 6/548.

³³⁹ Neseî, *Tefsîr-i N-Neseî*, 2/361.

³⁴⁰ Âl-i İmrân 3/121.

³⁴¹ Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri*, 1/432.

³⁴² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., (Ankara: Akçağ Yay., 1990) 7/39.

³⁴³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, 2/439.

³⁴⁴ Âl-i İmrân 3/123.

(cem-i kesret) kategorisine girer. Ayetteki bu dilsel tercih, Müslümanların maddi güç, teçhizat aynı zamanda sayıca da az olduklarını gösterip, ilahi yardımın sadece zor durumda değil, imkânların en kısıtlı olduğu anda geldiğini vurgulayarak mucizevi boyutu ön plana çıkarır.³⁴⁵ Nitekim o günkü maddi zayıflık; teçhizatların yetersizliği şeklinde tezahür edip, orduya destek sağlayan bineklerin çoğunu düşük nitelikli hayvanlar oluşturmaktaydı. Ancak Müslümanlar tüm olumsuzluklara rağmen manevi güç ve moral üstünlüğüne sahipti.³⁴⁶ Ayetten anlaşıldığı üzere kullanılan kelimeler üzerinden Müslümanların sayısal ve maddi açıdan alt düzeyde olduğu bir tablo resmedilip teçhizat yetersizliğine dair somut bir tasvir yapılmıştır.

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُدْعَكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ
بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فَوْرِهِمْ هَذَا يُدْعِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

O zaman inananlara şöyle diyordun: “Rabbinizin, indirilen üç bin melekke size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?” Evet, eğer siz sabır gösterip disiplinli davranırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile rabbiniz size nişanlı beş bin melekke yardım edecektir.” “Evet, eğer siz sabır gösterip disiplinli davranırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile rabbiniz size nişanlı beş bin melekke yardım edecektir.”³⁴⁷

Ayetin başında geçen (إِذْ تَقُولُ) “Hani diyordun” ifadesi, olayı zihinde canlandırmak için muzari sığası ile kullanılmıştır.³⁴⁸ Bu kullanım, muhatabı o ana götürerek oradaki atmosferi yeniden yaşamamızı sağlar. “Size yetmez mi?” (أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ) ifadesi, aslında meleklerle yapılacak yardımın yetersiz kalacağı düşüncesini reddeden, inkara dayalı bir soru formudur. Ayette kesin olumsuzluk bildiren (لَنْ) edatının tercih edilmesi, Müslümanların sayıca azlığı ve güçsüzlüğü karşısında düşmanın üstünlüğü nedeniyle neredeyse zaferden ümitlerini kesecek noktaya gelmeleri hasebiyle bu olumsuz algıyı pekiştirmeyi amaçlar.³⁴⁹ Hemen ardından gelen (بَلَىٰ) kelimesi ise bu karamsar, ümitsiz havayı dağıtarak yardımın kesinlikle yeterli olacağını gösterir; hatta Allah kendisine karşı sabır ve takva gösterildiği takdirde bu sayının üzerine çıkılarak yardımın artacağını müjdeleyerek inananların maneviyatını en üst seviyeye taşır.³⁵⁰

لَيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتُهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ

³⁴⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1058.

³⁴⁶ Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 2/380.

³⁴⁷ Âl-i İmrân 3/124-125.

³⁴⁸ Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefsîr*, 1/425.

³⁴⁹ Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 2/381.

³⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1058.

“İnkâr edenlerin bir kısmını kesmek veya onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için (yapmıştır).”³⁵¹

Yüce Allah’ın (ليقطع طرفا من الذين كفروا) “Küfre batmışlardan bir uç kesmek” sözü: Yani “Kâfirlerin sayılarından bir miktar eksiltmek, desteklerini zayıflatmak” demektir. Burada teşbih ile açık istiâre yapılmıştır.³⁵² Yani düşman ordusunun yenilgisi budama ve eksiltmeye benzetilip somut bir sahne sunularak tasvir edilmiştir.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

“Eğer siz (Uhud’da) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. Allah’ın gerçek müminleri ortaya çıkarması ve sizden şehitler edinmesi için, bugünleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Allah, zâlimleri sevmez.”³⁵³

Ayette geçen (قَرَح) kelimesi hem damme hem de fetha ile okunmuştur; fethalı okunuş masdar olup yaranın kendisini yani failiyeti kastederken, damme ile okunuşu ise isim olup yaranın verdiği acıyı yani bir hali ifade eder.³⁵⁴ Ayette yer alan (وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا) cümlesi ise iki şekilde açıklanabilir: İlk yaklaşıma göre burada mahzûf bir illet vardır ve anlamı, imanında sebat edenler ile etmeyenlerin birbirinden ayrılması olup bu durum, benzetme ile açıklanır. İkinci yaklaşıma göre ise fiil mahzûf bir illete matuftur ve bu hazif, Allah’ın muamelesindeki çok yönlü maslahatlara, özellikle de müminleri teselli ederek başlarına gelen musibetlerin hikmetlere dayandığını göstermeye işaret eder.³⁵⁵ Ayrıca (وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ) ifadesinde birinci şahıstan üçüncü şahsa bir iltifat sanatı yapılmış olup, bu edebi geçişin sırrı Allah yolunda cihâdın şanını ve değerini yüceltmektir.³⁵⁶ Sonuç olarak ayetin geneline bakıldığında kelime seçimlerinden edebi sanatlara kadar müminlerin ruhsal ve fiziksel durumları, imtihanları ve bunun Allah katındaki karşılığı zihinde canlanan bir tablo şeklinde tasvir edildiği görülmektedir.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

“Gerçek şu ki, ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu apaçık görmektesiniz.”³⁵⁷

“İşte ona bakıp dururken onu gördünüz.” Yani ölümü gördünüz. Burada tahyîl sanatı vardır. Bu ise görülmeyen bir şeyi kafada canlandırma şeklinde olmaktadır.³⁵⁸

³⁵¹ Âl-i İmrân 3/127.

³⁵² Radî, *Kur’ân Mecazları*, 42.

³⁵³ Âl-i İmrân 3/140.

³⁵⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 7/82.

³⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, 1/1078.

³⁵⁶ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 1/434.

³⁵⁷ Âl-i İmrân 3/143.

³⁵⁸ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrü’l-Münîr*, çev. Hamdi Arslan vd. (İstanbul: Bilimevi Yay., 2007), 2/366.

Çünkü gerçekte ölümle yüz yüze gelinmez. Yüce Allah burada ölümün çetin savaşlar, çarpışmalar ve alametlerinin görülmesini kastetmiştir.³⁵⁹ Tasvir de burada yapılmıştır.

وَكَايْنٍ مِّنْ نَّبِيٍّ قَتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا أَسْتَكَاثُوا ۖ وَاللَّهُ يُحِبُّ

الصَّابِرِينَ

“Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştlar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.”³⁶⁰

Ayetin siyakı, Müminlerin şiddet ve imtihanlar karşısındaki metanetlerini ortaya koyduktan sonra, nefislerinin ve duygularının derinliklerini resmetmeye başlar.³⁶¹ Ayetteki (قَاتِلَ) kelimesinin (فَاتِلَ) veya (فَاتِلَ) şeklinde okunabildiği dikkate alındığında; şeddeli okuyuş, failin “Allah erleri” anlamına gelip failin (رِبِّيُّونَ) kelimesi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bu durumda (مَعَهُ رِبِّيُّونَ) ifadesi fiilden hal teşkil ederek, anlamı “beraberinde birçok er olduğu halde katledildi” şeklinde bir anlatıma dönüştürür.³⁶² Ayetteki (كَائِنٍ) kelimesi ise aslen (أَيٍّ) kelimesine (ك) harfinin eklenmesiyle oluşmuş olup, burada çokluk manası taşıyan (كَمْ) edatı işlevinde kullanılmıştır.³⁶³ Sonuç olarak ayette müminlerin zorluklar karşısındaki manevi duruşlarını dilsel inceliklerle canlı bir manzara halinde sunan bir tasvir görülmektedir.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَزَّعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّنْ بَعْدِ مَا أَرْكَبْتُمْ مَا

تُحِبُّونَ مِّنكُمْ مَّن يَرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَّن يَرِيدُ الْآخِرَةَ ۖ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ ۖ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ ۚ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ

عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O’nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de ahireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lütüfkârdır.³⁶⁴

Ayette (قَاتِلَ) yerine (تَحُسُّونَ) kelimesi kullanılmıştır. (الحس) öldürmek suretiyle soyunu kesmek anlamına gelip daha şiddetli bir anlam vermektedir.³⁶⁵ Burada tasvir kelimesinin kendisinde olup düşmanı hissedilemez hale getirene kadar kökünün kazındığını gözler önüne sererek bir yok oluş sahnesi çizer.

³⁵⁹ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 42.

³⁶⁰ Âl-i İmrân 3/146.

³⁶¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 2/477.

³⁶² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1088-1090.

³⁶³ Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri*, 1/446.

³⁶⁴ Âl-i İmrân 3/152.

³⁶⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 7/114.

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلَوْنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ عَمَّا بَعَثَ لَكُمْ تَحَزُنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çekiliyordunuz; Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu, kaybettiklerinizin ve başınıza gelenlerin üzüntüsüne katlanabilmeniz için (söz tutmamanıza karşılık) Allah size tasa üstüne tasa verdi. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³⁶⁶

Ayette geçen (بَعَثَ) kelimesindeki (ب) harfi sebep anlamı içermektedir. Hissedilen birinci üzüntünün sebebi, Resulullah’ın öldürüldüğünü sanmalarıdır. Diğer üzüntünün nedeni ise savaşın sonunda tekrar düşmanın, kendilerine saldıracaklarını sanmalarıdır. Müslümanların hissettikleri bu üzüntüler onlara, savaşın mağlubiyetini, ganimeti ve uğradıkları hezimetleri unutturmuştur.³⁶⁷ Burada tablo şeklinde bir tasvir yapılmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında, Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye “Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi” diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah’tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir.”³⁶⁸

Ayette geçen (إذا ضربوا في الأرض) “Yeryüzünde yürümek/vuruşmak.” ifadesinde istiâre vardır. Burada karada yolculuk yapan kimse, denizde kulaç atarak yüzen kimseye benzetilmiştir. Çünkü suda yüzen kimse onun dalgalarını yarıp mesafe katetmek için kol ve bacaklarıyla suya vurur. Karada yol alan yolcu da aynı şekilde bir azimle adımları yere vurarak mesafeleri aşmaktadır.³⁶⁹ Buradan yola çıkılarak hedefe varmak için gösterilen çaba resmedilmiştir.

أَوَلَمْ أَصْابَكُمْ مُصِيبَةً قَدْ أَصَابَتْكُمْ مِثْلُهَا فَلْتَمَنَّ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince “Bu nereden başımıza geldi?” mi diyorsunuz? De ki: “O, kendinizdendir.” Doğrusu Allah her şeye kadirdir.”³⁷⁰

“Bu bize nereden geldi?” sorusu inkâr içeren bir istifham sanatını barındırırken, “iman” ve “küfür” kavramları arasındaki zıtlık tıbâk sanatını oluşturur; ayrıca “Bir musibet size gelip çatınca” lafzında geçen (مصيبة) ve (اصابت) kelimeleri de aynı kökten

³⁶⁶ Âl-i İmrân 3/153.

³⁶⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2/386.

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/156.

³⁶⁹ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 42-43.

³⁷⁰ Âl-i İmrân 3/165.

türedikleri için aralarında iştirak cinansı bulunmaktadır.³⁷¹ Sonuç itibariyle bu sanatlar savaş anında ordunun iç dünyasını tasvir etmek için kullanılan araçlardır.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.”³⁷²

“Sakın saymayasın” (لَا تَحْسَبَنَّ) hitabı doğrudan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yönelik olabileceği gibi, genel bir hitap olarak “hiç kimse saymasın” şeklinde de anlaşılabilir; bu durumda (الَّذِينَ قُتِلُوا) “öldürülenler” ifadesi fail konumuna geçer ve anlam “Allah yolunda öldürülenler sakın kendilerini ölü sanmasınlar” şeklini alır. Cümledeki ilk mefulün hazfedilmesi ise belâgi bir kurala dayanır: Tıpkı (أَحْيَاءٌ) “diridirler” kelimesinin önündeki (هُمْ) mübtedasının, sözün akışından anlaşıldığı için gizli olması gibi, burada da anlamı pekiştirmek amacıyla zamir düşürülmüştür. Nihayetinde bu yapı, şehitlerin hakikatte diri olduklarını ve ne kendilerinin ne de başkalarının bu gerçeği göz ardı etmemesi gerektiğini vurgulayan derin bir anlamı ifade eder.³⁷³ Bu belâgi anlatım, zihinde canlı bir görsel çizer. “Ölü” kelimesi dil kurallarıyla “diri” kelimesiyle aktif hale getirilerek fail olarak tasvir edilir. Zamirlerin hazfedilmesi ise bu diriliği açıkça gösterir. Yani fiziksel olarak öldürülmüş zannedilenin aslında rızıklandırılmış bir diri olduğu tasvir edilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.”³⁷⁴

Ayette sabır kökünden türeyen ve düşman karşısında yılmamayı ifade eden (صَابِرُوا) kelimesi (مُفَاعَلَةٌ) babında emr-i hazır çoğulu olup sabır emrinden sonra zikredilmesi, karşılıklı bir sabır yarışını ve çok daha meşakkatli bir direnç olduğu anlamını taşır.³⁷⁵ Bu kararlılıkla birlikte (رَابِطُوا) emri ise her türlü saldırıya karşı daima teyakkuzda kalmayı ve kesintisiz bir mücadele için hazırlıklı olmayı vurgular.³⁷⁶ Burada savaşın zorluklarına karşı gösterilen sabır; soyut bir tutum olup zihinde canlandırılacak şekilde tasvir edilmiştir.

Nisâ Sûresi

³⁷¹ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü 'l-Münîr*, 2/408.

³⁷² Âl-i İmrân 3/169.

³⁷³ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1128.

³⁷⁴ Âl-i İmrân 3/200.

³⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1182.

³⁷⁶ Neseî, *Tefsirü 'n-Neseî*, 2/490.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ بَعَادٍ جَمِيعًا

“Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da ya ayrı bölükler halinde veya hep birden savaşın.”³⁷⁷

Alınması emredilen (حذر) tedbir kavramı, uyanık davranmak ve tehlikelere karşı korunmak anlamına gelir.³⁷⁸ Kur’ân’da geçen “tedbirinizi alın” (خُذُوا حِذْرَكُمْ) ifadesi aslında istiare ve mecazdır; zira tedbir, silah veya alet gibi elle tutulan somut bir şey değildir. Allah, bu tabirle bizden sanki parmaklarımızın bir nesneyi sıkıca kavraması gibi tedbire sarılmamızı ve bu bilinci daima diri tutmamızı istemektedir.³⁷⁹ Ayrıca (حذر) insanı bizzat koruyan bir kalkan veya silah gibi düşünülmüştür.³⁸⁰ Ayette soyut kavramlar anlatılırken somut imgelere başvurularda tasvir yapılmıştır.

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقَاتِلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ

أَجْرًا عَظِيمًا

“O halde, dünya hayatını verip ahireti almak isteyenler Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.”³⁸¹

“Dünyayı ahiret karşılığında satanlar” (يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ) ifadesi, fani olanı baki olanla değişmeyi niteleyen etkileyici bir istiâre örneğidir. Burada “şira” (satın almak/satmak) lafzı, basit bir ticari işlemin ötesinde, hayatın temel tercihini ve büyük değişimi temsil edecek şekilde kullanılmıştır.³⁸² Bu temsilde savaş; müminin dünya menfaatlerini feda edip karşılığında ebedi yurdu kazanan manevi bir alışveriş ve pazarlık meydanı olarak tasvir edilir. Dolayısıyla, ruhen ve psikolojik olarak zayıf düşenler veya niyetleri bozuk olduğu için sorumluluktan kaçanlar geride kalsa bile; dünya hayatını ahiret saadetiyle değiştirecek kadar ihlaslı olan gerçek müminlerin kararlılıkla yollarına devam etmeleri ve hakikat uğrunda mücadele etmeleri bu istiârenin özünü oluşturur.³⁸³

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ

الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا

³⁷⁷ en-Nisâ 4/71.

³⁷⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017), 2/182.

³⁷⁹ Radî, Kur’ân Mecazları, 47.

³⁸⁰ Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri*, 1/547.

³⁸¹ en-Nisâ 4/74.

³⁸² Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefsîr*, 1/549.

³⁸³ Ebü'l-Bekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yay., 2006), 3/90.

“Size ne oldu da Allah yolunda ve “Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!” diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşıyorsunuz?”³⁸⁴

“Size ne oluyor ki Allah yolunda savaşıyorsunuz?” ayetindeki bu ilahi hitap, her Müslüman’ın dini gayretine, her insanın merhamet duygusuna dokunarak inananları cihada teşvik etmektedir.³⁸⁵ Buradaki “size ne oluyor?” sorusu bir kınama olup savaşmak için hiçbir engelin bulunmadığını hatırlatan bir uyarıdır.³⁸⁶ Dinlerinden ve inançlarından dolayı fitneye, ağır imtihanlara maruz kalan bu insanların yaşadığı “inanç zulmü”, maddi kayıplardan çok daha ağırdır.³⁸⁷ Ayette özellikle (الْوِلْدَانِ) “çocuklar” kelimesinin seçilmesi, zulmün anne ve babaları kahretmek için henüz mükellef olmayan çocuklara kadar uzandığını göstermek içindir.³⁸⁸ Aynı zamanda günahsız çocukların dualarıyla Allah’ın rahmetini kazanma gayesiyle somutlaşan bu tasvir; yaşlıların, yaralanmış kadınların ve çaresiz çocukların içler acısı halini gözler önüne sererek, duygu bakımından oldukça tesirli ve harekete geçirici bir üslup sunmaktadır.³⁸⁹

الَّذِينَ آمَنُوا يَفْتَلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُفْتَلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

“İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır.”³⁹⁰

“İman edenler Allah yolunda savaşırlar” (الَّذِينَ آمَنُوا يَفْتَلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ifadesi ile “Kafirler ise Tağût yolunda savaşırlar” (وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاعُوتِ) lafzı arasında bir mukâbele mevcuttur.³⁹¹ Kavramların düzenli bir şekilde karşı karşıya getirilmesiyle bu edebi sanatın akıcı ve etkileyici gücüyle bir tablo gibi canlandırır.

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مَبِيتٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا

Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar yahut sizinle de kendi kavimleri ile de savaşmayı içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesna. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle mutlaka savaşırlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse Allah size, onların aleyhine bir yola girme hakkı vermemiştir.³⁹²

³⁸⁴ en-Nisâ 4/75.

³⁸⁵ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 1/545.

³⁸⁶ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrû’l-Münîr*, 3/136.

³⁸⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 3/330.

³⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/188.

³⁸⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 3/330-331.

³⁹⁰ en-Nisâ 4/76.

³⁹¹ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 1/550.

³⁹² en-Nisâ 4/90.

Allah Teâlâ'nın (حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوا) “Sizinle savaştan kalpleri daraldı” lafzı, onların kalplerinin savaştan daralıp sıkıştığını ifade eden bir istiâredir. Kelime kökü itibarıyla “yolu daraltma ve hareketi engelleme” anlamına gelip (الحصار) dan türeyen bu lafız muhatapların içinde bulunduğu manevi kuşatılmışlığı tasvir eder. Benzer şekilde (فَإِنْ اعْتَرَفْتُمْ بِالْإِثْمِ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ) “Sizden bir tarafa çekilirler (i'tezelû) de sizinle savaşmaz ve size barış teklif ederlerse” (وَالْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ) sözü de istiâredir. Burada kastedilen düşmanlığı bırakıp barış istemeleridir.³⁹³ Bu sıradan bir teklif olmayıp tevazu ve teslimiyet ile barışın talep edildiğini tasvir eder.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ ءَلْفَى إِلَيْكُمْ أَسْلَمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنْ لَكُمْ شَيْءٌ فَتَعْمَلُونَ خَيْرًا

Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin. Bilesiniz ki Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.³⁹⁴

Allah Teâlâ'nın “Allah yolunda harbe çıktığınız zaman” (إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) lafzında geçen (ضرب) “yere vurmak/adım atmak” lafzı düşmanla çarpışmak üzere yola koyulmayı, (سبيل) “yol” lafzı ise dini ifade etmek üzere müsteâr olarak kullanılmıştır.³⁹⁵ Müminleri her türlü meşakkate, elem ve şiddete karşın Allah yolunda cihâda teşvik eden bu kullanım; mücahitlerin azmi ile düşmanların durumu arasındaki ayrışmayı en güzel şekilde resmederek, hak ile batılın yol ayrımını açıkça ortaya koymaktadır.³⁹⁶

Maide Sûresi

قَالُوا يَمُوسَىٰ إِنَّا لَنَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَتَلْنَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ

“İsrâiloğulları, “Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve rabbın gidin savaşın; biz burada oturacağız!” dediler.”³⁹⁷

Ayette geçen “kapı”, İsrailoğulları'nın girmeyi reddettiği yerleşim yerinin kapsını temsil ederken; onların “Biz oraya asla girmeyeceğiz!” sözü, muhatapın tüm umutlarını yok eden, geleceğe dair kesin bir olumsuzluğu ifade etmektedir. “Onlar orada olduğu sürece” ifadesiyle bu direnişi ebedi bir boyuta taşıyan topluluk, “Sen ve Rabbın gidin!” derken aslında bir eyleme koyulma iradesini veya alaycı bir meydan okumayı dile

³⁹³ Radî, *Kur'an Mecazları*, 47-48.

³⁹⁴ en-Nisâ 4/94.

³⁹⁵ Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefâsîr*, 1/558.

³⁹⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 3/402.

³⁹⁷ el-Mâide 5/24.

getirmekte; tıpkı birine cevap vermeye yeltenmek gibi “onlarla savaşmayı siz isteyin” imasında bulunmaktadırlar. Bu sözler cahilliklerinden, buzağıya tapmalarından ve katılaşmış kalplerinden süzülen birer hakaret ve küçümseme nişanesidir ki kendileri için seçtikleri “oturma” eylemi, “gitme” emrine karşı sergiledikleri o sarsılmaz ve kaba itaatsizliğin en somut kanıtıdır.³⁹⁸ (أَبَدًا) edatının verdiği kesinliği (لَنْ) kelimesiyle güçlendirip (مَا دَامُوا) ifadesiyle de zamanı ebediyete hapseden bu tutum, cihâd ve sorumluluğu kesin olarak reddeden derin bir inatlaşmanın resmidir.³⁹⁹ Ayette, fiziksel hareketsizliği temsil eden “oturma” fiili ile “gitme” fiili arasındaki zıtlık üzerinden, kalplerin katılığı ve itaatsizliğin boyutu somut bir tablo şeklinde tasvir edilmiştir.

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِّنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ جَزَاءُ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Allah’a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır.⁴⁰⁰

İslam hukukunda yol kesme ve kamu düzenini bozma suçuna yönelik “Allah ve Resulü ile savaşanlar” ifadesi, aslında Yüce Allah’ın mağlup edilemezliği gerçeğinden hareketle muzafın hazfiyle mecazi bir anlatım sunar ve O’nun kullarına, dostlarına saldırılmasını temsil eder. Barışın ve güvenliğin zıddı olan bu tür faaliyetler; korku yaymak, mala el koymak gibi toplumsal huzuru bozan fesat hareketleri olarak tanımlanır. Ayette geçen öldürülme ve asılma gibi cezalar, caydırıcılığı artırmak adına mübalağalı bir şekilde zikredilmiş olup, bu cezaların uygulanma biçimi İslâm devlet başkanına bırakılan bir muhayyerlik veya suçun niteliğine göre değişen bir çeşitlilik arz eder.⁴⁰¹ Bu bağlamda fesat kavramı açıklanırken; yoldan geçenlerin korkutulması, cana, mala ve ırza saldırılması sahneleri üzerinden suçun niteliğine dair bir durum tasviri yapılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere

³⁹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/408-410.

³⁹⁹ Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 3/311.

⁴⁰⁰ el-Mâide 5/33.

⁴⁰¹ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, 3/435.

karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir.⁴⁰²

Ayette yer alan (وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ) “Hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar” ifadesi, müminlerin sosyal baskılar karşısındaki vakur duruşunu gösterir. Ayet başındaki (و) harfinin “vâv-ı hâliyye” olma ihtimali, gerçek müminlerin cihâd ve tebliğ faaliyetlerini, münafıkların psikolojik yapısıyla karşılaştırmalı bir olarak sunar; münafıklar Yahudi ve müşrik dostlarının kınamasından çekinerek hareketsiz kalırken, müminlerin cihâdı yalnızca Allah rızasını gözeterek her türlü baskı ve kınamaya kapalıdır. Öte yandan, bu harfin “vâv-ı atıf” olarak kabulü, kınanmaktan korkmamanın müminlerin karakterindeki sarsılmaz “metânet” ve “salâbetin” müstakil bir göstergesidir. Ayetteki (لَوْمَةً) kelimesinin masdar-ı binâ-i merre ve nekre şeklinde kullanımı, anlamda mübalağa yaparak; müminlerin sadece genel bir eleştiriden değil, herhangi bir kınamadan dahi asla etkilenmediklerini vurgular.⁴⁰³ Ayette geçen (أَذَلَّةً عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةً عَلَى الْكَافِرِينَ) “Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı izzetli” ibaresinde, (أَذَلَّةً) ve (أَعِزَّةً) kelimeleri arasındaki “tîbâk” sanatı vardır.⁴⁰⁴ Bu da İslâm toplumunun ilişkilerindeki dengeyi estetik bir tezatla tasvir eder.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعُدَّةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمَفْسِدِينَ

Yahudiler “Allah'ın eli bağlanmış!” dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştı ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlığı ve kini saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.⁴⁰⁵

“Ne zaman savaş ateşi yaktılsa Allah onu söndürdü” (كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ) ifadesinde mecazi bir anlatım karşımıza çıkar; burada gerçek bir ateşten ziyade, savaşın yakıcılığı, şiddeti ve dehşeti kastedilir.⁴⁰⁶ Bu mecazi anlatım aracılığıyla durum zihinlerde somutlaştırılarak etkileyici bir tasvir yapılmaktadır.

⁴⁰² el-Mâide 5/54.

⁴⁰³ Neseî, *Tefsîrû'n-Neseî*, 3/369-370.

⁴⁰⁴ Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefsîr*, 2/113.

⁴⁰⁵ el-Mâide 5/64.

⁴⁰⁶ Radî, *Kur'an Mecazları*, 54.

Enfâl Sûresi

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ

“Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın, hemen size, “Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim” diye cevap verdi.”⁴⁰⁷

Ayette geçen (مُرْدِفِينَ) kelimesinde “dâl” harfinin kesresiyle okunması, meleklerin müminlerin önüne geçerek onlara yol gösteren birer öncü birlik veya arkalarından destek veren birer takipçi olduklarını simgelerken; fethalı okunuşu (مُرْدِفِينَ) ise bu meleklerin birbirinin peşinden intizamla gönderildiğini ifade eder. Kelimenin aslı olan (مُرْتَدِفِينَ) ifadesinden türeyen şeddeli okunuş (مُرْدِفِينَ) ise “ard arda gelenler” anlamıyla bu yardımın kesintisiz bir askeri akış olduğunu teyit eder.⁴⁰⁸ O anki ruh halini zihinde canlı tutmak için “Hani siz Rabbinizden imdat istiyordunuz”: Meâli (إِذْ تَسْتَغِيثُونَ), mazi kalıbı yerine muzari sigasıyla getirilmiştir.⁴⁰⁹ Bunun nedeni ise müminlerin o andaki heyecanını, meleklerin gelişlerini şimdiki zamana taşıyarak olayı zihinde canlandırmak içindir.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ الْغَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ وَيَنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءٌ لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رَجَزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ

“O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.”⁴¹⁰

Ayette geçen (إِذْ يُغَشِّيكُمُ الْغَاسَ أَمْنَةً مِنْهُ) ifadesinde (إِذْ) kelimesinin önceki ayetlerle olan bedel veya meful ilişkisi, (يُغَشِّيكُمُ) fiilinin Allah’a veya uykunun kendisine isnat edilen farklı kıraatleri ve ((أَمْنَةً)) kelimesinin mefulün leh olma durumu üzerinde durulmaktadır. Eğer ayet “güvende olduğunuz için uyukluyordunuz” şeklinde yorumlanırsa fail bizzat müminlerdir; ancak (أَمْنَةً) ifadesi Allah’tan gelen bir lütuf veya uykunun bir sonucu olarak görülürse, Kur’ân’ın belagatindeki fesahat gereği bu güven duygusunun savaş anında gelen uyuklama hali ile Allah’ın kalplere verdiği sekinet anlaşılır.⁴¹¹ Bu da temsil ve tahyil yoluyla zihinlerde görsel bir tasvir sunar.

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَآبَنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ ءَامَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّلَاقِ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah’a ve hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün, yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki, ganimet olarak ele

⁴⁰⁷ el-Enfâl 8/9.

⁴⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/1092.

⁴⁰⁹ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, 5/198.

⁴¹⁰ el-Enfâl 8/11.

⁴¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/1094.

geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, Peygamber’e, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir.”⁴¹²

Ayetteki (من شيء) “bir şey” ifadesindeki tenvin, azlık ifade ederek düşmanın iddiasını zerresine kadar çürüterek onları tam bir acziyete mahkûm ederken; Hz. Peygamber’in (على عبدنا) “Kulumuz” diyerek Allah’a izâfe edilmesi, ona verilen ilahi desteğin ve onu şerefleştirmenin ilanıdır. Bu durum savaş ortamında karşıdaki gücün yalnızca beşerî bir güç değil, en küçük parçasına bile hükmedemedikleri Yüce Allah’ın himayesindeki mutlak hakikati ve Allah’ın ona desteğini gösterir.⁴¹³ Böylece ayette beşerî acziyet karşısında sarsılmaz bir ilahi güç tasviri yapıldığı görülmektedir.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَا خُنْفْتُمْ فِي الْيَمِينِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ

İki birlik karşılaştığı sırada siz vadinin (Medine) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı; fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı, ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.⁴¹⁴

Ayette geçen Bedir gününü tasvir eden bu ifadeler, stratejik konumu ve ilahi takdiri vurgular. Vadinin Medine’ye yakın kenarı olan (الْعُدْوَةُ الدُّنْيَا) ile uzak kenarı olan (الْعُدْوَةُ الْقُصْوَى) ifadelerindeki (عُدْوَة) kelimesi, farklı kıraatlerde üç hareke ile de okunmuştur. Dil bilgisi açısından (قُصْوَى) kelimesi, kural gereği “vav” harfinin “ya” harfine dönüşmesi (قُصْيَا) yerine aslına uygun gelmiştir. Ebu Süfyan yönetimindeki kervan ise (الرَّكْبُ), müminlerden daha aşağıda yani (أَسْفَلَ مِنْكُمْ) sahil şeridinde bulunmaktadır. Bu coğrafi konumların belirtilme amacı; düşmanın sayıca üstünlüğünü ve savaştaki kararlılığını göstererek, Müslümanların zayıf görünen şartlar altında kazandığı zaferin ne kadar büyük bir mucize olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca ayetin sonunda geçen küfür için (هَلَكَ) İslâm için ise (حَيَاة) kavramları kullanılarak hak ile batıl arasındaki ayrım istiâre yoluyla belirtilmiştir.⁴¹⁵ Böylece tasvir yapılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

⁴¹² el-Enfâl 8/41.

⁴¹³ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 2/415.

⁴¹⁴ el-Enfâl 8/42.

⁴¹⁵ Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri*, 2/351-352.

“Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah’ı çokça anınız ki zafer sizin olsun.”⁴¹⁶

Müminlerin düşmanla savaş meydanında karşı karşıya gelmesi durumunda, kararlılıkla yerlerinde sebat etmeleri ve Allah’ı zikrederek O’na sığınmaları emredilir. Buradaki “karşılaşma” ifadesinden kasıt savaş halidir ve kulun en şiddetli çatışma anlarında bile kalbiyle tamamen Allah’a yönelmesi, zafer ve kurtuluş anahtarı olarak sunulur. (لِقَاء) karşılaşma anında yapılan zikir; yardım dilemeyi ve duayı kapsayarak müminin zor anda asıl dayanağını hatırlatmak için tercih edilmiştir.⁴¹⁷ Bu da karşılaşma anındaki duygu geçişlerini resmederek edebi bir incelik katmıştır.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَأَصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Allah ve resulüne itaat ediniz, birbirinize düşmeyiniz, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırsınız. Sabrediniz, kuşkusuz Allah sabredenleri sever.”⁴¹⁸

Ayette geçen “rüzgarınızın gitmesi” ifadesi, etkileyici bir istiaaredir; zira burada rüzgâr (ريح) kelimesi gerçek anlamından ziyade devletin gücü, nüfuzu yerine kullanılmıştır. Savaş meydanında rüzgârın bir tarafın arkasından eserek düşman saflarını bozup onlara üstünlük sağlaması gibi, Müslümanların birliği de onlara rüzgâr gibi bir kuvvet ve manevi bir güç kazandırır.⁴¹⁹ Burada soyut bir kavram olan “devlet gücü ve siyasi nüfuzun” kaybedilişi, savaş meydanında rüzgârı arkasına alan bir ordunun somut ve hareketli sahneleri üzerinden zihinde canlandırıldığı görülmektedir. Bu ayette rüzgârın bir tarafın lehine eserek karşı tarafı dağıtması, safları bozması gibi fiziksel detaylar kullanılarak etkileyici bir biçimde tasvir yapılmıştır.

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

“Allah’ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah’ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.”⁴²⁰

Ayette geçen “kuvvet” kelimesinin nekre gelmesi, belâgat açısından savaş hazırlığının kapsamını zamana, mekâna ve teknolojiye hapsedilmeyecek bir sınırsızlığa taşır; bu da savaşın maddi ve manevi unsurların birleştiği bir güç gösterisi olduğu anlamına gelir.⁴²¹ Buradan çıkarılacak temel sonuç, savaş tasvirinin düşmanın sahip

⁴¹⁶ el-Enfâl 8/45.

⁴¹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/1148-1150.

⁴¹⁸ el-Enfâl 8/46.

⁴¹⁹ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 82.

⁴²⁰ el-Enfâl 8/60.

⁴²¹ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münîr*, 5/279.

olduğu her türlü maddi imkana sahip olmayı ve en önemlisi ordunun zihnini sarsılmaz bir inanç ve yüksek ahlakla tahkim etmeyi içermesidir. Dolayısıyla ayet, merkezine sadece kaba kuvveti değil, psikolojik dayanıklılığı ve çağın gerektirdiği her türlü hazırlıkları yerleştirerek, Müslüman şahsiyetini hem sahada hem de zihinsel anlamda yenilmez bir güç olarak resmetmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener; sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur.”⁴²²

“Ey Peygamber, müminleri savaşa teşvik et” nitekim (حَرِّضِ); kelimesi aslında insanın hastalıktan zayıf düşüp ölüme yaklaşması anlamını taşıırken, hırstan türeyen “harrid” kıraati ise meseleye büyük bir hırsla kenetlenmeyi ifade eder. “Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiyi yenerler; eğer yüz kişi olursa, kâfirlere bin kişiyi yenerler” ifadesi, bir kişinin on kişiye karşı direnmesi gerektiğini bildiren ilahi bir emir ve şart niteliği taşımakla birlikte, sabır gösterildiği takdirde Allah’ın yardımıyla galip gelineceğine dair kesin bir vaattir; bu ifadelerde ilk şartta sabır zikredilip ikincisinde gizlenmiş, ikinci ayette küfür açıkça belirtilip birincisinde gizlenmiş ve nihayetinde talebin şiddetini vurgulamak amacıyla ayet “sabredenler” ifadesiyle mühürlenmiştir.⁴²³ Burada sırasıyla dramatik imgeler kullanılarak tasvir yapıldığı görülmektedir.

Tevbe Sûresi

وَإِنْ تَكُونُوا أَيْمَنُهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَلَمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ

“Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkıştırlarsa, siz de küfrün elebaşılarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. Belki vazgeçerler.”⁴²⁴

Kur’ân’daki (و طعنوا في دينكم) “Dininize saldırırlar” ifadesi, aslında mızrakla bir yapıyı bozmak anlamına gelen “ta’n” kelimesi üzerinden yapılan bir istiâredir. Bu ifade iki anlama gelir: İlki, müminlerle savaşarak dini ortadan kaldırmak; ikincisi ise mecazi olarak dil uzatmak, dine kusur isnat etmektir.⁴²⁵ Ayetin devamındaki “Belki son verirler” ifadesi ise, küfür edenlerle savaşmanın asıl amacının savaştan vazgeçirmek olduğunu gösterir. Bu yaklaşım, Yüce Allah’ın kötülükten dönen her kuluna rahmet kapısını açık

⁴²² el-Enfâl 8/65.

⁴²³ Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri*, 2/364.

⁴²⁴ et-Tevbe 9/12.

⁴²⁵ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 85.

tuttuğunu kanıtlar.⁴²⁶ Burada tasvir soyut olan hakaret etmenin somut olan mızrak saplamaya benzetilmesiyle olmaktadır. Kur’ân’ı Kerîm “Dininiz hakkında kötü konuşuyorlar” demek yerine, “Dininize mızrak saplıyorlar” buyurmuştur.

أَلَا تَقْتُلُونَ قَوْمًا نَّذَرُوا أَيْمَانَهُمْ وَهُمْ يَدْعُوكُمْ أُولَٰئِكَ مَرَءَاتُ تَخَشَّوْنَهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ أَهَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Yeminlerini bozan, Peygamber’i sürüp çıkar maya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah’tır; eğer yürekten inanıyorsanız.”⁴²⁷

Ku’ân-ı Kerîm’de geçen (أَلَا تَقَاتِلُونَ) “savaşmayacak mısınız?” ifadesinde, fiilin olumsuz halinin başına bir istifham hemzesi getirilerek savaşmama durumunun reddedilmesi ve bu durumun imkânsızlığı vurgulanmıştır; bu kullanım müminleri cihâda teşvik etme gayesi taşır.⁴²⁸ Ayetin devamında yer alan (أَتَخْشَوْنَهُمْ) “Onlardan korkuyor musunuz?” sorusu ise düşmandan çekinmenin yersizliğini ortaya koyan, bu korkuya kapılanları ise kınayıp azarlayan bir üsluba sahiptir.⁴²⁹ Dolayısıyla ayette belirgin bir tasvirden ziyade dilin etkileyici gücü kullanılarak hitabet sanatlarına yer verildiği görülmektedir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Yoksa Allah sizden cihad edenleri ve Allah’tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır.”⁴³⁰

Ayette yer alan (وَلَمْ يَتَّخِذُوا) ibaresi, (جَاهَدُوا) fiiline atfedilerek aynı sıra cümlesinin kapsamına dâhil edilmiştir; bu durum, “Allah, aranızdan yalnızca O’nun rızasını gözeterek cihâd eden ve Allah’tan başkasını sırdaş edinmeyen ihlaslı kullarını ayırt edip ortaya çıkarıncaya kadar” şeklinde bir manaya işaret ettiğini gösterir. Kelime yapısı incelenecek olursa (وَلِيجَةً) kavramının, tıpkı “dehîle” kelimesinin “dehale” kökünden türetilmesi gibi, (وَلَجَ) fiilinden (فَعِيلَةً) kalıbından türetildiği görülmektedir. Burada yer alan istiâre, bir yere gizlice girmeyi ve içeriye dahil etmeyi ifade edip sanki insanın gizli hallerine sızmış veya yerleşmiş gibi anlatılmaktadır.⁴³¹ Ayet sırdaş kavramını seçerek “dehîle” ile resmetmektedir. Ayetteki “Allah henüz bilmeden” ifadesiyle kastedilen

⁴²⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/30.

⁴²⁷ et-Tevbe 9/13.

⁴²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/32.

⁴²⁹ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü’l-Münir*, 5/334.

⁴³⁰ et-Tevbe 9/16.

⁴³¹ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 85-86.

mana ise bilginin eksikliği değil, bilinen eylemin henüz gerçekleşmemiş olmasıdır; nitekim bu üslup, “Hakkımda söylenenler benden sadır olmamıştır” manasına gelen (مَا) ifadesiyle aynı doğrultudadır.⁴³²

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ

“Allah birçok yerde, bu arada Huneyn gününde gerçekten size yardım etmiştir. O gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız.”⁴³³

Huneyn Savaşı günü, Müslümanların sayıca çokluklarına güvenmelerine rağmen başlangıçta ümitsizlik yaşamaları, ardından Allah’ın yardımıyla zafere ulaşmaları genel olaylar üzerinden özele yapılan bir atıftır. Bu ise bir ibret tablosudur. Kur’ân’da bu günün özellikle anılması, en çaresiz anlarda gelen ilahi yardıma dikkat çekmek içindir. “Yeryüzünün genişliğine rağmen dar gelmesi” ifadesi ise bir istiâre olup, yaşanan ağır yenilgi hissinin ve korkunun kişiyi ne kadar bunalttığını, koca dünyanın insana nasıl dar geldiğini etkileyici bir şekilde anlatır.⁴³⁴ Yeryüzünün geniş olduğu halde insanın ruh halinden dolayı daralmış gibi anlatılması, o anki psikolojik çöküşü ve ruh halini gözle görülür bir sahneye dönüştürür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْتَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَّعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır.”⁴³⁵

Ayette geçen (أَتَأْتَلْتُمْ) “çakılıp kaldınız” ifadesi; ağırdan almak, tembellik etmek, dünyaya meyletmek anlamlarına gelmekte, yolculuğun meşakkatlerinden hoşlanmamayı ifade etmektedir. Kelimenin (إلى) harf-i cerri ile meful alması, bu meylin yere ve dünyaya yönelik olduğunu gösterir. Söz konusu ifade, evde oturup kalma isteğini belirttiği gibi, inkâr ve azarlama yüklü bir soru biçimi olan (أَتَأْتَلْتُمْ) şeklinde de kıraat edilmiştir.⁴³⁶ Ayetin başındaki “Size ne oldu ki...” kısmındaki (مَا) edatı kınama ve azarlama amacı taşıırken, “Ahirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz?” sorusunda ahiret mutluluğunun dünya mutluluğuna değişilmesini eleştiren hazf yoluyla bir icaz sanatı bulunmaktadır. Son bölümde ise dünya kelimesinin zamir yerine açıkça zikredilmesi, dünya hayatının ahiret hayatı karşısındaki değersizliğini vurgulamak

⁴³² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/36.

⁴³³ et-Tevbe 9/25.

⁴³⁴ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, 5/354.

⁴³⁵ et-Tevbe 9/38.

⁴³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/80.

içindir.⁴³⁷ Yapılan açıklamalara göre (اتَّقِ اللَّهَ) kelimesi sadece bir eylemi değil, aynı zamanda manevi bir yükün altında ezilip yere yapışmasını resmederken; bu durumun yere çakılma olarak nitelenmesi istiâre yoluyla tasvir edilmiştir. Ayrıca ahiret mutluluğunun hazfedilmesi ve dünya kelimesinin açıkça zikredilmesi mukayeseli bir manzara oluşturmuştur. Ayette zikredilen istiâre, hazf, icaz gibi belâgat unsurları göz önünde bulundurulduğunda ayet görsel bir tablo ile tasvir edilmiş olur.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Bir de kalkıp, “Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık” diye Allah’ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor.⁴³⁸

Ayette geçen “Fakat meşakkat onlara uzak geldi” ifadesinde geçen meşakkat kelimesi (الشُّقَّةُ), aşılması gereken uzun ve zahmetli yolu ifade etmek üzere istiare şeklinde kullanılmıştır.⁴³⁹ Ayetteki (عَرَضًا) kavramından kasıt, geçici dünya çıkarlarıdır. Nitekim (الفاجر ve الدنيا عرض حاضر يأكل منها البر) “Dünya hazır, sunulmuş bir menfaattir; ondan iyi de kötü de istifade eder” denilerek bu duruma işaret edilmiştir. Dolayısıyla ayet, davet edildikleri şeyin zahmetsizce kazanılacak bir ganimet olması durumunu tasvir etmektedir. Buradaki (سَفَرًا قَاصِدًا) deyimini gidilmesi kolay, yakın bir yolculuğu; (الشُّقَّةُ) ise aşılması zor ve uzak mesafeyi ifade eder.⁴⁴⁰ Buradaki tasvir; münafıkların isteksizliğini, yolun meşakkatıyla somutlaştırarak gözler önüne sermektedir.

إِنَّمَا أَصْدَقْتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَافَةَ فُلُوبُهُمْ فِي الرِّقَابِ وَالْغُرْمِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar ancak şunlar içindir: Yoksullar; düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlar; azat edilecek köleler; borçlular; Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.”⁴⁴¹

Ayette geçen edat değişimlerine baktığımızda; zekâtın verileceği ilk dört grup için kullanılan (لِ) harf-i cerinin yerini son dört grupta (فِي) edatına bırakması bu durumun sınıflar arası bir önceliğin olduğuna işaret eder. (فِي) edatının muhtevastaki “zarfiyet”

⁴³⁷ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü 'l-Münîr*, 5/395.

⁴³⁸ et-Tevbe 9/42.

⁴³⁹ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü 'l-Münîr*, 5/406.

⁴⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/88.

⁴⁴¹ et-Tevbe 9/60.

(bir şeyi bütünüyle içine alma) anlamı, zekâtın bu son dört gruba, özellikle de köleler ve borçlulara ulaştırılmasının ne denli elzem olduğunu vurgular. Ayrıca ayetin devamındaki “Allah yolunda cihâd edenler” ve “yolda kalmışlar” için (في) edatının tekrar edilmesi, bu iki grubun önceki iki gruba göre fazilet açısından daha öncelikli bir konuma sahip olduğunu belâgat açısından netleştirir.⁴⁴² Bu dilsel değişim ile zekâtı alan kişiden o kişinin içinde bulunduğu duruma dikkat çeken bir tasvir vardır.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْقَانِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

*Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu antlaşmadan ötürü sevininiz. İşte büyük bahtiyarlık da budur.*⁴⁴³

Ayette geçen (يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) “Onlar Allah yolunda savaşırılar” ifadesi, müminlerin Allah yolunda savaşarak canlarını ve mallarını teslim edecekleri alışveriş noktalarını açıklarken; (فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ) ifadesi ise onların kimi zaman Allah için öldürdüklerini, kimi zaman da kendilerinin şehit edildiklerine işaret eder. Kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin bu kısmı (فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ) “öldürülürler ve öldürürler” şeklinde okuması, teslimiyetin önceliğine işaret eder.⁴⁴⁴ Bu iki kelime arasındaki şekil farkı “cinâs-ı nâkıs” sanatını oluşturur.⁴⁴⁵ Allah'ın (وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْقَانِ) Tevrat, İncil ve Kur'an'da üzerine aldığı bu hakikat vaat, cihâdın tüm ilahi dinlerde vaad olduğunu ve farzietini kanıtlar.⁴⁴⁶ (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ) ayetindeki “satın alma” (اشْتَرَىٰ) ifadesi ise bir istiâre örneğidir; burada müminlerin fedakarlıkları ticari bir alışverişe, karşılığında vaat edilen cennet ise belirlenmiş bir fiyat gibi tasvir edilerek Allah ile kul arasındaki bu sözleşme somutlaştırılmıştır.⁴⁴⁷

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

Allah geriye bırakılan üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve

⁴⁴² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yay., 2007), 5/16.

⁴⁴³ et-Tevbe 9/111.

⁴⁴⁴ Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, 5/101.

⁴⁴⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/526.

⁴⁴⁶ Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, 5/101.

⁴⁴⁷ Radî, *Kur'an Mecazları*, 92.

Allah'tan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutan ve rahmetiyle kuşatandır.⁴⁴⁸

Ayette geçen (حتى إذا ضاقت عليهم الأرض بما رحبت و ضاقت عليهم أنفسهم) ifade, yeryüzünün bütün genişliğine rağmen seferden geri kalanlara dar gelmesini ve nefislerinin iyice sıkışmasını konu alan (ضاقت) bir istiâre örneğidir; zira gerçekte “nefis” fiziksel bir daralma ya da genişleme ile nitelenemez. Burada kastedilen, maruz kaldıkları üzüntü sebebiyle kalplerinin büyük bir sıkıntı çekmesi ve sabırlarının tükenme noktasına ulaşmasıdır.⁴⁴⁹ Ayetteki “geride bırakılanlar” ifadesiyle, Tebük Gazvesi’ne katılmayıp sonradan tövbeleri kabul edilenler ve tövbeleri daha geç kabul edilenler kastedilmektedir. Ayette geçen (خلفوا) kelimesi farklı kıraatlere göre; “halefû” şeklinde okunduğunda bu kişilerin Medine’deki gazilerin yerine halef oldukları ya da “hulûfu'l-fem” (ağız kokusu) köküne dayanarak muhalefet ettikleri anlamı verilmiştir. Ayrıca Ca’fer-i Sâdık bu kelimeyi “muhalefet edenler” (halefû), Â’muş ise doğrudan “muhalefet eden üç kişi üzerine” (على الثلاثة المخلفين) şeklinde kıraat ederek anlamı pekiştirmişlerdir.⁴⁵⁰ Özetle pişmanlık ve vicdan azabı gibi ruh halleri yeryüzünün daralması ile kişinin kendi bedenine sığamaması somut bir tabloya dönüştürülerek tasvir yapılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

“Ey iman edenler! İnkârcılardan yakınınızda bulunanlarla savaşın. Bunlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”⁴⁵¹

Ayette geçen “Sınırlarınıza yakın olanlarla savaşın” ifadesi, savaşın stratejik olarak yakından uzağa doğru yapılması gerektiğini vurgular. Ayette geçen (غِلْظَةً) kelimesi, farklı kıraatlerle okunsa da temel olarak müminlerin düşmana karşı tavizsiz, sarsılmaz ve kararlı durmasını temsil eder. Bu kavram; savaş meydanında cesaret ve sabırla sebat etmeyi sürdürmeyi, adaleti ve caydırıcılığı tesis etmeyi kapsayıp mücadelenin disiplinli bir şekilde yürütülmesini amaç edinir.⁴⁵² Ayetteki tasvirler, müminin mücadele anındaki cesaretini, sabrını ve tavizsiz duruşunu birleştirerek disiplinli bir savaşçı profili çizer. Bu anlatım zihinlerde stratejik ve iradeli bir kararlılık portresi oluşturur.

⁴⁴⁸ et-Tevbe 9/118.

⁴⁴⁹ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 93.

⁴⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/204.

⁴⁵¹ et-Tevbe 9/123.

⁴⁵² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/216-218.

Nahl Sûresi

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلًّا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ
كَذَٰلِكَ يُنَمِّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ

“Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı, dağlarda size sığınaklar yarattı; size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler, maruz kalabileceğiniz düşman gücün den sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti. İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir.”⁴⁵³

Ayette geçen ve “barınaklar” manasına gelen (أَكْنَان) kelimesi, “kinn” sözcüğünün çoğulu olup özellikle dağlarda oyulan mağaralar ile sığınılan kuytu yerleri ifade eder. Ayette zikredilen (سَرَابِيل) ifadesi ise genel anlamda yün, keten veya pamuk gibi maddelerden üretilen gömlek ve benzeri giysileri kapsar.⁴⁵⁴ (سَرَابِيل تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ) ibaresindeki kullanım, savaşın şiddetinden (بَأْس) korunmayı sağlayan ve “sirbal” kelimesinin çoğulu olan demir zırhları niteler. Bu zırhlar sayesinde kişilerin savaş meydanında düşman silahlarından muhafaza edilmesi amaçlanmıştır.⁴⁵⁵ Ayetin sonunda yer alan (تَسْلِمُونَ) ifadesi ise farklı bir kıraatle “teslemûne” şeklinde de okunmuş; bu doğrultuda ifadenin manası, şükür sayesinde azaptan kurtulmak, kalbi şirkten arındırmak veya zırhlar vesilesiyle yaralanmalardan selamete ermek şeklinde geniş bir bakış açısıyla yorumlanmıştır.⁴⁵⁶ Ayette kavramların özellikleri ve kullanım amaçları zihinde somut bir yapı oluşturur. (أَكْنَان) kelimesiyle sığınakların yapısı betimlenirken, savaşın şiddetini ifade eden (بَأْس) kelimesi ile tasvir tamamlanır. (تَسْلِمُونَ) kelimesindeki kıraat farklılığı ise bu tasviri bir adım daha öne taşıyarak hem bedensel yaralanmaları hem de kalbin şirkten korunması şeklinde bir kurtuluşu ifade eder.

وَعَلَّمَهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لَتَحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ

“Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?”⁴⁵⁷

“Lebûs” kavramı giysi anlamına gelse de buradaki kullanımıyla özel olarak zırhı kastetmektedir.⁴⁵⁸ Ayette geçen (لَتَحْصِنَكُمْ) ifadesi; “yâ”, “tâ”, “nûn” harfleriyle ve “sâd” harfinin şeddeli-şeddesiz farklı kıraatlerde okunmuştur. Bu doğrultuda, fiilin “nûn” ile okunması durumunda fail Yüce Allah; “tâ” ile okunması halinde fail “sanat” vasfı veya zırh manasındaki (لَبُوس) “lebûs” kelimesi; “yâ” ile okunması durumunda ise fail ya

⁴⁵³ en-Nahl 16/81.

⁴⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/1012.

⁴⁵⁵ Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 6/249.

⁴⁵⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 3/1012.

⁴⁵⁷ el-Enbiyâ 21/80

⁴⁵⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2018), 4/470.

Allah Teâlâ, ya Hz. Davud ya da yine “lebûs” kavramı kabul edilir.⁴⁵⁹ Ayette geçen “savaşın sıkıntılarından” tabiri, muharebe esnasında düşmandan gelecek şiddetli zararlara karşı korunmayı simgelerken, “Artık şükredecek misiniz?” sorusu aslında “Bu nimetten dolayı Allah’a hamd edin” şeklinde bir emir ve teşvik anlamı taşımaktadır.⁴⁶⁰ Böylece ayet, savaşın şiddeti ile zırhın koruyuculuğu arasındaki ilişkiyi somutlaştırarak bir durum tasviri sunmaktadır.

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

“Saldırıya uğrayanlara zulme maruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir.”⁴⁶¹

Ayette geçen (أَذِنَ) kelimesi malum ve meçhul sığayla okunmuş olup “Onlara savaş izni verilmiştir/Allah onlara izin vermiştir” manasına gelmektedir; burada izin verilen husus, peşinden gelen (يُقَاتِلُونَ) fiilinin delaletiyle savaş izni olduğu anlaşıldığı için lafzen hafzedilmiştir. Ayette yer alan (بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا) ifadesi, bu iznin onların zulme uğramış olmalarından kaynaklandığını beyan eder ki bu kimseler, Mekke müşriklerinin şiddetli işkencelerine maruz kalan Peygamber (s.a.v.)’in ashabıydı. Müşriklerin baskıları sonucu yaralı halde Efendimize gelip şikâyetle bulunan sahabelerine Resulullah, “Sabredin, çünkü henüz bana savaş emredilmedi” buyurarak sabrı tavsiye ediyordu; nihayet hicret vuku bulduğunda inen bu ayet, savaşı yasaklayan ayetlerin ardından cihâd izni veren ilk ayet olma özelliğini taşımaktadır.⁴⁶² Netice itibarıyla sahabelerin yaralı halde gelişleri, maruz kaldıkları işkenceler ve o dönemdeki baskı ortamı zihinde somutlaşan bir tasvirle ortaya konulmuştur.

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ

Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrâhim’in dininde olduğu gibi. O size daha önce de bu Kur’an’da “Müslümanlar” adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah’a sınıksız bağlanın. Sizin mevlânız O’dur. O ne güzel Mevlâ’dır ve ne iyi yardımcıdır.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., (Ankara: Akçağ Yay., 1993) 16/193.

⁴⁶⁰ Neseî, *Tefsîr-i N-Neseî*, 7/149.

⁴⁶¹ el-Hac 22/39.

⁴⁶² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/550.

⁴⁶³ el-Hac 22/78.

Allah yolunda hakkıyla cihâd etmeyi emir buyuran (وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ) “Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin” ifadesi hem düşmanla yapılan gazayı hem de bireyin kendi nefsi ile yaptığı “cihâd-ı ekber”i kapsamaktadır. Buradaki (فِي اللَّهِ) ibaresi, mücahedenin doğrudan Allah rızası için yapılması gerektiğini vurgular. Ayette geçen (حَقَّ جِهَادِهِ) tamlaması, tıpkı “hakku âlimin” (gerçekten âlim) ifadesinde olduğu gibi, cihâdın hiçbir dünyevi menfaat karıştırmadan, sırf Allah’a has kılınarak ifa edilmesini ifade eder.⁴⁶⁴ Dil bilgisi açısından bu izafet, cihâdın yalnızca Allah’ın rızasıyla olan kopmaz bağıını göstermek için kurulmuş bir mübalağa ve tahsis formudur. Dolayısıyla mümin, düşmanla, nefsiyle vb. şeylerle mücadele ederken bu görevin kendisinden bizzat Allah tarafından talep edildiği bilinciyle hareket etmelidir.⁴⁶⁵ Ayetin devamında yer alan “O sizi seçti” ifadesi ise bu ağır sorumluluğun İslam ümmetine bir ikram ve ilahi bir tercih olduğunu hatırlatarak, seçilmişlik şerefine şükürle karşılık verilmesi ve bu görevden asla kaçınılmaması gerektiğini ihtar etmektedir.⁴⁶⁶ Nihayetinde sorumluluk ve cihâd vazifesi meşakkatli ve ağır bir durum gibi algılanırken; ayet bu durumu tersine çevirip onu yalnızca bir yükümlülük olarak değil, mümine verilen bir ikram ve şeref olarak tasvir etmiştir.

Nûr Sûresi

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تَقْسِمُوا طَاعَةً مَّعْرُوفَةً إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Emir verirken mutlaka çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler. De ki: “Boşuna yemin etmeyin, itaat belli bir şeydir; Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴⁶⁷

“Cehede yeminehû” ifadesi, kişinin tüm gücünü ortaya koymasını anlatan “cehede nefsehû” tabirinden müsteâr olup, bir kimsenin yemininde aşırıya kaçarak onu olabildiğince kuvvetlendirip pekiştirmesini ifade eder; nitekim “son derece kuvvetlice yemin etti” manasına gelen “akseme cehde’l-yemin” terkinin aslı “akseme yechedu’l-yemine cehden” şeklindeyken, fiilin düşürülüp masdarın öne alınması ve mefulu muzaf kılınarak fiilin yerine ikame edilmesiyle oluşmuştur. Hal konumunda olduğu için mansub okunan bu ifadeyle adeta “câhidine eymanehum” (yeminlerini pekiştirerek) denilmek istenmiştir; devamında gelen (طَاعَةً مَّعْرُوفَةً) “makul çerçevede itaat!” ibaresi ise ya mahzuf bir mübtedanın haberi ya da haberi hazfedilmiş bir mübtedadır ki bu da sizden asıl istenenin, kalpleriniz farklıyken ağızlarınızla yaptığınız içi boş yeminler değil, özü sözü bir müminlerin gösterdiği şüphe barındırmayan, bilinen ve samimi bir itaat olduğu yahut sizin malum itaatinizin sadece dilde kalıp fiile dökülmediği,

⁴⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/584-586.

⁴⁶⁵ Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri*, 3/519.

⁴⁶⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 10/285.

⁴⁶⁷ en-Nûr 24/53.

dolayısıyla bu yalan yeminler yerine dürüst bir itaatin sizin için çok daha uygun olduğu anlamına gelmektedir.⁴⁶⁸ Ayet “cehde’l-yemin” ifadesini açıklarken kişi yemin ederken sanki ağır bir yükü taşımak için tüm enerjisini o kelimelere yüklüyormuş gibi bir görüntü çiziyor. Bu yemin eden kişinin aşırıya kaçan bir çaba içinde olduğunu tasvir edip insanın iç dünyasındaki tutarsızlığı kelimelerle resmetmektedir.

Ankebût Sûresi

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”⁴⁶⁹

Allah, (الذين جاهدوا) mücahede fiilini mutlak bırakıp mefulü belirtmeyerek; şeytan, din düşmanları ve nefs-i emmâre gibi mücadele edilmesi gereken her unsuru bu kapsama dâhil etmiştir. (فينا) yani bizim hakkımızda, bizim rızamız için samimiyetle mücahede edenleri, hidayet ve başarılarını artırarak “elbette yollarımıza iletiriz.”⁴⁷⁰ Ayet, Allah’a yaklaşmak gayesiyle her türlü fedakârlığa katlanarak yılmayan hem nefislerine hem de insanlara karşı sabırla direnen ve bu meşakkatli yollarda yürüyen mücahitlerin tasvirini yapmaktadır. Nitekim Allah onları asla yalnız bırakmayacağı gibi inançlarını da boşa çıkarmayacaktır. Yüce Allah, bu samimi çırpınışları görüp ellerinden tutacak, onları hidayete erdirerek sabır ve iyiliklerini en güzel şekilde mükâfatlandıracaktır.⁴⁷¹ Görüldüğü üzere ayet Allah yolunda sergilenen bu kararlı duruşu ve katlanılan zorlukları tasvir ederek, mücahidin hem iç dünyasındaki hem de dış dünyasındaki mücadelesini somutlaştırmaktadır.

Ahzâb Sûresi

وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا

هِيَ بِعَوْرَةٍ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا

“Onlardan bir grup “Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün” diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde “Evlerimiz açıkta ve korumasız” diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi.”⁴⁷²

Ayette geçen (إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ) “Evlerimiz korumasızdır/açıktır” ifadesi, istiâre anlamı taşımaktadır. Buradaki “avret” kavramı, kişinin savaş veya baskın anında kendisini koruması gereken, saldırıya en müsait ve riskli noktaları temsil eder. Nitekim Arapça literatüründe birinin düşmanına karşı zayıf bir açık vermesi durumunda (أعور فلان العدو)

⁴⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/778.

⁴⁶⁹ el-Ankebût 29/69.

⁴⁷⁰ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 5/192.

⁴⁷¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 11/386-387.

⁴⁷² el-Ahzâb 33/13.

denilmesi veya kusurları aşikâr olan kişiler için (رجل معور) tabirinin kullanılması bu dilsel kökene dayanır. Esasen insanın örtülmesi gereken mahrem yerlerinden “avretü’l-insan” mülhem olan bu kullanım, ayette evlerin stratejik açıdan birer gedik gibi sunulduğunu gösterir. Dolayısıyla münafıklar, evlerinin şehrin savunma hattındaki en zayıf ve düşman sızmasına açık noktalar olduğunu iddia ederek aslında sadece savaştan kaçmayı amaçlamışlardır; oysa ayetin vurguladığı üzere evler gerçekte böyle bir güvenlik açığı barındırmamaktaydı.⁴⁷³ Ruhları titreten bu harp atmosferinin ve kalplerdeki iman zayıflığının tasvir edildiği ayette münafıklar, evlerinin stratejik zayıf bir nokta olduğunu iddia ederek aslında iç dünyalarındaki sarsıntıyı ve kaçma arzularını bu tasvirin arkasına gizlemişlerdir.⁴⁷⁴ Görüldüğü üzere Bu ayet, münafıkların evlerini bir barınak olarak değil de düşmanın sızabileceği bir gedik olarak resmetmektedir. Avret kelimesi üzerinden yapılan betimleme; evleri şehrin koruma kalkanındaki saldırıya açık bir mevzi olarak somutlaştırarak zihinde görsel bir manzara oluşturur.

أَشِحَّةٌ عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغَسِّقِي عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ
الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِالسِّنَةِ حَدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَلَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik (cimrilik) içinde arkadaşlarına, “Bize katılın” diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır.⁴⁷⁵

Ayette geçen (فإذا ذهب الخوف سلقوكم بالسنة حداد) “O korku gidince size sivri dil uzatırlar” (سلقوكم) ifadesi bir istiâredir; burada “es-selk” kelimesinin asıl anlamı olan sesin çıkış şiddetinden hareketle, münafıkların dilleri ve sözleriyle müminlere saldırıp onları yergi ve kusura boğarak adeta yaralamaları kastedilmiştir. Bu temsilde diller, kalplere batırılması ve derin yaralar açması bakımından keskin kılıç yüzlerine ya da mızraklara benzetilmiştir.⁴⁷⁶ Bu istiârenin gerekçesi olan (حداد) “keskin/iğneli” ifadesinin kullanılması ise sanatı daha mübalağalı ve güçlü kılan bir “terşih” unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷⁷ Burada münafıkların dilleri, savaşta düşmanı darbeleyen kılıçlara benzetilerek tasvir edilmiştir.

⁴⁷³ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 245-246.

⁴⁷⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 11/578.

⁴⁷⁵ el-Ahzâb 33/19.

⁴⁷⁶ Radî, *Kur’ân Mecazları*, 246.

⁴⁷⁷ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrü’l-Münîr*, 11/266.

Muhammed Sûresi

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَأْقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ
الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن
يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ

Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurunuz, nihayet onları çöktertince esirleri sağlam bağlayınız. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; ta ki savaş ağır yüklerini indirsın (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi, onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.⁴⁷⁸

Ayette geçen (لَقِيتُمْ) “karşılaşma” ifadesinden kasıt basit bir rastlaşma değil, bizzat harp meydanındaki çatışmadır.⁴⁷⁹ Bu bağlamda zikredilen “boyunlarını vurun” emri, aslında öldürme fiili yerine kullanılan mecazdır; zira can alıcı darbelerin merkezinde boyun yer aldığı için bu tabir, katl eylemini korku ve dehşetin en sarsıcı suretiyle tasvir eder.⁴⁸⁰ Ayetin devamında yer alan (فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا) “savaşın ağırlıklarını bırakması” şeklinde tercüme edilen ifade, etkileyici bir istiâre örneği olarak karşımıza çıkar. Burada zikredilen (أَوْزَار) “yükler” kelimesiyle aslında savaşın doğurduğu meşakkatli ağırlıklar; yani zırhlar, miğferler ve kılıç gibi muharebe teçhizatları kastedilmiştir. Bu araçlar, taşıyan asker için hem fiziksel bir yük hem de kullanımı zahmetli birer unsurdur. İfadenin özünde, lafzen savaşın kendisine bir eylem atfedilse de mecazen savaşçılar hedeflenmektedir; zira bu yükleri kuşanıp taşıyan veya barış ortamı hâsıl olduğunda üzerinden çıkarıp bırakanlar bizzat o mücadelenin içindeki insanlardır.⁴⁸¹ Nihayetinde ayet hem öldürme eylemini resmetmesi bakımından hem de savaşın sona ermesini, savaşçıların ağır teçhizatları üzerlerinden indirip atmalarıyla somutlaştırması bakımından çok yönlü canlı bir tasvir sunmaktadır.

Hucurât Sûresi

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ
إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşurlarsa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa –Allah’ın emrine geri dönünceye

⁴⁷⁸ Muhammed 47/4.

⁴⁷⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 13/367.

⁴⁸⁰ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münîr*, 13/323.

⁴⁸¹ Radî, *Kur'ân Mecazları*, 288-289.

kadar– haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.⁴⁸²

Yüce Allah, “azlık” ve “nadiriyet” mefhumlarını vurgulamak adına son derece etkileyici bir belâgat sunarak, fırka tabirinden daha az bir topluluğu ifade eden (طائفة) kelimesini kullanmıştır. Müminlere hitap edildiği halde (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ) denilmeyip (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنْ) buyrulması, tıpkı bir seyyidin kölesini doğrudan suçlamaktan tenzih ederek “başka biri yaparsa mâni ol” demesi gibi, müminleri bu fiilden nezaketle men etmek ve onların şanını yüceltmek amacını taşır. Söz diziminde (وَإِنْ أَقْتَتَلْ طَائِفَتَانِ) yerine (وَإِنْ طَائِفَتَانِ) buyrulması, söze savaşa mâni olması gereken “iman” vasfıyla başlamak ve bu durumun iman gereği olan barışla çeliştiğine dikkat çekmek içindir; nitekim fasıkla ilgili ayette (إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ) denilerek fiilin öne alınması, yalan haber getirmenin bizzat fısık sebebi olmasına işaret ederken, savaşın iman bir sebebi olamayacağı gerçeğini vurgular. Ayette süreklilik bildiren muzâri sıgası (يَقْتَتِلُوا) yerine mâzi manalı (اَقْتَتَلُوا) tercih edilerek savaşın bir an önce bitirilmesi gereken geçici bir durum olduğu belirtilmiş; fitne esnasında herkesin müstakil hareket etmesinden dolayı (اَقْتَتَلُوا) çoğul denilmişse de sulh vaktinde her iki grubun söz birliği içinde olması sebebiyle (بَيْنَهُمَا) ikil ifadesi kullanılmıştır. Son olarak, bir müminin haddi aşmasının beklenmeyen bir durum olduğunu ifade etmek için nadirlik bildiren (إِنْ) edatıyla (فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا) buyrulmuş; bu durumun ancak bir içtihat hatası veya hakikat anlaşıldıktan sonraki nadir bir inat hali olabileceğine işaret edilerek, fiilin devamlılık arz etmediğini bildirmek üzere (تَبَغَّى) yerine yine (بَغَتْ) sıgasıyla ayet tamamlanmıştır.⁴⁸³ Görüldüğü üzere bu ayetteki kelime tercihleri, müminler arası bir çatışmayı “istisnai ve eğreti” bir tablo olarak tasvir eder. (طائفة) kelimesiyle bu durumun toplumu değil, ancak küçük kesimi kapsadığı; (اَقْتَتَلُوا) fiilinin mâzi sıgasıyla gelmesiyle de bu kavganın müminler için süreklilik değil, anlık bir parlama ve bir an önce söndürülmesi gereken geçici bir yangın olduğu tasvir edilmiştir. Böylece Kur’ân, savaşın iman aslına aykırı, sadece arızı ve nadir bir hata olarak resmederken; barışı ise iman asıl ve kalıcı zemini olarak zihinlerde canlandırmıştır.

Haşr Sûresi

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَالْمُؤْمِنِينَ فَاغْتَبَرُوا يَأُولِي الْأَبْصَارِ

⁴⁸² el-Hucurât 49/9.

⁴⁸³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yay., 1995), 20/218-219.

Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi. O yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!⁴⁸⁴

İlk sürgünden kasıt, Allah'ın onları savaşmak üzere ilk kez toplandıkları için yurtlarından sürüp çıkarmasıdır; nitekim Yüce Allah'ın (وَلَا تَحْسَبُ أَنَّ هَٰؤُلَاءِ لَآتُونَكَ بِالْقُوَّةِ مِنْ لَدُنْكَ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُحْسِبُونَ أَنََّّهُمْ مُقَاتِلُونَ) “Onlar da kalelerinin Allah'tan koruyacağını zannetmişlerdi” buyruğu hakkında alimler, bu kalelerin son derece sağlam olması hasebiyle onların kendilerini Allah'ın Resûlü'nden koruyabileceğine inandıklarını ifade etmişlerdir. Bu ayette Resûlullah için yüce bir şerefın ifadesi saklıdır; zira onların Resûlullah ile olan muameleleri, bizzat Allah ile olan muameleleri gibi telakki edilmiştir. Eğer ayetin mevcut dizilişi ile (وَلَا تَحْسَبُ أَنَّ هَٰؤُلَاءِ لَآتُونَكَ بِالْقُوَّةِ مِنْ لَدُنْكَ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُحْسِبُونَ أَنََّّهُمْ مُقَاتِلُونَ) şeklindeki ifade arasındaki fark; haberin mübtedadan önce gelmesinin onların kalelerinin sağlamlığına duydukları aşırı güvene, (هَمْ) zamirinin ism-i (أَنْ) kılınarak mübteda-haber cümlesinin bu zamire isnat edilmesinin ise kendilerini içten içe çok güçlü görüp karşılarındaki orduyu asla önemsemediklerine delalet ettiği söylenmelidir ki bu derin manalar (وَلَا تَحْسَبُ أَنَّ هَٰؤُلَاءِ لَآتُونَكَ بِالْقُوَّةِ مِنْ لَدُنْكَ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُحْسِبُونَ أَنََّّهُمْ مُقَاتِلُونَ) şeklinde kurulsaydı, onların o kibirli ve sarsılmaz güç vehmi tam olarak karşılanamazdı.⁴⁸⁵ Görüldüğü üzere ayetin belagatindeki bu kelime tercihleri, bir durum aktarımından ziyade, o topluluğun içine düştüğü manevi yanılgıyı zihinde canlandıran bir tasvir sunar. Haberin mübtedadan önce getirilmesi, “koruma” işlevini kalelere has kılarak o toplumun zihninde surlardan başka hiçbir kurtuluş ihtimalinin yer almadığı, dış dünyaya kapalı bir tasviri oluşturur. Bunun yanı sıra (أَنْ) isminin (هَمْ) zamiriyle güçlendirilmesi, savaşçıların sadece fiziksel surlara değil, kendilerine ve kuvvetlerine duydukları hayranlığı resmeder. Nihayetinde bu güç ve sarsılmazlık vurgusunun “zannetmek” fiiliyle birleştirilmesi, tasviri bir trajediye dönüştürerek; o yenilmez sanılan iradenin aslında ilahi kudret karşısında dağıldığını, en sağlam görünen yapının bile bozulacağı hakikatini zihne nakşeder.

Saf Sûresi

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بَيْنَ مَرَّصُونَ

“Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.”⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ el-Hasr 59/2.

⁴⁸⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 21/398-399.

⁴⁸⁶ es-Saf 61/4.

Zeyd b. Ali'nin, fiili “tâ” harfinin fethasıyla (يُقَاتِلُونَ) “çarpişanlar” veya (يُقَاتِلُونَ) “vuruşanlar” şeklinde okuması, müminlerin savaş meydanında birbirine kenetlenmiş bir duvar gibi saf tutmalarına işaret eder. Ferrâ'ya göre (مَرَصُوص) ifadesi, taşları kurşunla “rasâs” birbirine bağlanmış, arada hiçbir boşluk kalmayan ve tek bir parça halini almış yapıyı simgeler; nitekim Arapçada binanın kusursuz bir sağlamlıkla inşa edilmesini ifade etmek için (أَصَصَّتِ الْبِنَاء) denilir. Zeyd'in, eşyayı birbirine ekleyip bitiştirmeyi (رَصَصَّتِ الْبِنَاء) şeklinde tanımlamasına paralel olarak İbn Abbas da Mekkelilerin taşları küçük parçalar yardımıyla birbirine temellendirerek yükselttikleri bu sağlam yapı türüne “mersûs” adını verdiklerini belirtir. Ebû İshak ise bu benzetmenin, Allah Teâlâ'nın cihâd esnasında sarsılmaz bir kararlılıkla yerini terk etmeyen, düşmana karşı yekvücut olan ve birbirini sarsılmaz bir sevgiyle destekleyen müminlerden duyduğu hoşnutluğu temsil ettiğini vurgular.⁴⁸⁷

İlahi sevgiye mazhar olan bu “kenetlenmiş yapı” tasviri, cihâdın bireysel bir eylem olmaktan ziyade bir sorumluluk olduğunu ilan eder. İslâm'ın karşısında saf tutan güçlerin saldırılarına ancak aynı kararlılıkta, düzenli ve sarsılmaz saflarla karşılık verilebilir. Bu dinin özü, birbirine yabancılaşmış bireyler değil, ortak bir ruhla bütünleşmiş toplumlar inşa etmektir. Dolayısıyla, sosyal hayattan kopuk bir ibadet anlayışı veya tekil bir mücadele yöntemi, İslâm'ın toplumsal nizam ve yardımlaşma tabiatıyla örtüşmez. Kur'ân'ın “kurşunla perçinlenmiş bir bina” benzetmesiyle sunduğu bu tablo, müminlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda duygusal ve zihinsel bir birliktelik içinde olmalarını gerektirir. Bu yapıda her fert, tıpkı bir binanın kilit taşı gibi vazgeçilmez bir fonksiyon icra eder; bir tek birimin yerinden oynaması veya görevini ihmal etmesi, sistemin bütününde sarsıntıya yol açar. Bu ifade sadece edebi bir teşbih değil, İslam cemaatinin ayrılmaz parçalardan oluşan organik ve sarsılmaz bütünlüğünün somut bir tasviridir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 21/458.

⁴⁸⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 14/448-449.

3. SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dünyasının merkezinde yer alan ilahî bir metin olmasının yanı sıra, dilsel ve estetik açıdan son derece zengin bir ifade yapısına sahiptir. Metnin lafız-mana bütünlüğü, anlam örgüsü, farklı seviyelerdeki muhataplara hitap edebilme özelliği ve rehberlik görevi, onun yüzyıllar boyunca sürekli olarak ilgi odağı olmasını sağlamıştır. Bu yönüyle Kur'ân, yalnızca dinî bir metin olarak değil, aynı zamanda dilbilim, edebiyat ve belâgat disiplinleri açısından da çok boyutlu bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Kur'ân'ın dil yapısı ile belâgat geleneği arasında kurulan güçlü ilişki, metnin anlam dünyasının derinliğini ortaya koymada belirleyici bir rol üstlenmektedir. Özellikle Kur'ân'da yer alan edebî tasvirler, salt anlatım unsuru olmanın ötesinde, muhatabın zihninde canlı ve etkileyici sahneler inşa eden bir yapı arz etmektedir. Bu tasviri etkileyici kılan temel unsurlar arasında, sahnelerin farklı parçaları ile kullanılan lafızların ses değeri arasında kurulan sanatsal uyum dikkat çekmektedir. Böylece anlam zihinsel düzeyde olmakla birlikte estetik bir bütünlük içerisinde aktarılmaktadır. Bunun yanında Arap dilinin en belirgin özelliklerinden biri olan îcâz prensibi, Kur'ân'daki tasvir dilinin etkinliğini artıran önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Az ve öz ifadelerle geniş anlam dünyalarının inşa edilmesi, Kur'ân'ın anlatım gücünü yoğunlaştırmakta ve tasvirlerin etkisini derinleştirmektedir. Bu durum, Kur'ân'daki edebî yapının yalnızca içerik açısından değil, ifade biçimi bakımından da üstün bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

Bu yönüyle çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan savaş ayetlerini edebî tasvir perspektifiyle ele almaktadır. Savaş gibi hem tarihsel hem de insan psikolojisi üzerinde derin etkiler bırakan bir olgunun, Kur'ân'da nasıl estetik ve imgesel bir şekilde sunulduğunu ortaya koymak araştırmanın temel hedefini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, tasvirin yalnızca bir anlatım tekniği olmadığını; aynı zamanda anlamı yönlendiren, derinleştiren ve muhatap üzerinde etki oluşturan bir yapı unsuru olduğunu göstermektedir.

Araştırma sürecinde, klasik belâgat geleneğinin teşbih, istiâre ve temsil gibi temel kavramları esas alınmakla birlikte ayet çözümlemesinde modern metin yorumlama yaklaşımlarından da yararlanılmıştır. Böylece Kur'ân'daki savaş tasvirleri hem dilsel yapı hem de anlam açısından bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Yapılan incelemeler, savaş terminolojisine ait kavramların bağlama göre farklı anlam katmanları kazandığını ve bunun tasvirin anlaşılmasında rol oynadığını ortaya koymuştur. Nüzûl sebebi ile siyak-sibak ilişkisinin birlikte değerlendirilmesi, ayetin bütün yönleriyle anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve tasvir analizine geçmeden önce ayetin daha sağlıklı bir şekilde kavranmasına imkân tanımaktadır.

Ayrıca klasik ve modern tefsir literatürünün birlikte değerlendirilmesi, Kur'ân'daki tasvir anlayışının tarihsel süreklilik içinde farklı yorumlara açık dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Literatür taraması sonucunda, savaş ayetlerinin çoğunlukla fikhî ve tarihsel bağlamda ele alındığı, buna karşılık edebî tasvir boyutunun yeterince sistematik biçimde incelenmediği tespit edilmiştir. Bu çalışma, söz konusu eksikliği gidermeye yönelik olarak savaş ayetlerini tasvir merkezli bir yaklaşımla ele almış ve literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemiştir.

Netice itibarıyla bu araştırma, Kur'ân-ı Kerim'in edebî yönünü savaş ayetleri özelinde tasvir üzerinden inceleyerek, ayetlerin estetik boyutuna dair daha derinlikli bir kavrayış geliştirmeyi hedeflediğini müşâhade ettik. Bu yönüyle çalışma, Kur'ân'daki anlatım gücünün yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı olmadığını; aynı zamanda ilahi mesajın etkisini arttıran güçlü bir estetik ve tasviri yapı üzerine kurulu olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular, ileride yapılacak çalışmalar için bazı tamamlayıcı öneriler sunmayı gerekli kılmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda Kur'ân-ı Kerim'deki edebi tasvirin farklı temalar üzerinden daha geniş bir bakış açısıyla incelenmesinin alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sonuçlar ekseninde, konuya ilişkin sonraki çalışmalarda farklı alanlara yönelik bazı tamamlayıcı yaklaşımların geliştirilmesi de gerekli görülmektedir. Özellikle Kur'ân'ın diğer anlatı alanlarının da benzer şekilde ele alınması Kur'ân'ın estetik ve belâgat yönünün daha bütüncül şekilde anlaşılmasına imkân tanıyacaktır. Ayrıca Kur'ân'daki tasvirin yalnızca klasik belâgat anlayışı ile sınırlı kalınmadan, modern analiz yöntemleri ve çağdaş yorumlama yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi, ayetin anlam derinliklerinin ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdis âlâ elsineti'n-nâs*. thk. Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed. 2 Cilt. Dımeşk: Mektebetü'l İlmi'l-Hadîs, 1421.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay., 4. Basım, 2005.
- Akdeniz, Safiye “Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 13 (Ocak 2007), 1-20.
- Aktaş, Hasan. *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*. Konya: Çizgi Kitabevi Yay., 2002.
- Aktaş, Şerif – Gündüz, Osman. *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Akçağ Yay., 4. Basım, 2003.
- Algül, Hüseyin. “Gazve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/488-489. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Atar, Fahrettin. “Sefer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/294-298. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Avde, Abdullah. *Edebu'l-keîâm ve eseruhu fî binâi'l-alâkâti'l-insâniyye fî dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1425/2005.
- Bayraktar, İbrahim. *Edebî ve İlmi Açından Hadis*. İzmir: Işık Yay., 1993.
- Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Beydâvî Tefsiri*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 5 Cilt. İstanbul: Kahraman Yay., 2011.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: Enderun Yay., 2. Basım, 1989.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yay., 1968.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: İFAV Yay., 1993.
- Buğda, Alimcan. “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 37 (Nisan 2021), 195-213. <https://izlik.org/JA48LW37YU>
- Buğda, Alimcan. “İslâm Savaş Hukukunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Aralık 2019), 353-384. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.626888>

- Bustânî, Butrus. *Cevahiru'l-edeb fî Edebiyyat ve İnşai Lugati'l-Arab*. thk. Selîm İbrâhîm Sâdır. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu's-Sâdır, 1938.
- Câhîz. *Kitâbu'l-Hayevân*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnü's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Cebbûr, Abdunnûr. *el-Mu'cemu'l-edebî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- Cundî, İn'âm. *er-Râid fî'l-edebi'l-Arabî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1986.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrârü'l-belâga*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Çağrııcı, Mustafa “Zulüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/507-509. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Çağrııcı, Mustafa. “Edep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/412-414. Ankara: TDV Yay., 1994.
- Çağrııcı, Mustafa. “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Çelik, Hüseyin. “Kur’ân’da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/3 (Temmuz 2017), 61-91. <https://izlik.org/JA39ZG94HA>
- Çetinkaya, Şeyma. “Cihâd ve Kıtâl Ayetlerinde Te’kîd”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2019), 121-140. <https://doi.org//duifad.651874>
- Çilek, Zeliha. *Arapça Yazma Becerilerinin Geliştirilmesinde Edebi Tasvirlerin Kullanımı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Dayf, Şevkî. *el-Bahsu'l-edebî*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 7. Basım, 1992.
- Dayf, Şevkî. *Fi'n-nakdi'l-edebî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 9. Basım, 2004.
- Durmuş, İsmail “Kinâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/34-36. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Durmuş, İsmail- Pala, İskender “İstiâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/315-318. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- Durmuş, İsmail. “Mecaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/217-220. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Durmuş, İsmail. “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/144-154. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Ebû Mûsâ, Muhammed. *et-Tasvîru'l-beyânî*. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 3. Basım, 1413/1993.

- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü 'd-Dârimî*. thk. Fevâz Ahmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- Elmalî, Hüseyin. "Tasvir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/135-136. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Emir, Sabahat. *Örneklerle Tasvir ve Tahlil*. İstanbul: Emir Yay., 2.Basım, ts.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbab-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Mustafa Naci Gücüyener Matbaacılık, 1974.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Mustafa Naci Gücüyener Matbaacılık, ts.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Ülkü Basımevi, 1978.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: y.y., ts.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: y.y., 1982.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Kuzucular Ofset, 1980.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Kuzucular Ofset, 1981.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Ülkü Basımevi, 1976.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl Kur 'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. 14 Cilt. Konya: Kuzucular Ofset, 1979.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü 'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şilbî. işr. Şuayb el-Arnaût. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *Sünenü 't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî- İbrâhîm Atve Avad. 5 Cilt. Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Ezdi, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd. *Cemheretu 'l-Luga*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 1987.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbü 'l-luga*, thk. Muhammed Avd Merab. 15 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.

- Fayda, Mustafa. “Fetih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/467-470. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*. 6. Cilt. Beyrût: Dâru’l İlm li’l-Melâyîn, 4. Basım, 1981.
- Goldziher, Ignaz. “Edeb”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 4/105-106. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Gökşen, Enver Naci. *Kompozisyon İlkeleri ve Antolojisi*. İstanbul: May Yay., 1969.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettâh. *Nazariyyetu’t-tasvîri’l-fennî inde Seyyid Kutub*. Umman: Dâru’l-Faruk, 1437/2016.
- Hasan, Münir. *Kur’ân’da Savaş Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Hengirmen, Mehmet. *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri*. Ankara: Engin Yay., 3. Basım, 2009.
- Huseyn, Tâhâ vd. *Mücmelü fi târîhi’l-edebi’l-Arabî*. Kahire: Matbaatü’l- Emiriyye, 1930.
- Hüseyn, Abdülkadir. *Fennü’l-belâga*. Beyrût: Âlemu’l-Kütüb, 2. Basım, 1405/1984.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-Arab*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’s-Sâdır, 7. Basım, 1431/2011.
- Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı*. 5 Cilt. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 14. Basım, 2008.
- Kafadar, Cemal. “Gazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/427-429. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Kahraman, Alim. “Tasvir”, “Türk Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/136-138. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Kâmil Hasan el-Basîr. *Binâu’s-Sûreti’l-Fenniyye Fi’l-Beyâni’l-Arabî*. Bağdat: Matbaatü’l-Mecmai’l-İlmî el-İrâkî, 1987.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Okat Yay., 1962.
- Karaca, Mehmet. *İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi*. İstanbul: Hilal Matbaası, 2. Basım, 1966.
- Karaman, Hayreddin. vd. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 8. Basım, 2020.

- Kavak, Fadime. “Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatına Yansımaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2020), 189-228.
<https://izlik.org/JA22NT39WH>
- Kavak, Fadime. *Kur'an'da Edebî Tasvîr*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kudât, Ahmed Mustafa Ali. *eş-Şerî'atu'l-İslâmiyye ve'l-funûn*. Beyrut: Dâru'l-Cemîl, 1408/1988.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. M. Emin Saraç vd. 16 Cilt. İstanbul: Birleşik Yay., 2012.
- Külekçi, Numan. *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yay., 4. Basım, 2005.
- Merâgî, Mustafa. *Ulûmu'l-Belâga el-Beyân, el-Meânî ve'l-Bedi'*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1414/1993.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrü'n-Nesefî*. çev. Harun Ünal. 7 Cilt. İstanbul: Ravza Yay., 2003.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrü'n-Nesefî*. çev. Harun Ünal. 7 Cilt. İstanbul: Ravza Yay., 2006.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrü'n-Nesefî*. çev. Harun Ünal. 7 Cilt. İstanbul: Ravza Yay., 2007.
- Özdemir, Emin - Binyazar, Adnan. *Yazmak Sanatı Kompozisyon*. İstanbul: Varlık Yay., 1969.
- Özel, Ahmet. “Cihâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-531. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Öztürk, Mustafa. vd. “Hadislerde Cihad Nedir Ne Değildir?”, *Cihad Nedir Ne Değildir?*, ed. Adnan Demircan. Ankara: FCR Yay., 2019.
- Paçacıoğlu, Burhan. *Türk Dili ve Kompozisyon*. Sivas: Vilayet Yay., 10. Basım, 2012.
- Radî, Şerif. *Kur'ân Mecazları*. çev. İsmail Durmuş, ed. Mustafa Çağrıcı. İstanbul: Kuramer Yay., 2016.
- Râgıb, Abdüsselâm Ahmed. *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Haleb: Fussilet li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1422/2001.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yay., 1995.

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. Suat Yıldırım vd., 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yay., 1989.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. Suat Yıldırım vd., 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yay., 1990.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. Suat Yıldırım vd., 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yay., 1993.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Huseyn. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. Suat Yıldırım vd., 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yay., 2. Basım, 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Tefsirlerin Özü*. çev. Sadreddin Gümüş vd. 7 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyyat, 3. Basım, 2010.
- Sagîr, Muhammed Huseyn Ali. *es-Sûretü'l-fenniyye fi'l-meseli'l-Kur'ânî*. b.y.: Dâru'r-Raid li'n-Neşr, 1981.
- Saraç, Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Bilimevi Yay., 8. Basım, 2010.
- Serahsî, Ahmed b. Ebî Sehl. *Şerhu Kitâbu's-Siyeru'l-Kebîr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *16. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul: y.y., 2002.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Taberî Tefsîri*. çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin. 9 Cilt. İstanbul: Hisar Yay., 1996.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyyat, 2. Basım, 1983.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali. *Mevsû'atü Keşşâfî istilâhâtî'l-funûn*. nşr. Ali Dahrûc – Abdullah Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.
- Terzi, Mustafa Zeki. “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/194-196. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Topaloğlu, Bekir. “Cihâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/531-534. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Toven, Mehmet Bahaettin. *Yeni Türkçe Lügat*. haz. Abdülkadir Hayber. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1000. Basım, 2004.
- Tuğluca, Murat. “Osmanlı’da Nefîr-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması”. *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi* 80/289 (Aralık 2016), 773-796. <https://doi.org/10.37879/belleten.2016.773>
- Yaman, Ahmet. “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/189-194. İstanbul: TDV Yay., 2009.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Zehra ve Yayıncılık, ts.
- Yetiş, Kazım. *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., 1989.
- Yiğit, İsmail. "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/228-230. Ankara: TDV Yay., 2011.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2016.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2018.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsirü'l-Münîr*. çev. Hamdi Arslan vd. 15 Cilt. İstanbul: Bilimevi Yay., 3. Basım, 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fatma ARSLAN

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi Temel İslam
Bilimleri

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetler ve
Yayınlar :

İş Deneyimi

Stajlar : Ulusal Staj Programı

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

Tarih :